

F 581

M 913/2/63
Chen

COMMUNICATIONES
EX
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

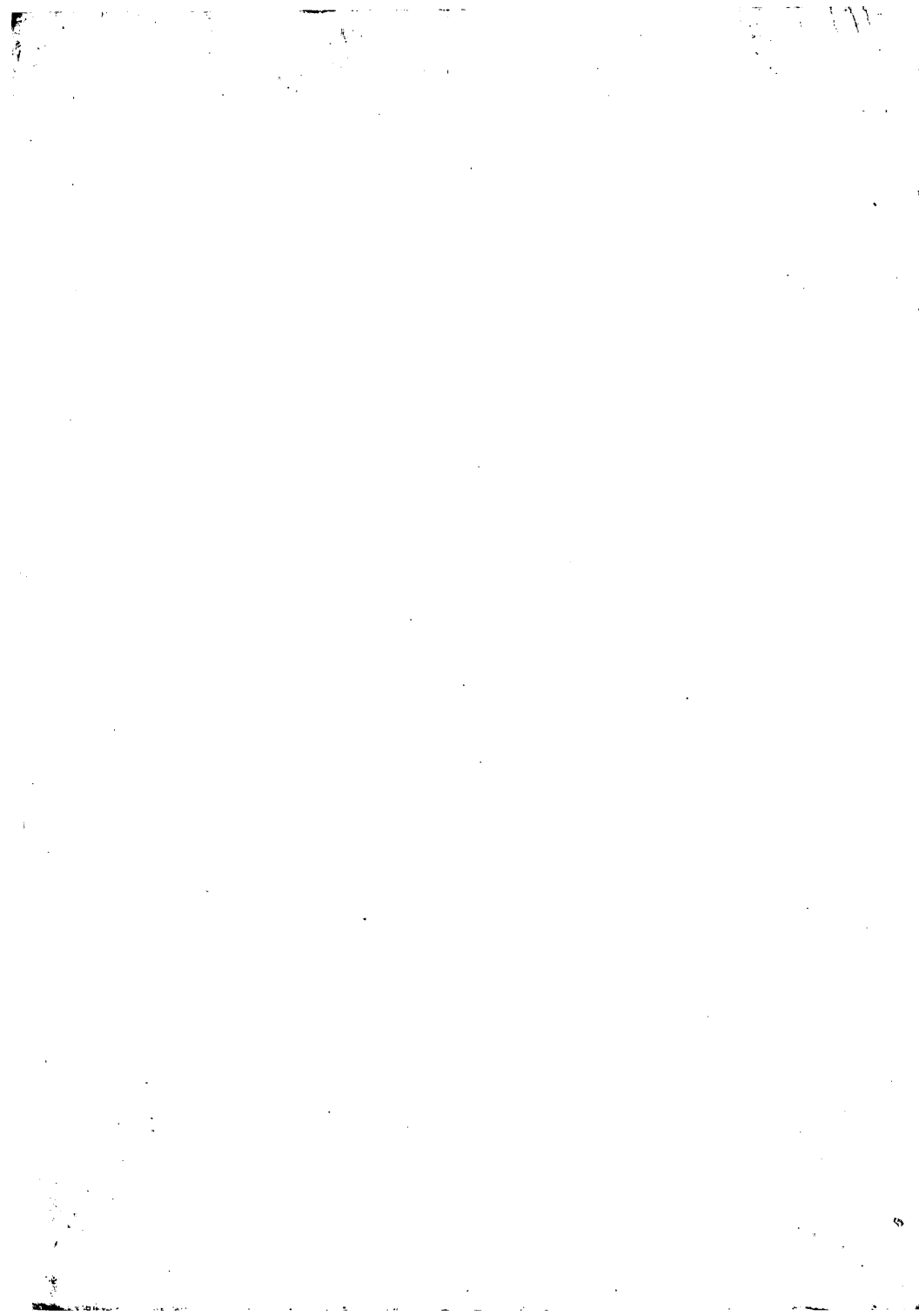

26

Z

Chen

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE
MEDICAE HUNGARICA

ADIUVANTIBUS

J. BENCZE, A. DADAY, K. FARKAS, G. HAHN, I. KATONA,
L., NEBENFÜHRER, GY. REGÖLY-MÉREI, E. RÉTI

REDIGIT
A. PALLA

26

BUDAPEST, 1962

REDACTIO
Budapest, II. Török utca 12

A kiadásért felel a Medicina Egészségügyi Könyvkiadó
Szerkesztette: Sellő Tiborné
Műszaki vezető: Rózsa István — Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér
Terjedelem: 12,25 (A/5) ív — Példányszám: 630 — Azonosítási szám 700

62.1381 Egyetemi Nyomda, Budapest

TARTALOM

<i>Dr. Hornyánszky Károly: A hippokratesi Corpus dermatológiája</i>	7
<i>Dr. Raffy Ádám: Blandrata György olasz orvos és a XVI. századbeli Erdély közegészségügye</i>	51
<i>Dr. Kérdő István: Az orvos egyénisége és magatartása Hippokrates műveinek tükrében</i>	65
<i>Dr. Hetényi Ede: Wessprémi István: A' Kisded Gyermekek nevelésekről való Rövid Oktatás c. könyvének 200 éves jubileumára</i>	77
<i>Nagy Lajos: Adatok Zsadány község népegészségügyéhez</i>	91
<i>Dr. Katona Ferenc: A természettudományi ismeretelmélet keletkezésének történetéhez. I.</i>	115
<i>Grynaeus Tamás: Nadály és nadályosok</i>	129
<i>Dr. Birtalan Győző: Alkímia és az európai feudalizmus</i>	157

Adattár:

<i>Dr. Varga Lajos: Az Aradon 1884 március 9.-én tartott iparosmunkás gyűlés az ipartörvényjavaslat tárgyában</i>	173
<i>Dr. Varga Lajos: Irányi Dánielnek egyik, a munkásegészségügyet érintő interpellációja</i>	178
<i>Dr. Varga Lajos: A Budapesten 1884. február 17.-én tartott népgyűlés az ipartörvény módosítása tárgyában</i>	181
<i>Dr. Bugyi Balázs: Adatok a nagyváradai röntgenlaboratórium működéséhez</i>	185
<i>Könyvismertetés:</i>	191

CONTENTS

<i>Károly Hornyánszky, M. D.</i> : Dermatology in the Corpus of Hippokrates	7
<i>Ádám Raffy, M. D.</i> : The Italian Doctor: Giorgio Blandrata and public hygiene in Transsylvania in the XVI th century	51
<i>István Kérdő, M. D.</i> : Personality and behaviour of the physician in the light of the works of Hippokrates	65
<i>Ede Hetényi, M. D.</i> : The second centenary of István Wessprémi's book about the education of small children	77
<i>Lajos Nagy</i> : Data on the public hygiene of the village Zsadány	91
<i>Ferenc Katona, M. D.</i> : Data on the history of the origin of the epistemology of natural sciences	115
<i>Tamás Grynaeus</i> : De hirudine	129
<i>Győző Birtalan, M. D.</i> : Alchemy and European feudalism ..	157
<i>Publication of data:</i>	
<i>Lajos Varga, M. D.</i> : Meeting of the industrial workers in Arad, on March 9, 1884, to discuss the Bill about industry	173
<i>Lajos Varga, M. D.</i> : An interpellation Dániel Irányi's in the workers'hygiene	178
<i>Lajos Varga, M. D.</i> : Public meeting in Budapest, on February 17, 1884, to discuss the modification of the law about industry	181
<i>Balázs Bugyi, M. D.</i> : Data on the work of the Roentgen laboratory of Nagyvárád	185
<i>Book-reviews</i>	191

TABLE DES MATIÈRES

<i>Dr. Károly Hornyánszky</i> : La dermatologie du Corpus de Hippocrate	7
<i>Dr. Ádám Raffy</i> : Le Médecin italien, Georges Blandrata et l'hygiène publique en Transsylvanie au XVI ^e siècle ...	51
<i>Dr. István Kérdő</i> : La personnalité et l'attitude du médecin vu à travers les oeuvres de Hippocrate	65
<i>Dr. Ede Hetényi</i> : Le deuxième centenaire du livre de István Wespérmi sur l'éducation des petites enfants	77
<i>Lajos Nagy</i> : Données sur l'hygiène publique du village Zsadány	91
<i>Dr. Ferenc Katona</i> : Données sur l'histoire des origines de l'épistémologie des sciences de la nature I.	115
<i>Tamás Grynaeus</i> : De hirudine	129
<i>Dr. Győző Birtalan</i> : L'alchimie et le féodalisme européen ..	157

Documentation

<i>Dr. Lajos Varga</i> : La réunion des bravaillieurs industriels à Arad, le 9. mars 1884, au sujet du projet de loi sur l'industrie	173
<i>Dr. Lajos Varga</i> : Une interpellation de Dániel Irányi relatif à une question de l'hygiène des ouvriers	178
<i>Dr. Lajos Varga</i> : Réunion publique à Budapest, le 17. Février 1884, au sujet de la modification de la loi industrielle	181
<i>Dr. Balázs Bugyi</i> : Données sur le travail du laboratoire radiologique de Nagyvárad	185
<i>Compte rendu de livres</i> :	191

INHALTSÜBERSICHT

<i>Dr. Károly Hornyánszky:</i> Die Dermatologie des Corpus von Hippokrates	7
<i>Dr. Ádám Raffy:</i> Der italienische Arzt Georg Blandrata und das allgemeine Gesundheitswesen in XVI. Jahrhundert	51
<i>Dr. István Kérdő:</i> Die Persönlichkeit und das Verhalten des Arztes im Spiegel der Werke des Hippokrates	65
<i>Dr. Ede Hetényi:</i> Zum 200-jährigen Jubiläum des Buches von István Wespriemi über die Erziehung der kleinen Kinder	77
<i>Lajos Nagy:</i> Angaben zur Volkshygiene der Ortschaft Zsadány	91
<i>Dr. Ferenc Kalona:</i> Angaben zur Entwicklungsgeschichte der naturwissenschaftlichen Erkenntnistheorie I.	115
<i>Tamás Grynaeus:</i> De hirudine	129
<i>Dr. Győző Birtalan:</i> Die Alchimie und der europäische Feudalismus	157

Materialiensammlung

<i>Dr. Lajos Varga:</i> Über die Versammlung der industriellen Arbeiter am 9. März 1884 in Arad, zur Besprechung der Gesetzentwurf über die Industrie	173
<i>Dr. Lajos Varga:</i> Eine Interpellation Dániel Irányi's über die Hygiene der Arbeiter	178
<i>Dr. Lajos Varga:</i> Volksversammlung in Budapest, am 17. Februar 1884 betreffs der Modifikation des Industriegesetzes	181
<i>Dr. Balázs Bugyi:</i> Angaben über die Arbeit des Röntgenlaboratoriums von Nagyvárad	185
<i>Buchbesprechungen</i>	191

A HIPPOKRATESI CORPUS DERMATOLÓGIÁJA

írta: Dr. HORNYÁNSZKY KÁROLY (Székesfehérvár)

Fuchs Róbert, a hippokratesi Corpus német fordítója említi munkájában, hogy kíváncsi volna a Corpus-ban említett *bőrbetegségek*, sebek és daganatok alapos feldolgozása. És valóban, ha végigtekintünk a hippokratesi irodalom hatalmas könyvtárán, meggyőződhetünk, hogy ámbár a Gyűjtemény kulturtörténeti, philológiai és orvosi szempontból is több tekintetben a legnagyobb részletességgel fel van dolgozva, dermatológiai feldolgozás terén hiány mutatkozik. Hiába kérdezzük, hogy milyen is volt a „hippokratesi” dermatologia, kielégítő feleletet a tudomány mai megszokott részletességével nem kapunk. Ezen dolgozatommal megkísérlem, hogy egy rövid összefoglaló képet, egy synopsiszt nyújtsak a „hippokratesi” dermatológiáról.

*

A dermatologia történetének kezdetét, hasonlóan a többi orvostudományéhoz, a babonák világában, a mythosok mystikus félhomályában ismerjük meg. Az első lépés, amikor szakít az orvosi gyakorlat és elmélet a babonával és a természetfeletti helyett a természetes magyarázatot keresi, s így igyekszik az orvosi tudást természettudományi alapokra helyezni, összeesik a görög nép általános kulturájának fejlődésével. Ez a kultúra a Kr. e. VI. század elején indul virágzásnak az ázsiai tengerparton ión talajon és ión nyelven, feltartóztathatatlanul halad

tovább, hogy a Kr. e. V. század második felében főleg athéni kibontakozásában olyat alkosson, amelyben a mai modern tudomány és művészet is végső eredetét tisztelti. A görög cultura ezen utóbbi néhány évtizedes virágzásában ott látjuk tündökölni *Sokrates* bölcsészetét, a tragikus költő *Euripides* és a comoedia író *Aristophanes* művészetét, a történetíró *Thukydides* elbeszéléseit és Kos szigetén az „egészség atyjának” *Hippokrates*nek tudományát.

Ámbár manapság is közöttünk él *Hippokrates* szelleme és orvostudománya, életéről vajmi keveset tudunk. Kr. e. 460-ban született Kos szigetén, mint a híres *Asklepiadai* nemzetség egyik sarja. Első orvosi nevelését atyjától kapta, amint ez abban az időben szokásos apáról fiúra átszálló hagyomány volt. Egész életén át Észak-Görögország különböző vidékein vándorolva írt, tanított és praktizált. Meghalt Larissában mint éltes ember Kr. e. 377-ben. Ez a pár sor, amit *Hippokrates* életéről tudunk; hátramaradt azonban neve alatt egy csomó orvosi és sophista írat, amelyek közül azonban egyet sem lehet teljes határozottsággal *Hippokrates* személyes művének tulajdonítani. Több iskolának (kosi, knidosi) szellemi termékeivel találkozunk itt, melyeket a kosi nagymester közös neve alatt gyűjtöttek össze (ezért: *Corpus Hippocraticum*), melyekből azután az egész középkor élösködött, s amiből a mai modern orvostudomány is kifejlődött.

Ha a *Hippokrates* neve alatt összefoglalt iratok közt lapozgatunk, első, ami feltűnik és meglep, hogy különböző című és tartalmú orvosi könyvek váltakoznak egymással. Találunk anatómiai, kórtani, belgyógyászati, sebészeti, nőgyógyászati, szemészeti stb. könyveket, szóval e korszak orvostudománya már egy magasabbrendű *specialisáltságot* mutat. Bőrgyógyászati könyvet azonban hiába keresünk. Bármennyire gazdag is a hippokratesi iratok dermatológiai terminológiája és bármennyire a közvetlen vizsgálódás és kezelés kóros állapotaként tűnnek is fel a bőrbetegségek, a bőrgyógyászat önálló tudománnyá nem rendszereződött. Ezen azonban ne csodálkozzunk, mert évezredek kellettek ahhoz, míg végre most azt mondhatjuk, hogy a dermatologia speciális művelésének pár évtizedes a

története. Az első dermatológiai könyv a XVI. század második felében jelenik meg¹ és annak tudományát Magyarországon a múlt század első felében még a belgyógyászat körén belül látjuk, míglen csak a múlt század második felében indul meg szakszerű művelése. Ezek a tények, de miben keressük ennek a magyarázatát? A hippokratesi iratokból megismerjük már a mai orvostudomány által is kétségtelenné vált azon megállapítást, hogy a bőrbetegségek nagy része nem helyi megbetegedés, hanem a belgyógyászati betegségeknek egyik fajtájú megnyilvánulása. Ezen felfogás magyarázatául a *Gyűjtemény humoralis elmélete* szolgál², amely szerint a *bőrbetegségek nem egyebek, mint a nedveknek, illetőleg azok keveredéséből keletkező káros anyagoknak a bőrön való kiválása*, „apostasisa”. Ilyen alapon tehát érthető, hogy e korszak más betegségekkel és pedig elsősorban belgyógyászatiakkal együtt tárgyalta a bőrbetegségeket, mint „nem önálló” betegségeket. Körülbelül ezen magyarázatot fogadhatjuk el a mai dermatológia késői kialakulására is. A „négy cardinális nedv” elváltozásának elmélete, mint minden betegségeknek, s így a bőrbetegségeknek is végső okai, módosításokkal ugyan, de több mint két évezreden keresztül uralkodott. És noha a XVIII. század folyamán megjelentek már a dermatológia speciális művelőinek előfutárjai, a lökést a szakdermatológia állandósulásához csak *Hebra* fellépése adta meg a XIX. század közepén azáltal, hogy eldobva minden humoralis elméletet, a *bőrbetegségeket az organismustól független, önálló, „idiopathias” betegségeknek fogta fel*. Lokalizáló elmélete — ámbár túlzásnak bizonyult — megteremtette a dermatológiának oly intensív specialis művelését, hogy rövid pár évtized alatt az anatómiai, majd pathológiai irányon keresztül kialakult azon modern dermatológia, mely végeredményben ismét a humoralpathológiához tért vissza. A különbség csak az, hogy más értelmezéssel, a modern tudomány felkészültségével és hogy a humoralis elméletet manapság hormonológiának, serológiának, anyagszerezavarnak stb. nevezzük.

Hogy azonban a hippokratesi orvostudománynak is mennyire meg volt a tendenciája a bőrbetegségeket a szemmel látható és ily módon közvetlen vizsgálódásnak alávethető

elváltozásai miatt a többi betegségtől elkülöníteni, mutatja „az orvos mesterségéről” (περι τέχνης) írott könyvben található utasítás. Ebben a betegségek diagnostikus és therapeutikus szempontból két nagy csoportra oszlanak: nem látható, a test belsejében lévő betegségekre („ezek vannak nagyobb számmal”) és látható, a bőrön levő betegségekre. „A bőrön lévő elszíneződéseket (χρoμή) és kiemelkedéseket (οἰδημα)” az orvosnak „jobban kell ismernie ... Ezek láthatók és tapintathatók s így azok szilárdsága, nedvessége, hideg vagy meleg volta érzékelhető, az orvos tehát jobban meggyőződhetik ezen különböző tulajdonságokból a bőrbetegségek természetéről. Ép ezért a gyógyításban hibának nem szabad történnie, nem mintha ezek könnyű betegségek volnának, hanem mert láthatók.” (VI. 16.)³. A mai bőrgyógyász szemében ezen kijelentések már naivul hangzanának, mert tudjuk, hogy a bőrön levő elváltozásoknak látása és tapintással való érzékelése még mennyire nem feltételezi a határozott diagnosis felállítását és a legjobb kezelést. Nem így azonban az ókorban, ahol, amint alább meggyőződhetünk, bőrbetegségeiket jelző terminusaik nem annyira kórképeket, mint inkább a külső megjelenést, a mai alapelváltozásokat tüntették fel. Annak a felismerését pedig, hogy a bőr foltos elváltozásairól, göbeseiről, hólyagjairól stb. van-e szó, a görög orvosíró joggal megkivánhatta többi orvostársaitól.

Mielőtt ezen bőrelváltozásokkal és terminusaikkal foglalkoznánk, nézzük először, hogy mi volt a hippokratési orvosok felfogása magáról a bőrről, annak különböző életmegnyilvánulásairól.

A bőr (δέρμα, ἐπιδερμῖς, χρωμα, χρoμή)⁴ származásáról szóló leírások, miként az egész hippokratési embryologia, a kor bölcselkedő: alapelemes, humoralis magyarázataival naiv, különös elméleteket tárnak elénk. A testben keringő meleg vér a felületre jutva lehűl, megkeményedik, ily módon a megtermékenyített petéből keletkező hólyagot egy vékony bőrhártya borítja, ami mindjohban kiszélesedve, végül bőrré lesz („izmokról” c. könyv).

Anatómiájáról a bőrnek, minthogy elsősorban ennek csak histológiájáról lehet szó, mondhatni semmit sem nyújt a Corpus. Olvasunk ugyan kemény, érdes és puha, finom bőrű embe-

rekről, kövérek feszes — és soványok ráncos bőréről (ρικνῶδες)⁵ Az „epidemiák könyvei”-nek írója még az emlő lógó vagy álló voltát is a bőr ráncos, illetőleg feszes tulajdonságával okolja meg. (V. 298.)

Többet találunk a bőr különböző *életjelenségének* megnyilvánulásáról. Már a hippokratikusok a testet fedő bőrben nemcsak egy egyszerű védőréteget láttak, hanem olyan szerepet is tulajdonítottak neki, amely összeköttetést tart fenn a külvilág és a szervezet belseje között. A „nedvek” írója, miután a bőrön történő kezelési módoknak egy sereg fajtáját felsorolja, végezetül ezt mondja: „Ezek a külsőleg használt gyógyszerek épp úgy hatással vannak a belső szervekre, mint ahogy a belsőleg alkalmazott gyógyszereknek a bőrre is van hatásuk.” (V. 490.) Ezen felfogás járulhatott hozzá, azon helyes therapiás eljáráshoz, mellyel a bőrbetegségeknek egy nagy részét nemcsak lemosásokkal, borogatásokkal és kenésekkel, hanem a beteg alapos átpurgálásával is gyógyították. Hiszem, hogy gyakran nem minden eredmény nélkül purgáltak.

A bőr *izzadásának* (ἰδρῶς) fokozódása lázasoknál és tüdőbajosoknál ismeretes volt. A nap melege által kiváltott izzadás elpárolgásáról a „levegőről, vízről, helyekről” értekező könyv elmélkedik. (II. 32.)

A *bőrszín* megváltozásával vagy a bőrön keletkező különböző foltos elszíneződésekkel kapcsolatban említéseket találunk ezen színváltozásnak az *erek állapotától* függő v. pedig *pigmentációs* eredetéről. A bőrnek pirosas vagy halvány színe a szív, illetőleg az erek állapotától függ: „ha a szív nyitva tartja az ereket, úgy a bőr pirosas, szép, áttetsző, ha összehúzza, akkor halvány, fakó színű”. (IX. 196.) A pirosas, hyperaemiás színre az ἐρυθμία (ἐρυθραίνειν v. ἐρυθραίνειν = pirossá tenni) és ἐρευνθος elnevezéseket találjuk leggyakrabban, intensívebb, különösen gyulladásos pirosságra azonban inkább a ὑπόπυρρος-t és ἐξέπυρρος-t. Míg ezek a nagyobb terjedelmű piros elszíneződéseket jelentették, a kis vörös foltokat φῦς-nak mondták. Ezen elnevezésekkel kapcsolatban azután olvasunk úgy a gyulladásos pirosságról, mint a napfény, a meleg által kiváltott v. „az ok nélkül” keletkező erythemákról. Az „epidemiák” könyvében a psychicus

úton létrejött bőrszín megváltozásáról olvassuk, hogy az „arc-szín visszaszerzése és a nedvkeringés előállítása végett törekednünk kell hirtelen haragot, jókedvet, félelmet és ehhez hasonlókat kelteni”. (V. 126.)

πελιός a bőrnek fakó, halvány színét, emellett azonban még a cyanosisos elszíneződéseket is jelentette. περιή νόσος-nak hívták pl. a hippokratikusok a vitiumos betegségek azon alakját, ahol a nehézlégzés mellett a bőr és ajkak *pelios*-os, vagyis livid elszíneződése a jellegzetes. A halál után a test mélyebb részein keletkező livid foltok szintén *pelios*-os foltok voltak. A már feketés kékszínbe átmenő cyanosisokat azonban *melasnak* mondták. — Ma *peliosis* alatt bőrvérzést értünk.

Ami a pigmentképződés módját illeti, azt a hippokratesi pathológiát képviselő humoralélmélet megvilágításában látjuk, még pedig oly módon, hogy a testnedvekből kiváló festékanyagok lerakódnak a bőrben s így lesz egyeseknek fehér, barna v. fekete a bőruk. Azon leírások, melyek az egyes népfajoknak bőrszín-eltéréseit azok egyéb testi és lelki tulajdonságaival veti egybe, egész ethnologiai anthropológiát teremtett meg a régi orvostudományban. Minket ebből most csak a bőr és hajszín különbözősége érdekel. „Nedves, meleg klímájú helyeken fekete bőrűek és hajúak az emberek ... Száraz, meleg vidékeken barna bőrűek.” (II. 86—88.) „A skythák bőre a hidegtől vöröses és rezes színű” stb. Ugyanazon egyéneknél is változik a bőrszín az évszakokkal és életkorral. A pigmentációs elváltozásoknak foltos alakjai közül ismerték a *szeplőt*, az *έφηλίζ*-t (έκ és ήλιος = ami a nap hatására kijön) és az *αλφός*-t, a mai *vitiligo*t. — Itt emékezem rögtön meg a λεύκη-ről, mely noha bőrelváltozásban megnyilvánuló betegséget jelentett a hippokratesi korban, kérdéses, hogy e név alatt értett bántalom pusztán a bőr achromiájának fogható-e fel. *Galenos* ugyanis a *leukét* a bőr fehérségének írja le. A *Corpus* leírást nem ad a leukéről és minthogy más bőrbetegségekkel említve mint súlyos, egyenesen a legrosszabb indulatú betegséggént hozza fel, azt hiszem kizárhatjuk a leukodermiával való egyezését. Inkább gondolhatunk tehát sápadtsággal járó belső betegségekre (mint pl. leukaemiára, anaemia perniciosára stb.). A múlt században

a leuke terminus használatos volt a lepra fehérfoltos alakjaira. *Fuchs* is a lepra maculosával azonosítja a hippokratesi iratokban előforduló leukét, azonban ezen megállapítását minden számmottevő megokolás nélkül teszi.

A bőrszínnek *betegségek*nél történő megváltozását is figyelembe vették a hippokratesi orvosok. A sárga bőrt a májbetegségnek, a feketezöldes bőrszínt a lép betegségének tulajdonították és a nehezen gyógyuló sebeknél az egész köztakaró fehérés fakó színét figyelték meg. Megfigyeléseikkel azonban még tovább mentek, mert a görög orvosnak, hogy a beteg állapotáról tudásának megfelelő képet alkothasson, nem került el úgyszólván semmi sem a figyelmét. A betegágnál diagnosizuk és prognosizuk megállapításához figyelembe vették a bőr és haj színét, a bőr száraz vagy nedves voltát. Következtetéseket vontak le a fekete v. vörös, sima v. göndör hajból, a kopaszságból stb., úgyhogy ezen túlzásaik, már az ily eseteket jellemző tévelygésekhez vezettek.

Sorakoztassuk fel azonban most a Corpusban előforduló egyes *dermatologiai terminusokat* és vizsgálgassuk, hogy ugyanazon terminusok alatt mit értett *Hippokrates* korának orvostudománya és mit a mai tudomány.

— — — — —

Exanthema (ἐξάνθημα vagy ἐξάνθισμα) szó szerint kivirágzást jelent. Mint ahogy jelenleg, az ókorban is általános volt használata. Az ἐξάνθηματα ἐλκώδεα pl. általában sebes kiütéseket jelentett. Minden általánosság mellett azonban a hippokratikusok inkább az urticás elváltozásokat írják le e név alatt. A legnagyobb számmal ugyanis az exanthemának nevezett bőrbetegségek közül a gyomorrontással, hasmenéssel kapcsolatban keletkező, szúnyogcsípéshez hasonló, piros, viszkető, pár nap alatt elmúló bőrleírásokat találjuk, amely leírásokból pedig kétségtelen, hogy a mai urticákról van szó.

Az exanthemához hasonló értelmű szó volt az ókorban — tehát szintén kiütést jelentett — a ma már nem ismeretes ἐκρηγμα. Corpusban előfordulásának olvasása ugyan bizony-

talan és egyesek ἑκτριμωα-t javítottak a szövegbe, ami lehorzsolást, hámfoszlást jelent.

A *psora*-t (ψώρα = rüh, viszketegség; a latinok [*Celsus, Plinius*] *scabiese*), amely mint *psoriasis* ma már kizárólag egy betegségtípus jelzésére szorítkozik, a hippokratikusok általános értelemben használták. ψάω = vakarok, horzsolok igéből származik és főképp a chronicus jellegű, viszketegséggel és excoriatiokkal járó bőrbántalmakat jelentette. Annyira általános volt azonban a használata, hogy még nem bőrbetegségeket is soroltak e név alá. A húgyhólyag és a szemhéj psorájánál pl. nyilván cystitis, illetőleg conjunctivitis betegségekről van szó. Az oly psorákat, melyeknél v. a viszketés v. a vakarási nyomok hiányoztak, ὑποψωρώδης-nek = *psoraszerű betegségnek* mondták.

A nagy történelmi múltú λέπρα és az érdekes, értelmi metamorphosison átment λοπός (a mai lupus) hasonló értelmű terminusok voltak. Mindkét műszó a λέπειν, hámlani igéből ered. Maga az ige is gyakrabban előfordul, így többek közt azon megfigyelésnél, hogy „meleg vízben való fürdés után hámlik (λέπεται) a test”. A lepra és lopus ezen etymológiájából már is tisztában lehetünk azzal, hogy itt távolról sem ezen orvosi nevek mai betegségeivel, hanem általában olyan bőrbántalmakkal találkozunk, amelyek hámlással járnak. — A *lepra* ugyan mint idősült fertőző betegség, mondhatni egyidős az emberiséggel. Egyiptomban való elterjedése ősidőktől ismeretes; innen hurcolták be Görögországba, majd Itáliába (mint morbus elephas), ahonnan később elárasztotta egész Európát. Könyvünk egyes helyeiről is feltehető, ha nem is bizonyossággal, hogy a mai leprával találkozunk. — A lepra alatt azonban, mint már láttuk, a hippokratikusok mást értek. Általánosságban alkalmazták a legkülönbözőbb kiütéssel, infiltrációval, hámlással, néha nedvedzéssel és erős viszketéssel járó bőrbántalmakra. E név alá tartoztak tehát az ekzemák, dermatitisek, prurigo és talán még egy egész csoportja a kórképeknek (mint pl. psoriasis, ichthyosis stb.). A leírások többnyire mint nem súlyos bántalmat említik. Egy helyen egyenesen azt olvassuk, hogy „nem annyira betegség, mint inkább eltorzítás”. Gyerekeknél is előfordul, néha lassan terjedve, hosszú időn át fej-

lódik, máskor hirtelen lepi el nagy területen a testet. *Galenos* commentárjában a leprát bőrkeményedéssel és viszketéssel járó kiütésnek tartja, ami pikkelyképződéssel jár és néha a bőrfelület nagyobb részét elborítja. „A lepra ha nedvedzik, hasznos lehet a szervezetre.” Ezen furcsán hangzó nézet megfjtéséhez a hippokratészi humoralelmélet szolgál magyarázatul. A testben keringő kóros nedvek kijutva a bőrfelületre, megsza-
badítják a beteget belső bajaitól. Minden hasznosság mellett azonban fontos a kezelés. Főgyógyszer a vízben oldott mész és meleg lemosás. Az ecetes borogatás különösen *körömlépránál* (ὄνυξ λεπρός) jó. Legkönnyebb a gyógyítás fiataloknál vagy kezdeti stádiumban. Az epidemiák 5. könyve szerint egy athéni polgárnak a bőre olyan volt, mintha leprás lenne, erősen viszketett és annyira „megvastagodott, hogy sehol sem lehetett megfogni”. Orvosai tanácsára a melosi meleg fürdőbe ment, ahol bőrbajától szerencsésen megszabadult. (V. 208.) A Corpusban előfordul a húgyhólyag leprája is. Azt hiszem nem sokat tévedünk, ha egyszerű hólyaghurutra gondolunk s így ez csak megerősít a lepra általános alkalmazásának felfogásában.

A *loposnak* — ha közelebbről nem is ismerjük — fentebb említett származásából következtethetünk hámlással járó bőrelváltozásának jelentésére. A latin nyelv a lopost *lupusként* vette át; a farkas szóhoz tehát semmi köze. A mai napig annyira általánosan bőrfarkasnak ismert elnevezés, azon magyarázattal, hogy ezalatt fekélyesedéssel járó, „éhes farkas módjára harapódzó” bőrbetegségeket értettek, mint ahogy nálunk *Manardus*, II. Ulászló és II. Lajos királyok udvari orvosa kifejezi: „quasi lupus famelicus proximas sibi carnes exedit”, jellemző példája az évezredekén át helytelenül meggyökeresedett tudós népetymológiának. A hippokratészi kornak, mint látni fogjuk, megvoltak a maga külön találó elnevezései a szélein tovaterjedő fekélyes bőrbántalmakra s a *lopos* szót ily értelemben nem használta.

Ugyancsak a *lepein* igéből származó λεπίς és λέπιον a különböző hámalakokat, illetve a nyelv differenciálatlansága folytán a pörköt is és mint *erythron lepton* a vart jelentette. — Ma már a *lepidosis* mint az *ichthyosis* synonymája elavult.

Azonban elsősorban a πίτυρον (korpa, furfur) volt mint orvosi szó a korpaszerű hámnak a terminusa. Egy helyen a vizelet üledékét, illetve a vizeletben úszkáló szálcákat is jelenti. Igen helyes megfigyelés. A hólyag hámlását ma is meg lehet állapítani szabad szemmel a vizelet lebegő, korpaszerű, apró, csillogó tartalmából. A többi helyeken azonban mindenütt kiütésekkel kapcsolatban vagy anélkül találjuk említését a finom korpaszerű bőrhámlásokra. A fej korpázása: κεφαλὴ πίτυρωθεῖσα („fej, amely korpával van borítva”). — A *pityriasis*-szal — amely jelenleg különböző összetételekben jelzi a legkülönbözőbb, de furfuraceás hámlással együttjáró bőrbántalmakat és amely elnevezést egyesek hippokratesi eredetűnek tulajdonítanak — én az iratokban nem találkoztam. *Galenos*nál fordul csak elő, mint korpaszerű hámlással járó bőrkiütés.

A ούρμα magát a bőrhámlást jelentette, míg az άπόουρμα a hámfoszlást, az excoriatót. Ugy ezen terminusok, mint az έκτριμμα mely lehorzsolást, hámfoszlást jelentett, vagyis a mai excoriatioval egyértelmű — ma már nem használatosak.

Minden definitio nélkül a hajas fejbőr betegségeiként fordulnak elő az άχώρ, κηπίον, és μελίκηγίς.

Az άχώρ (*ótvár*, pörkös, varas felrakodás) a múlt században még ismert terminus volt a fejbőr gennyes gyulladásaira. *Hippokrates*nél is a fejbőr betegségeként szerepelt és *Galenos* egyik helyen úgy magyarázza, hogy „a fejbőrön levő kis seb (έλκος) ... nedvesség (ίχώρ) folyik belőle, amely se nem víz-szerű, se nem mézszerűen vastag, mint ahogy a κηπίον-nak nevezett bajnál szokott lenni”. Egy másik helyen *Galenos* azt mondja még, hogy ... „lyukacsákkal van átluggasztva, amelyek híg és ragacos folyadékot tartalmaznak”. A *kerion*tól itt is úgy különbözteti meg, hogy 1. a lyukak kisebbek mint a kerionnál és 2. a folyadék hígabb, nem mézszerű, mint a kerionnál. Ez a híg folyadék viszketést (κνησάειν) okoz, ami azután a vakart helyeken dudort hoz létre, ami által a lyukacs-kák összeállanak. A *galenosi* magyarázat alapján tehát az *achor* a hippokratesi korban a hajas fejbőr ekzémás, impetigos elváltozását jelentette. — Az *achor* szó nyoma manapság is

ismeretes a favusgombának *Remak* adta nevében az *Achorion Schönleini*-ben. *Brumpt* (Parasitologia 1922.) ugyan e névnél az ἄ és χόριον (hártya) eredetre gondol. Valószínűbb azonban, hogy *Remak* a favusgomba elnevezésénél a hajas fejbőr favusos felrakódásaira gondolva, az *achor* szót vette alapul. Hogy azután az *achor* szó miből ered, kérdéses. Pusztán orvosi szóként használták az ókorban és a fennmaradt etymologiai magyarázatások értéktelenek. *Galenos* pl. hol az ἰχώρ-ra gondol, hol az ὀχώρος-ra, azaz: ami nem foglal el helyet, mert kis terjedelmű (ἰχώρος = a hely).

A *kerion* = favus = lép (méhviasz). *Kerion Celsi* alatt a modern tudomány a hajzat mély trichophytiasisát érti. *Hippokrates* korának orvostudománya úgy a név alapjelentése, mint a fentebb említett *galenosi* definitio alapján ugyancsak a mainak megfelelő elváltozást érthette a *kerion* szó alatt. A hajtüszőkre lokalizálódó pustulák ugyanis kifakadva a lép vázának lyukacsaira emlékeztetően ürítik a mézszerű, sűrű gennycseppeket. — A ma már nem használatos *melikeris* (lépes méz) a *kerion*hoz hasonló bántalom volt. Mindkét elváltozás mint súlyosabb jellegű betegségek is szóba kerülnek. — Természetesen e nevek alatt a hajas fejbőr egyéb gombás, pyodermás, ekzemás stb. bántalmaira v. pusztán csak a lép viaszanyagához hasonló felrakódásokra (*crusta lactea*) is gondolnunk kell.

Egy helyen mint bőrbetegséget találjuk, minden leírás nélkül az ἰσνθος-t. Mondani tehát róla hippokratesi iratok alapján nem lehet semmit s így *Galenos*t hozom fel, akinek definitiója szerint „az arcon levő kemény csomócskákat jelentette”.

A σῦκον, amelynek alapjelentése füge, Hippokratesnél a szemhéjon és anustájon levő fügeszerű növedékként fordul elő. A *sykonból* származó *sykosis* alatt ma már a durvább szőrök gyuladásait értjük.

A *lichen* (λεῖχην = tengeri moszat) elnevezést a múlt század elején még minden rendszer nélkül a legkülönbözőbb bőrbetegségekre használták, míg kialakult azon kis göbcsés elváltozások megjelölésére, amelyekre jellemző, hogy egész lefolyásuk alatt változást nem szenvednek. A mai lichenes göbcsék már nem igen engednek emlékeztetni a *leichen* eredeti jelentésére, a

moszatra. Hippokratesnél a leichen bőrbetegség definiálva nincs, mégis, minthogy a régi görög orvosok bizonyos bőrelváltozásokat a moszathoz hasonlítottak és azt írják róla, hogy főképp gyerekek-nél látni és a betegség nem súlyos, könnyen gyógyul, gyakran nem is betegség, inkább eltorzítás — a mai impetigóra vagy ekzemára gondolhatunk leginkább. A Corpus fordítói is többnyire impetigónak adják vissza. Ezt azonban főképp azon alapon teszik, mert *Galenos* is annak commentálja. Csakhogy *Galenos*-nál az impetigo nem a mai gennyhólyagos, pörkös, hanem infiltratívval és viszketéssel járó elváltozást (ekzema chronicum?) jelentett. (Glossar. XIX. 428.)

Mielőtt a nagyobb exsudatióval járó, hólyagos kiütésekben megnyilvánuló bőrbetegségekre áttérnénk, a hippokratesi orvostudomány egyik leggyakrabban és legáltalánosabban használt terminusát az ἀπόστασις-t szándékszm szóvá tenni. Az *apostasis* szó szerint „elválást” jelent. Mint nem világos terminust az újabb orvostudomány elhagyta. Tulajdonképpen az egész humorelmélet van e szó fogalma alá szorítva. Mindentre, amire azt vették fel, hogy az a testből, mint kóros anyag elválik, tehát a különböző exsudatumokra, kóros felrakódásokra, mirigynagyobbodásokra, elhalásos részekre stb., apostasist mondtak. A gennyes apostasisoknak, mint pl. az abscessusoknak, phlegmonéknak közelebbi meghatározásánál ἀπόστημα πυώδες-ről, gennygyülemről szóltak.

A hólyagos bőrküütésekre a leggyakoribb orvosi szó a *phlyktaena* (φλύκταινα) volt. Manapság mint a nagyobb savós hólyagok terminusa már nem nagyon használatos és inkább csak a szemészet körében találjuk meg a görvélykóros és lymphás alkatúak szemtekéin előforduló kölesnyi csomócskákként. A francia orvosi nyelv még használja gennyhólyag értelemben. A phlyktaena az ókorban köznapi szó lehetett. Emellett bizonyít a gyakori előfordulás és ugyanazon szónak nagyszámú változatai (φλυκταινίς és φλυκτίς hólyag, φλυκτανίδιον = hólyagcsa, φλυζάκιον, = hólyagos bőrküítés). A φλύειν folyjni igéből származó ezen terminusok, hogy tényleg az exsudatív bőrelváltozásoknak a vesiculás, bullás, pustulás, abscessusos stb. alakjait jelentették, ha erre vonatkozólag a Gyűjtemény

iratai részletesebb definitiót nem is adnak, megállapítható az egyes leírások összevetéséből, amelyek szerint a phlyktaenák hasonlíthatnak az égési hólyagokhoz... a nap „melege” is hozhat létre égési hólyagokat... apró vesiculák tartalma elgynyedhet... v. azok beszáradva pörkké alakulnak át... stb. Hólyagos kiütésekkel találkozunk mint az egész testen elszórtan előforduló v. csak egyes testrészekre lokalizálódó, a szemén (talán a mai phlyktaena?) és a méhszájon látható phlyktaenákkal. A φύρεθλον-t, amely ugyanaz a szó, mint a φλύγεθλον, *Celsus pannus*nak, csomónak fordítja és a szó ezen „csomós” alkalmazásban maradt fenn a mai szemészeti terminológiában is.

A pemphigus szóval (mint πεμφιγῶδες) egy helyen találkozunk csak. Sajnos, ezen helyből nem lehet bizonyossággal megállapítani, hogy itt bőrbetegségről van-e szó.

A πέμφιξ ugyanis = *lehelet, légzés*; átvitt értelemben jelentheti a bőrön levő *levegőhólyagokat*, mint amilyenekhez hasonlók a savóhólyagok is. A *pemphix*-ből származó *pemphigodes* tehát mindazon elváltozásokat jelenti, amik akár az első, akár a második értelmezéssel kapcsolatban vannak. Eszerint a megfelelő hippokratesi helyett fordíthatjuk úgy, hogy a „láztól okozott nehéz légzés rettenetes látvány”, vagy pedig „a láztól okozott hólyagos kiütés rettenetes látvány” (οἱ δὲ [πυρετοὶ] πεμφιγῶδεις ἰδεῖν δεινοί). (V. 274.) *Galenos* a pemphix szót már a pustula értelemben használja, de ennél a helynél ő is mindkét magyarázat lehetősége mellett nyilatkozik. Amennyiben tehát tényleg bőrön levő elváltozásról van szó, az eredeti értelem (*lehelet*) önként a mai pemphigus csoport vesiculáinak és bulláinak gondolatát kelti fel. Természetesen a hippokratesi korban még csak makroszkopiai kép alapján megalkotott terminusokról lehet szó, úgyhogy a pemphigodesnél a mainak megfelelően önálló betegség-typusra gondolnunk nem szabad.⁶

Többet tudunk a πόμφος-ról v. a πόλφος-ról, amely ugyanaz a szó, mint a πέμφιξ. A „betegségek” könyvének írója ugyanis az egész testen elszórva levő pomphosokat a csalánkiütéshez hasonlítja (VII. 106.); míg a „női bajok” könyve súlyosan vízkóros betegnek boka oedemáit, amelyek az ujj benyomatát megtartják, nevezi pomphosoknak. (VIII. 254.) E két hely alapján

tehát a pomphosnak csalánkiütéses és oedemás elváltozásra szorítkozik értelme. — Ma *pomph*is alatt szintén csalánkiütést értünk és a belőle származtatott *pompholyx* a hólyagos dyshidrosisnak synonymája.

A már nem használatos *μυρμήκια* (hangyaboly), amely az ókorban népies elnevezés és nem orvosi műszó volt, a tenyereken és talpakon levő viszkető „szemölcsöket” (Celsus), vagyis dyshidrosisos folyamatot jelentett.

Az αἰθολίξ a Corpus iratai szerint valamiféle kerek, pirosas bőrküítés volt. Közelebből megmagyarázva nincs, s így inkább csak a szó származásából (αἶθειν = égni) következtethetünk az égésnek *erythemás* v. *hólyagos* elváltozásaira. Az *Etymologicum Erolianum* is „a bőrfelületen mutatkozó φλυκτίς-nek” magyarázza. Már a római orvostudományban kiment az orvosi műszavak használatából.

Eléggé pozitív következtetést vonhatunk a régi *anthrax* fogalmáról (ἀνθραξ = parázs). Itt nem csak a szó maradt meg évezredekken keresztül változatlan alakjában, hanem a hozzáfűzött kép sem módosult lényegesen. A mai bőranthrax alatt ugyanis a lépfene bacillus által okozott, hólyagokkal, varképződéssel, kemény beszűrődéssel v. lágy bőroedemával meginduló folyamatot értünk. Az ezen értelemben vett betegség az egyéb szövetszétesésre hajlamos körülírt gyulladásos folyamatoktól a XVIII. század második felében különült el (*Morand, Fournier*). Hogy pedig a hippokratesi korban mit értettek anthrax alatt, legjobban talán úgy ismertethetném, ha az epidemiák 2. könyvében található leírásának szó szerinti fordítását adom: „A bőrben nedv (ἰχώρ) keletkezik, amely összegyűlve melegérzést és viszketést okoz. Ezen kis hólyagok (φλυκταινίς) lépnek fel, amelyek hasonlóak az égési hólyagokhoz (πυρρίκαιοστος) és a betegnek égési érzést keltenek a bőr alatt.” (V. 72.) Ez a leírás szinte kétségtelenné teszi, hogy itt vagy carbunculus malignusról (*anthrax*), vagy carbunculus simplexről van szó. És ha az ókor kezdetleges orvosi ismereteivel még más ezen képhez úgy amennyire hasonló bőrelváltozásokat is anthrax névvel illetett, annak akkori és mai alkalmazása között csak a szigorúbb differenciáltságban találunk különbséget. A szigorúbb differenciálás

ról pedig tudjuk, hogy az csak a fejlettebb orvostudomány pozitív ismeretei alapján lehetséges. — A hippokratesi orvosok azon bőrbetegségeket, amelyek szövetszéteséssel, gennyedéssel jártak σήψ-nek, rothadó betegségnek mondták. Az anthrax is a seps-betegségek közé tartozott; aetiológiájában pedig, minthogy szemmel látható okot felvenni nem tudtak, a klimás viszonyok („különösen a meleg nyár”) és a nedvelmélet szerepeltek.

Az anthraxhoz hasonló elváltozást jelentett a már számunkra idegen ἐπινυκτίς (éjjeli kiütés). Egyik helyen a duzzanattal, pirosodással és infiltrációval járó, majd elgennyesedő és kifekélyesedett elváltozást az *éjjeli kiütés*hez látjuk hasonlítani. (V. 462.) Más helyek hasonló értelemben beszélnek az *epinyktis*ről. *Celsus pessima pustulának* commentálja és ezen magyarázat az említett hippokratesi hely alapján el is fogadható.

Az orvosi nomenclaturából kiveszett τέρμινθος (fenyőfa resina) és δοθίην azon megállapításainál, hogy furunculust jelenthettek, csak a magyarázókra támaszkodhatunk. A Corpus nem nyújt egyebet, minthogy „a dothienben genny van” (V. 92.); a *terminthos* pedig neve által árulja el, hogy sűrűbb váladékkal járó elváltozás lehetett. *Hippokrates* egyik *scholiastája* szerint a terminthos: „a bőr felületén keletkező pustulás kiemelkedés, amely ha kifakad nedv (ichor) folyik ki belőle és az alatta fekvő hús kifúrtnak látszik”. A dothient a régi és újabb commentatorok szintén mint furunculust veszik át.

A θύμος (göb, daganat) a Corpusban csak egy-két helyen fordul elő a bőr apró nedvedző göbcsés elváltozásaira, valószínűleg tehát pustulákra szorítkozó értelemmel. — Egy helyen a *thymos* kicsinyítőjével, a θυμiov-nal is (kisdaganat) találkozunk, mely helyen minden bizonnyal orvosírónk a penisen levő condyloma acuminatumokról beszél. Pár szert is ajánl ellene, mondva, hogy ezek a kenőcsök „a vadhúsos helyeket megtisztítják, üregessé teszik, anélkül, hogy marnának”. (VI. 418.) — A *thymos*ból képezett *ekthyma* szó szerint *kiálló daganatot* jelent. Ma e név alatt az irhából kiinduló pyogen eredetű, vastag pörkkel borított fekélyes elváltozást értjük. Hippokratesi előfordulásából közelebbi megállapítás nem tehető; ellenben minthogy az ekthymát szintén a σήψ (*septikus*) betegségek közé látjuk sorolva, a bőr-

felszín felé emelkedő pustulosus, pörkös folyamatokra következtethetünk. Ezen következtetés szerint pedig többek között a mai ekthymát is jelenthette.

Az aphta (ἀφθα) a száj nyálkahártyáján kerek fehéres foltok vagy fibrinnel borított fekélyecskék alakjában nyilvánul meg. A hippokratesi korban hasonló elváltozásokat jelenthetett. Ezen megállapítást egyrészt a „betegségek” II. könyvének egy leírása alapján teszem, ahol a görög orvosíró egy bronchiektasiás v. tüdőgangraenás betegről azt mondja, hogy a köpetben levő szilárd részecskék (vagyis rostos-fibrines részek) aphtaszerű részek és a tüdő aphtás fekélyecskéiből származnak. Ez a leírás tehát a fekélyek fehér lepedékes megnyilvánulásaira utal. Másrészt az előfordulási helyek nyújtanak némi támpontot, minthogy elsősorban újszülöttek és kis gyerekek szájaphtájáról (soor? aphta?) és syphilishez hasonló betegség leírásánál is szájaphtáról (placus mucosus?) olvasunk. A nők genitáliáin, különösen fluorral kapcsolatban említett aphták nyilván különböző okokból keletkezett erosiók v. ulcusok, esetleg soor lehettek. Utóbbiaknak kezelésére ülőfürdőket és többféle kenőcsöknek és poroknak alkalmazását ajánlották. (VIII. 406.)

Ha most áttérünk a hippokratesi orvostudomány által ismert szövetszéteséssel, fekélyesedéssel járó bántalmakra, az eddigieknél aránylag gazdagabb terminusanyagot és a leírások és kezelések részletesebb ismeretét fogjuk látni. Magyarázata ennek részben az, hogy ámbár e kor orvostudománya a fekélyes betegségeknek egymástól eltérő sajátosságait észrevette, ami a terminusokban is kifejezésre jut, mégis ezek és a sérülések sebek között élesen elhatárolt különbséget még nem tesz. A fekélyes bőrelváltozásokat tehát elsősorban a Gyűjtemény legjobban kidolgozott sebészete körén belül fogjuk látni.

Fekélyes bántalomként ismerkedünk meg a ἑρπης-szel. Értelmének ezen jellegét ma már teljesen elvesztette. A múlt század folyamán ugyanis mint gyűjtőfogalom volt használatos a legkülönbözőbb bőrkiütésekre; egy szűkebb fogalomra korlátozást jelentett, amidőn *Bazin* a *herpetides* fogalmat igyekezett meghonosítani az idősült, recidivákra hajló, de nem fertőző bőrbántalmakra; míg a modern dermatologia azt a pár kórképet

foglalja e név alá, amelyeket egynemű, apró, csoportosan jelentkező hólyagocskák jellemeznek. Hippokratesi jelentésében, noha szintén gyűjtőnévként szerepelt, több rendszerességgel használták, mint az újkor XIX. századának folyamán. A ἔρπειν terjedni igéből származik és általánosságban terjedő bőrbetegségeket, elsősorban is terjedő fekélyeket jelentett. Könyvünk a *noma* leírásánál — ahol a *noma* fekélyt jelent — a *herpest* e fekélyfésülés egyik jobbindulatú, lassan terjedő változatának tünteti fel. A rosszabb indulatú herpest ἔρπης ἐσθιόμενος-nak (maró herpesnek) mondták. Ennek a herpesnek tehát, amit a hippokratikusok a *seps*, rothadó betegségek közé soroltak, nem sok köze van a mai hólyagcsás betegséget jelentő herpes fogalmához. Mégis találunk egy helyen említést *herpes-szerű kiütés*ről, ἔρπουσικόν-ról, amely nem herpes, hanem széltehen terjedő bőrkiütés.

A φαρέδαινα és νομή széteséssel (főkép üszkös elhalással) tovaterjedő fekélyek voltak. E két elnevezés alatt leírt betegségeket együtt tárgyalom, mert a phagedaina és nomé között könyvünk alapján különösebb különséget tenni nem tudok. Minthogy *phagedaina* a φαγεῖν enni igéből, nomé a νέμεσθαι, legelni igéből származik, valószínű, hogy az utóbbi inkább népies elnevezés volt, míg az előbbi orvosi műszó lehetett s ily módon a Corpusban e két szó felváltva, de hasonló értelmezéssel fordul elő. — A két terminus között mai használatánál is lényegbelileg különbség nincs. Mert míg phagedaeniás betegségekről beszélünk ma az üszkös jellegű szövetszéteséseknél (trópusi phagedaeniás fekély, spirochaeta + fusiformis fertőzés, Vincent-féle angina, gangraena nosocomialis), a *noma* szintén üszkösödéssel járó fajlagos fertőző betegség és ezen betegségek aetiológiájában különbséget nem tudunk tenni.

Noha *Hippokrates*-nél elsősorban a gangraenás széteséssel járó elváltozásokat jelzi a phagedaena és *noma*, más jellegű elhalásos folyamatokat is jelentett és a leírások alapján inkább úgy mondhatnánk, hogy rosszindulatú, nagyobb felületre v. mélybe terjedő nekrosizoknak voltak terminusai. — A „kórjóslatok II. könyvé”-nek (IX. 36.) szerzője pl. halálosnak mondja azokat a nomákat, amelyek „feketék, szárazak és rothadásos széteséssel

a mélybe terjednek”, míg jobb indulatúaknak tartja „a fehér és nyálkás (phlegmás) rothadással járó nomákat”. Ugyanezen irat megemlíti azt is, hogy a fekete rothadással járó noma csontig terjedhet és annak nekrosisát okozhatja. A phagedaenáról hasonlókat olvassunk: „amennyiben maró sebekben phagedaina van, úgy az fekete és szürke kinézésű”. (VI. 410.) — A „fogzás” könyve (VIII. 548.) a garatmandula nomájáról mondja, hogy „ha ez az uvula felé terjed, megváltoztatja a hangot, a torokba terjedő pedig, ha heveny és rosszindulatú, légzési nehézségeket okoz” (diphtheria?). — Nem érdektelen azon phagedaenában szenvedő gyermek leírása, akinek az alsó és felső elülső fogai kihullottak, szájpadatát a phagedaena átfúrta és az orra besüppedt. (V. 156.) Bár más betegség is szóba jöhet ezen leírásnál, *luesra* is gondolhatunk. A szájpada átfürödésének és az orr besüppedésének együttes jelenléte ugyanis *Hippokrates*nél több helyen előfordul és ezen két tünet együttes keletkezése jellemző tünete a késői *lues congenitana*-nak. A *syphilis*nek az ókorban való előfordulására, amint alább látni fogjuk, más leírásokból is gondolhatunk. Ha tehát említett esetben *congenitalis lues* veszünk fel, a fogak kihullását oly módon foghatjuk fel, hogy ez az elsődleges elülső fogaknak 7—8 éves korban való kihullása, amely összeesik a késői öröklött *lues*nek ebben a korban való megnyilvánulásával.

Amit ma általánosságban, minden közelebbi meghatározás nélkül, seb és fekély alatt értünk, azt a *hippokratesi* korban ἑλκος névvel illették. Ezen terminussal jelöltek tehát minden szövetpusztulással járó folyamatot v. bármely okból (ἑλκωσις = sérülés) keletkező anyaghányt. És nemcsak a test felületén levő látható felületesebb v. mélyebbre terjedő szövetelhalásokra, hanem a belső szervekre lokalizálódó betegségekre is — igaz, csak ritkán! — de használták a *helkos* szót. Találkozunk pl. mellkasi fájdalom és köhögés mellett a tüdőnek, — véres és gennyes vizelelkor a hólyag és vese *helkosával*. Dolgozatom jellegénél fogva természetesen én csak azon *helkosokat* tárgyalom, amelyek mint a bőrnek fekélyesedéssel járó elváltozásai szerepelnek. Itt egyúttal megjegyzem, hogy fennmaradt egy irat περί ἑλκῶν címmel, amit a sebészet körébe sorolnak. Traumás eredetű

sebekről itt csak elvétve van szó és főképp fekélyesedéssel járó bőrbetegségeket tárgyal ezen irat. Joggal tekinthetjük tehát a mai tudomány rendszerezésével a $\pi\epsilon\rho\iota$ ἑλκῶν -t a „hippokratesi” dermatologia egyik fejezetének és adhatjuk azon fordítását címének: „A fekélyesedéssel járó bőrbetegségekről.” — A rómaiak a *helkost* *ulcusként* vették át és miként jelenleg is, már ők is (*Celsus*) kizárólag csak a fekélyeket értették alatta (*helkosis* = *fekélyesedés*). Amint azonban már láttuk, a görög orvosok nemcsak a *helkos* szót alkalmazták a különböző bőr-fekélyekre és sebekre; mert emellett, hogy a hippokratesi orvosok a *helkost* indifferenciáltan, általános értelmezésben használták, az őket jellemző megfigyelőképesség a fekélyes bőrbántalmakban észrevette azoknak különböző megjelenési alakját, egymástól eltérő lefolyásait és egyéb jellegzetességeit, aminek alapján egyrészt az említett terminusokkal (*herpes*, *noma*, *phagedaena*), másrészt a *helkos* szónak találó összetételeivel adták közelebbi megjelölését szövetpusztulással járó bőrelváltozásoknak. Találunk pl. egy felosztást „az orvosról” ($\pi\epsilon\rho\iota$ ἰτροῦ) írott könyvben, amely a *helkos*okat terjedési irányuk szerint osztályozva négy csoportra osztja: Utat törhetnek a sebek:

1. a mélybe α) *fistulák* ($\sigma\upsilon\rho\iota\gamma\gamma\omega\delta\epsilon\alpha$)
 β) *hegesedés alattiak* (\ddot{u} πουλα)
 γ) *üreges sebek* ($\kappa\epsilon\kappa\omicron\iota\lambda\alpha\sigma\mu\acute{\epsilon}\nu\alpha$)
2. felfelé: *túlsarjadzó sebek* ($\ddot{u}\pi\epsilon\rho\sigma\alpha\rho\kappa\epsilon\ddot{u}\nu\tau\alpha$)
3. szélességben: terjedő, *serpiginosus* sebek ($\acute{\epsilon}\rho\pi\eta\sigma\tau\iota\kappa\acute{\alpha}$)

A 4. csoport a fennmaradt irat hiányossága folytán nem ismeretes. Bármit sorolt azonban ide orvosírónk, logikus nem lehetett, mert a dimenziókra való beosztásnál csak három eshetőség lehetséges. Ezen felsorolt terminusok a dermatologia szótárából már kivesztek, a *herpestikát* kivéve, amelyekről azonban megállapítottuk, hogy nem hólyagos elváltozást, hanem *serpiginosus* *ulcust* kell értenünk alatta.

Megkülönböztettek azonkívül a hippokratikusok a klinikai megjelenés és lefolyás alapján a *nomához* és *phagedainához* hasonlított fekélyeket ($\acute{\epsilon}\lambda\kappa\omicron\varsigma$ νεμόμενον ἢ φαγεδαίνουμενον). Az utóbbi fedí a mai *ulcus phagedenicus* képét. Maró tovahara-

pózo sebre még a ἔλκος ἐσθιόμενον is használatos volt. Ma már az *esthiomenos terebrans*, mint a *lupus vulgaris* synonymája elavult és szintén csak a múlt század francia irodalmában találjuk meg az *esthioméne* elnevezést, értve alatta a legkülönbözőbb folyamatokat: fekélyes tuberculotikus elváltozásokat, III. syphilit, carcinomát stb.

Az egyes helkosú bántalmak leírásából határozottsággal következtetni a mai ismeretekre a legtöbb esetben nem lehet. Gyakran olvashatunk a Corpusban a testen elszórva, a genitáliákon, a szájban levő fekélyes elváltozásokról, melyekről a legjobb esetben azonban csak annyit tudunk meg, hogy könnyebb v. pedig súlyos betegség, hirtelen minden ok nélkül lepi el az egész testet v. annak egy részét, vagy pedig hosszú idő alatt terjednek. „Lesoványodott, erősen izzadó betegeknek, ha halvány fekélyecskék (ἐλκῶδρια πελιδνα) törnek elő a testen, halálos (*chronicus sepsis?*). (VI. 324.) — A *terminthos*-hoz (gyanta, furunculus?) hasonlított helkosok nyilván a mai pyoderma csoportba tartoznak. — Mintha egy jelenlegi orvosi könyvből tévedt volna a hippokratesi iratok közé az a pár sor, melyben „a levegőről, vízről, helyekről” c. könyv szerzője „az idősebb emberek alszárán keletkező és életük végéig fennálló nyílt sebeket” (*ulcus cruris*) a láb venáinak tágulásával, varixokkal (κίρσος) hozza összefüggésbe. (II. 28.) A *gümösen collipualó* bántalmaknak elterjedtsége az ókorban kétségtelen azon nagyszámú leírásokból, amelyek szerint évekig tartó fekélyek, amelyek lassan terjednek a felületen és a mélybe is gennyeznek, fistulákat (σπιρυγῶδεα) képeznek, ráterjednek a csontra is, azok elgennyednek, nekrotisálódnak (οφθαλμισμός) és darabokban kilökődnek, ami által egyes végtagok néha egész megcsontkíttatnak. „Az elhalt csont kilökődésénél keletkező hegek üregesek.” Következtethetünk *syphilisre* is és más *infectiós granulomákra*. Fekélyek hosszú időn át terjedve oly pusztítást visznek végbe, hogy az arc, törzs, egész végtagok lecsupaszíttatnak és a „csont szabadon látszik”. Ugyancsak sarjadzásos, azonkívül rosszindulatú daganatokra kell gondolnunk, amikor azt olvassuk, hogy hosszabb-rövidebb ideig fennálló daganatok kifekélyesednek s ily módon „sebek keletkeznek belőlük”

A sebek és fekélyek jelentőségéről megalkotott empiristikus és theoretikus nézetei a régi görög orvosoknak, ha a mai kritika előtt teljességükben nem is állják meg a helyüket, de bizonyos tekintetben mai napig elfogadhatók. A gennyedést pl. bizonyos tudatossággal a hippokratesi orvosok is a szervezet védekezésének s így módon a gyógyulás elősegítőjének tartják. A „sebek” könyvének I. fejezetében olvassuk, hogy ...” a gennyedést megakadályozni nem szabad, mert csekély mértékben szükséges. .. A gennyedés az odaáramló vérből keletkezik, ha a vér felmelegszik és felbomlik és így gennyé lesz ... Zúzódott sebeknél fontos, hogy gennyedésbe menjen át és a zúzódott részeknek elkel rothadni, gennyé kell válni és fel kell oldódni, hogy ezután az új sarjadzás meginduljon.” Ami pedig a genny eltávolítását illeti: „gennyes sebre magára nem szabad kötést tenni, csak a környező részre, hogy a genny elfolyhasson”. — Ezen tanításokban sok helyes felfogást látunk; mert ugyan a modern tudomány a görögök előtt ismeretlen mélyebb ismeretei által bizonyította be a gyulladásnak védő tevékenységi jelentőségét, a gondolat alapját, ha primitíven is, itt látjuk már a hippokratesi orvostudományban letéve. Megnyilvánul ebben egyszersmind azon örökéletű hippokratesi tanítás, hogy a betegség a kórokok és szervezet oly küzdelmének fogandó fel, melyben az orvosnak az utóbbit csak támogatnia, irányítani kell. Ha erős a gennyedés, csökkenteni kell azt, mert „ez csak csekély mértékben szükséges” (mint ahogy láttuk már ezt a többször idézett „sebek” könyvében) „Chronikus sebeket acuttá kell tenni” (mondja „az emberi helyek” szerzője). (VI. 328.) „... a nedvedző és rothadt sebeket gyulladásba kell hozni, hogy az elgennyedés által eltávozzanak ezek a részek és a seb megtisztuljon”. (III. 242.) Vajon nem ugyanezt csináljuk manapság is? A modern dermatologia terapiájában az idősült gyulladásos elváltozások heveny-nyé tétele a kezelési eljárásoknak gyakori formája.

A fekélyes bőrbántalmak különböző *gyógyhajlamáról* és a gyógyulás különböző módjairól is értekeznek a hippokratesi orvosok. Egyes fekélyes elváltozásokról azt olvassuk, hogy részben maguktól is vagy helyes kezelés mellett könnyen nyom hátrahagyása nélkül gyógyulnak. A sarjadzások gyulladásnál $\beta\lambda\alpha\sigma\tau\acute{\alpha}\nu\epsilon\iota\nu$

-ről beszéltek. A túlsarjadzást, *ὑπερσαρκειν*-t azonban már a rossz kezelés következményének tulajdonították és maró szereket használtak ellene. Mélyebb fekélyesedéssel járó folyamatokról megemlítik, hogy ezek *heg* (οὐλή)⁸ hátrahagyásával gyógyulnak. Nehezen gyógyuló vagy egyáltalán gyógyulni nem akaró sebes bántalmakat pedig vagy a különböző gyulladásos, gennyes complicatioknak tulajdonították, vagy ott ahol ilyeneket felvenni nem tudtak, ott a humoralis pathológián alapuló constitutiós nézeteiket hozták fel és a test, az izomzat nedvességében látták a gyógyulás akadályát. És itt a fekélyes elváltozásoknak egy újabb terminusával, a *θηρίον*-nal ismerkedünk meg. Mint nem orvosi szó vadállatot jelentett, orvosi értelemben azon „vadsebeket” értették alatta, melyek terjednek, gennyeznek anélkül, hogy a gyógyhajlamnak legkisebb tendenciája is megvolna.

Ami a helkosok *aetiologiáját* illeti, azon esetekben, amidőn közvetlen tapasztalattal megállapított okokat (mint amilyen az égés által, kötés alatt keletkező sebek stb.) felvenni nem tudtak, ott a humoralis elmélet vagy pedig az endemiásan v. epidemiásan fellépő esetekben a geographiai és klimatikus viszonyok segítettek ki a görög orvosokat tudományukban. Külön fel kell említenem „a régi lábszárfekélyeket” (az *ulcus cruris*-okat), amelyeket már ők is a varixokkal hoztak összefüggésbe.

A bőrbetegségek fekélyesedéssel járó elváltozásait a hippokratesi orvosok, mint sebet *kezelték*, ezen bőrbántalmak gyógyítása tehát a sebészi eljárás körébe tartozott. „A sebeket nem szabad nedvesen kezelni . . . mert a száraz közelebb áll az egészségeshez, a nedves ellenben a betegséghez, a seb ugyanis nedves, míg az egészséges rész száraz.” Ezekkel a szavakkal kezdődik a „sebekről” szóló könyv. Folytatólagosan is meggyőződhetünk, hogy a fekélyes elváltozások, sebek kezelésének legáltalánosabb formája a *száraz kezelés* volt, legtöbbször a nyitott részeket szabadon hagyták, vagy vászondarabkákkal, levelekkel borították be, ami mindenesetre az ókorban a szerencsésebb kezelési módokhoz tartozhatott, mert a különböző kenőcseiknek a sebre tétele a fertőzés veszedelmét rejthette magában. A sebeknek nyitva vagy szárazon való kezelése egyébként annyira tradicionálisan fennmaradt az utókor számára, hogy a görögök-

nél mai nap is megvan. A „sebek” könyve noha a borogatóvizeknek, kenőcsöknek, poroknak egész légióját sorolja fel hosszú receptek formájában, ezeket nem a nyitott sebre magára, hanem a környező gyulladásos részekre tették (ἐμλάσσειν). Egyes helyeken ugyan olvashatjuk, hogy kathartikus (tisztogató) szereikkel a sebeket is itt-ott megtisztogatták. A gyógyítószereket a seb körüli részre többnyire *kataplasma* (κατ' ἀπλασσειν = rákenni) alakjában alkalmazták. A katalplasma, amint az iratokból megismerjük, főképp abból állott, hogy növényi magokat (különösen lenmagot) és leveleket ecetben, vízben, borban és olajokban megfőzték és ezt melegen v. hidegen használták tisztán v. pedig gyapothba mártva a beteg helyekre. Az alkalmazás módjáról azután, hogy az „a gyógyítás mesterségének megfelelően” (ἐν τεχνῶν) történjék, az „orvosról” írt könyv tartalmaz részletes utasításokat. — A hosszan elhúzódó, chronikus fekélyes elváltozásokra rothadást okozó szereket (σηπτήριον φάρμακον-*t*) raktak és a sebeket mint acutat kezelték tovább. — A gyógyszeres kezelés mellett a *sebészi* beavatkozás is szerepet játszott. Üreges sebeknél a járatokba sondát vezettek be és annak mentén késsel feltárták a sebet, hogy így utat engedjenek a váladék elfolyásának. Gyulladásos duzzanatoknál, ahol a katalplasmájukkal nem értek célt, vért bocsátottak. Ha felületes ér nem volt, a vérlebocsátás *közpölyözéssel* történt. Hegyes, vékony vasműszerrel sűrűn egymás mellett scarificáltak (κατασχάζειν), különböző anyagból (üvegből, ércből, szaruból) készült közpölyözőt (σικύη) tettek a scarifikált részre, mely légszivattyú módjára működve kiszívta az elötörő vért (a mai Bier-ezés). Ahol azonban látható ér volt, mint pl. a láb fekélyes és ekzemás folyamatainál a varixok, ott a scarificáló késükkel *eret vágtak* (φλεβοτομεῖν = φλεβοτομία). A műtétek után ecettel, borral lemosták a scarificált helyet, vérzéscsillapító szereket alkalmaztak, hogy vérrögök (θρόμβος αἵματος) ne maradjanak vissza és feszes, comprimáló kötést tettek fel. Hogy azután műtéti eljárásokkal mennyire ártottak vagy használtak, orvosaink nem nagyon számolnak be. Mindenesetre azonban az eredmény bármilyen is volt, ezen operatív beavatkozások a hippokratesi orvostudomány magasabb színvonalát tüntetik fel. — A helyi

kezelés mellett meg kell még említenem az erős gyulladással, erős váladékképződéssel járó esetekben alkalmazott azon általános eljárást, amely a *nedvelvonásból*: éheztetésből, szomjaztatásból, izzasztásból, purgálásból és beöntésből állott.

A sebeknek a kiszáritására, különösen a mesterséges úton való vértelenítésére, a vérlebocsátásra használták ugyan az *ἐκχύμωσις* elnevezést, mint ahogy ez az alapértelemnek meg is felel (*chymostól* = nedvességtől való megfosztás) (III. 62.); mégis az *ekchymosis* elsősorban abban az értelemben szerepelt, ahogy a mai dermatológia is használja. *Ekchymosis* vagy *ekchymoma* a bőrvérzések v. bőr alatti részek vérzéseit, a vérömlenyeket jelentette. Példaképpen felhozom azt a helyet, amely azt mondja, hogy magas helyről való talpraesésnél érrepedésből keletkező vérzés (*ekchymosis*) jöhet létre. (IV. 324.)

A fekélyes, sebes bántalmakhoz társult *gyulladásokról* és *elhalálos folyamatokról*, tekintve, hogy ezen complicatiókat jelző terminusoknak egyéb jelentéseik is voltak, a terminusok egyenkénti felhozásával külön tárgyalom.

A *gyulladást* *φλεγμονή*-nak vagy *φλέγμασις* (*φλεγμασία*)-nak nevezték. — Ma *phlegmoné*-n bőr alatti kötőszövetben elterjedő gennyes beszűrődést, *phlegmasiá*-n pedig bizonyos speciális esetekben szintén a gyulladásos eredetű vizenyősséget értjük. A hippokratesi korban e terminusok a *galenosi* „*rubor, calor, dolor, tumor*” definitiójában kifejezésre jutó gyulladásokat jelezte, amely gyulladásos tünetcsoport, ha *Hippokrates*nél még rendszeresítve nem is volt, de arról már ebben a korban is tudomást szereztek, midőn a bőr és nyálkahártya gyulladásainál azok duzzanatáról, pirosságáról, melegségéről stb. beszéltek. — Hogy azonban mégis az ókor szemüvegén át nézzük ezeket az elváltozásokat és tisztában legyünk, hogy a *phlegmone* és *phlegmansis* honnan kapták elnevezésüket, e terminusok eredetével kapcsolatban ki kell térnem kissé a hippokratesi pathológiára.

A hippokratesi pathologia rossz volt, mint ahogy természetes, hogy boncolások híján rossz anatómián és következőképpen rossz physiológián csak rossz pathologia épülhet fel. Pathológiájukat ebben a korban, mintegy souverain módon a nedvelmélet irányította, az a nedvelmélet, amelynél az elképzelt nedveknek

egyes betegségeknél való keveredése, kiválása stb. inkább csak képies leírás, mysticum volt, anélkül, hogy lényegét ismerték volna. A bőr és nyálkahártya gyulladásainál megfigyelve azoknak exsudatióval járó elváltozását, felvették már a hippokratesi kor előtti időben, hogy ezen esetekben a phlegma az, amely a gyulladós helyeknél kiválasztódik (a hippokratesi korban ugyanis a phlegma már nem gyulladós nedvet, hanem a hideget, a nyálkás nedvet jelentette). A phlegma a φλέγειν, égetni igéből származik, alapjelentésében tehát „égetőt” jelent, nyilván azon megokolásból, hogy az acut gyulladásokkal járó égető érzést és helyi, vagy általános melegséget, a phlegma mint „égető nedv” idézi elő. A phlegmát téve meg azután a gyulladás okának, a bőrön és nyálkahártyákon megnyilvánuló gyulladós folyamatokat phlegmasiának, illetőleg phlegmonenak nevezték (φλεγμοσίν = gyulladásban lenni).

A gyulladós folyamatokra azonban a hippokratikusoknak egyéb terminusai is voltak. Így találkozunk pl. a mai nap is jól ismert, az írha mélyebb részeinek strepto-staphylococcogen, savós gyulladását jelző *erysipelassal* (a latinok ignis sacer-ja). Hippokratesi jelentését dacára a nagyszámú ἐρυσιπέλας (ἐρυθρός piros, πέλας bőr) név alatti leírásoknak, pontosan megállapítani nem lehet, s általánosan mondhatjuk csak, hogy súlyosabb jellegű gyulladásoknak volt az elnevezése. Azon gyakori említésnél, melyek a bőrön levő erysipelasos gyulladásokat úgy tüntetik fel, mint amelyek lázzal járnak, csekély sérülésekből keletkezhetnek, gyorsan terjednek, recidiválhatnak, gyakoriak az arcon s nemegyszer a lefolyásuk halálos, nyilván a mai orbáncos bőrbetegségek is szerepelnek. Az epidemiák III. könyvében az erysipelasról mint epidemiásan jelentkező betegségről olvassunk. A betegség kora tavasszal minden ok nélkül keletkezett. Sokan lázasak lettek, a testükön parázsszerű kiütések (ἀνθραξ) genitáliakon papulák (φύμα) és a szájban aphták törtek elő. A betegségben, amely még torokfájással, rekedtséggel, étvágytalansággal, erős legyengüléssel járt, többen meghaltak. (III. 70.) Ezen leírás annyira hasonló a syphilis leírásához, hogy sokan ezen az alapon igyekeznek bizonyítani a syphilisnek ókorban való előfordulását. Folytatólagosan az epidemiásan jelentkező erysi-

pelasról még azt olvassuk, hogy voltak, akiknél a betegség más formában állott be: egész csekély sérülések, különösen a fejsérülések erysipelasba mentek át. A betegek nagy számánál az erysipelas gennyedésbe ment át, egész a csontig hatoló elhalások jöttek létre, arc, végtagok lecsupaszítottak. Orvos-írónk még megjegyzi, hogy ezen betegségek gyakran csak ijesztők és nem annyira veszedelmesek, noha halállal végződő eseteket is fel említ. (III. 72.) — Az erysipelasról még megemlítem, hogy *tüdő-erysipelas* alatt leírt betegségeknek a tüdőgyulladásra ismerünk rá (VI. 172., VII. 84.), míg terhesek *uterus erysipelas* leírásai fertőzött abortusok v. más eredetű sepsisek lehettek. (VI. 546., VI. 144.)

A *sphacelus* a mai nomenclaturában is ismeretes és a rothadásos bomlással járó elhalásra, a gangraena humidára alkalmazzuk; a hippokratesi korban mint σφάκελος vagy σφακελισμός széles körben használatos terminus volt. Látjuk 1. is azon értelemben, ahogy jelenleg is használjuk és amely jelentésében a Corpus iratai között azt olvassuk, hogy barnásfekete rothadó széteséssel jár. Az „ízületek” könyve említi, hogy zúzódásoknál, csonttörések-nél, „erősen összefűzött kötések alatt” a lágyrészek üszkösen széteshetnek. Az elfeketedett részeket ilyen esetekben el kell távolítani. (IV. 284.) Jelentette továbbá: 2. a csontnekrosisokat ((mellkas zúzódásnál gennyedés és csontelhalás jöhet létre [IV. 218.]); 3. agygyulladást (σφάκελος ἐγκεφάλου), gyógyításra trepanálást ajánlottak (V. 422., V. 624.) és végül 4. egy sphacelus-szerű betegségről azt olvassuk (σφακελώδης néven), hogy vérhányással és véres székeléssel járt, amely betegségnél tehát gyomor- és bélvérzésről lehetett szó. (VII. 114.)

A *gangraenás* folyamatokra már a hippokratikusok is használták a γάγγραινα terminust. Ariston nevű betegről olvassuk, hogy a lábujjsérülésből keletkező gangraenás betegség (γάγγραινώδες) a térdig felterjedt. ... „Az elhalt rész fekete, száraz és bűzös volt.” (V. 460.)

Ugyancsak gangraena értelemben fordul elő a μελασμός (feketedés) is.

Áttérve a szövetszaporodással, általában a *terime* *nagyobbodással* járó bőrbántalmakra, az ezeket jelző terminusok a „hippokra-

tesi" dermatologia terminológiájának szintén nagy számát képezték.

A φῦμα, a mai dermatológiában is ismeretes egyrészt mint nem kórképet jelző, hanem tisztán terminológiai elnevezés a bőr, illetőleg a bőr alatti kötőszövet nagyobb csomós elváltozásaira, v. mint *ekphyma* a növedékekre, dudorokra, másrészt pedig *rhinophyma* összetételben mint az orrot borító bőr kötőszövetének rosaceás alapú túltengéses betegsége. A hippokratesi korban a szó általános értelmű, a mai differenciáltabb orvosi terminológiához viszonyítva egy teljesen indifferenciált terminus volt. φύειν, nőni igéből származik, szó szerint tehát *növedéket* jelent. És ez alatt a növedék szó alatt nemcsak mindenféle kóros szövet-szaporulatból keletkező terime nagyobbodást, hanem a kóros módon létrejött különböző nedvgyülemeket is értették. Jelen-tette tehát a *daganatokat*, *gyulladásos duzzanatokat*, *genny- és vérgyüleményeket*, sőt bizonyos fokig a *sebeket* és *jekélyeket* is. (Utóbbiakat azonban csak azon esetben mondták phymának helkos helyett, amennyiben azok gyulladásos szélűek voltak.) Pár jellegzetes leírás ismertetésével szándéksom a phyma hippokratesi jelentését megvilágítani. Daganat értelmében talál-kozunk pl. az emlő daganatainál, amelyről azt mondja a „női betegségek” írója, hogy az emlőben képződő kemény, kisebb-nagyobb daganatocskák (φουμάτια) nem gennyednek el, hanem mindig keményebbek lesznek, míg később azután rákká fejlőd-nek”: (VIII. 282.) — Más helyeken a bőr göbös, csomós elvál-tozására szorítkozik a phyma jelentése. (II. 444., III. 70.) A phyma szónak tehát ily értelemben való használata részben összeesik annak mai, bizonyos jól jellegzett alapelváltozást jelentő értelmével. — Leggyakrabban azonban a heveny gyulla-dásnak terime nagyobbodásával vagy zárt üregek izzadmány-felhalmozódásával járó elváltozásainál látjuk a phyma elneve-zését. Phyma tehát még a sebek gyulladásos duzzanata, mirigy-megnagyobbodások és mirigygyulladások, mint pl. a torok angi-nák, a nyaki lymphomák (φύμα χοιρώδες = scrofulás daganat), a lágyékmirigyek fájdalmas v. fájdalomtalan megnagyobbodott-sága, az abscessusok, phlegmonék, furunculusok stb. Az absces-susokról és furunculusokról több alkalommal olvassuk, hogy jobb

indulatúak azok, amelyek „csúcsosan törnek elő, mint amelyek diffusan szétterülnek, mert ezen utóbbiak feltörés után nehezebben gyógyulnak”. (II. 130., V. 370.) „Az orvosról” írt könyv írója egyébként hangsúlyozza, hogy az abscessusok és furunculusok gennyes kifejlődését nehéz megakadályozni; de ha már megindul a gennyedés, arra kell törekedni, hogy az „kis látható térre szorítkozzék és egyenletesen érjen meg”. (IX. 216.) „Az egyenletes megérlelés fő szere a meleg ...” Ha azután az elváltozás elgennyesedett, megnyitjuk vagy magától hagyjuk fel-törni. Az anus körüli furunculusokat azonban a hippokratesi orvosok még a megérés előtt szükségesnek tartották megnyitni, nehogy a gennyedés a bélbe törjön és fistulák keletkezzenek. (VI. 448.)

Mellüregi gennygyülemet, trauma következtében létrejött haematomákat és phlegmonékat is phymának (növedék = nedv-szaporulat) nevezték a hippokratikusok. Az empyemákat a mell-kason történő bevágásokkal és égetéssel kezelték, hogy „a genny kifolyjon és a seb kiszáradjon”.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy a Corpus irataiban előforduló azon leírású betegekről — akik „vért hánynak v. köp-nek ... mellkasuk fáj ... köhögnek” stb. — azt olvassuk, hogy *tüdőphymájuk* van. *Galenos* a phymát ezen leírású helyeknél *tuberculum*ként commentálja. Mi is *tuberculosis* néven illetjük e betegséget, noha a hippokratikusok *tüdőphymánál* a *tüdőben* összegyűlő nedvek elgennyedését képzelték el, lényegében a mai értelmezésű *tuberculosis*ról beszéltek, anélkül természetesen, hogy a modern értelemben vett *tuberculum* fogalmát ismerték volna.

Hippokratesnél az *oedema* (οἰδημα; οἰδεῖν = megdagadni) a phymához hasonlóan szintén tágabb értelmezésű volt, használták e szót mindenféle daganatokra, duzzanatokra és a bőr csomós elváltozásaira. *Galenos* mondja hippokratesi commentár-jában, hogy „oedemának nevezett Hippokrates mindenféle nem természetes dagadtságot és a későbbiek osztották fel ezt az elnevezést *phlegmonéra* (gyulladás), *scirrhusra* (daganat) és *oedemára* (vizenyő)”. — Általánosabban talán nem is lehetne az oedemát használni, mint amint azt a „mesterségről” szóló könyv szerzője

teszi, aki a bőr összes kóros elváltozásainál két componenst vesz fel: színbeli (χρoμή) és térbeli elváltozásokat (οἰδημα). — Oedemának nevezték az abdominalis tumorokat is. Ezekről szóló leírások a hippokratesi kor orvosainak exakt vizsgálódásait tüntetik fel, midőn a hasban levő daganatoknak keménységét v. lágyágát, körülírt v. diffus voltát, a daganat mozgathatóságát, a kéz nyomása alól való kitérését, fájdalmasságát v. fájdalomatlanságát tárgyalják. (II. 128., V. 644.) Egyéb daganatokon és gyulladásos duzzanatokon (torok-angina, sebek lobosodása stb.) kívül azonban szerepel az oedema abban az értelemben is, amelyben ma is használjuk. A hippokratesi oedema ezen mai használatú előfordulásáról szándékozom szólni.

Oedemáról ma akkor beszélünk, ha a szövetközök transudattal vagy savós exsudattal halmozódnak fel. A hippokratikusok is tudták, hogy ezen oedemáknál folyadékfelszaporodásról van szó, ami kifejezésre jut elnevezéseikben is, midőn vízdaganatról (οἰδημα ὑδατωδες) és fehérynálkabetegségről (λευκόν φλέγμα) beszéltek. Magyarázták pedig ezen kóros állapotot oly módon, hogy a testben víz gyülemlik fel, illetőleg a vér a szervezet nyálkanedvével felhigul, ami okozza a bőr dagadtságát és fehér színét. Más helyen a folyadék felhalmozódást csak sejti a hippokratesi orvos. ... „a láb dagadozik (οἰδίσκεσθαι) mintha víztől volna, az ujj benyomatát megtartja és ha az izomzatot összenyomjuk, sárgásnak tűnik a bőr ...” (VII. 222.) — *Harpalides* nővéréről olvassuk, hogy „a terhesség 4-ik vagy 5-ik hónapjában oedemás lett a lába (οἰδημα ὑδατωδες), a szem alatti mélyedés és az egész test megdagadt (οἰδεῖν) mint a nyálkás (φλέγμα) constitutiojú embereknél”. Nehéz légzése miatt ágyában csak ülni tudott. Két hónapra leánygyermek született és a betegség megszűnt. (V. 376.) — Általános vizenyősség mellett helyi vizenyősséggel is találkozunk. Alkarterésre feltett kötésnél pl. „oedemás és vörös lehet a kéz, amely vörösség ujjnyomásra eltűnik, de gyorsan újból visszatér”. Ilyenkor le kell venni a kötetést. (III. 506.) — Gyulladásos vizenyősség példájára felhozom a larissai *Polymedes* kis szolgálójának esetét, akit ló rúgott homlokra a jobb szeme felett. A seb elgennyedt, az egész arcrá kiterjedt az oedema, láz, hidegrázás állott be. Orvosa ége-

téssel kezelte és a beteg meggyógyult. (V. 214.) Más helyen a vesetáj megdagadásánál (ἀποιδεῖν) a hippokratesi orvos helyesen a vese v. vese körüli rész elgennyedésére gondol (VII. 204.)

Ezen leírások és kórtörténetek felhozásával — (hasonló leírásokat könyvünkől még egy egész sereget fel lehetne hozni) — nemcsak azt szándékoztam bizonyítani, hogy a régi görögöknél az oedema szó használata illik a mai oedemának nevezett elváltozásokra is, hanem rá akarok mutatni arra is, hogy ezek a kórtörténetek a megfigyelésnek — mint pl. az ujj benyomatát megtartja, a vörösség ujjnyomásra elmúlik stb. — mily nagyszerű iskoláját adták a görög orvostudomány számára. És nemcsak a régi kor, — hanem a modern kor orvostudománya is sokat köszönhet e leírásoknak; mert az orvostudományok és elsősorban a dermatologia alapját képező — a megfigyelés pontosságával és részletességével szerzett — empirizmus itt indul útra a hippokratesi orvostudományban, hogy az egyes esetek megismeréséből megalkotott empirizmus az egészhez, a fejlett vizsgáló módszerekkel pedig a modern orvostudomány megismeréséhez vezessen.

Az ἔπαρμα ma már nem ismeretes elnevezés. Ugyanolyan értelemben használták a régi görögök, mint az oedemát, különbséget legalább is e két terminus közt tenni nem lehet. ἐπαίρεισθαι, kiemelkedni igéből származik és az *eparma*, kiemelkedés épp úgy jelezte a bőrön kiemelkedő csomós elváltozásokat, mint a torokgyulladást, daganatokat, oedemákat stb.

A hasonló értelmű ἀνά-στας = kiemelkedés (ἀνίστασθαι = felduzzasztani) és ὄγκος = daganat (ἀπογκεῖν = megtagadni) terminusok szintén kivesztek az orvosi szótárból.⁹

Az ἀκροχορδών-t (vékony, hegyes kinövés) a hippokratesi orvos szerint nagyobb gyerekeknél látni. A mai akrochordon hegyes alakú növedékeivel egyértelmű lehetett.

A *carcinoma Hippokrates*nél előfordul már mint καρκίνος vagy καρκίνωμα a rosszindulatú daganatokra. Mint nem orvosi szó a tengeri rákot jelentette. Gyakran olvashatunk szerzőktől különböző magyarázatokat arról, hogy a carcinoma honnan kapta rák nevét? Egyesek az elnevezést oly módon magyarázzák, hogy az emlőrák a környező tág gyűjtőerekkel bizonyos fejlődő-

dési szakban hasonlatosságot mutat a tengeri rákhoz; mások a daganatnak rák módjára haladásában, a test felületesebb részeiről a mélybe történő lassú tovakúszásában keresik eredetét az elnevezésnek. Erre feleletet a hippokratesi könyvek nem nyújtanak.

A könyvünkben előforduló *karkinos*-os v. *karkinomás* betegségek leírásából szinte kétségtelen, hogy rosszindulatú daganatokról, még pedig rákos daganatokról van szó, legalábbis nem szól semmi a leírásokból az ellen, ami ezen feltevésünket kétségbe vonná. Feltevésünk bizonyítására azonban kénytelen vagyok a rákos betegségek nem dermatológiába tartozó részével is foglalkozni.

Először is megemlítem, hogy a hippokratikusok az előfordulás helye szerint megkülönböztettek *felületes rákot* (*καρκινος ακροπαθος* t. k. végeken levő carcinoma) és *latens* v. *occul* *rákot* (*κρυπτος καρκινος*). — A *οκίππος* nemcsak a rákokat, hanem általában a klinikailag kemény daganatokat jelentette (*σκιρπώω* = keményíteni. Ma *skirrhus*-nak a kemény, szövettanilag rostos rákot nevezzük.) — Ezen rákos daganatokról már az ókor orvosai tudták, hogy az idősebb kornak betegsége. „A kórjóslatokról” szóló könyv szerzője egyenesen azt mondja, hogy „a 60-as éveken túl látni csak carcinomát, ami azután élete végéig elkíséri a beteget”. (IX. 30.) — Említést találunk chronikus gyomorhurutból kifejlődő gyomorrákról. (V. 136.) A Gyűjtemény nőgyógyászati iratai a méh- és emlőrákról számolnak be. A méh megkeményedése, megnagyobbodása és a szeméremrésen való előtűnése, a lágyékmirigyek megnagyobbodásával — mondja a „női természetről” szóló könyv írója — a rákosodás megindulását jelzi. (VII. 346.) Míg a „női betegségek” könyvében az emlőben levő daganatokról olvassuk, hogy amennyiben ez rákká fejlődik, a beteg cahexiás lesz, étvágytalan, rossz a szája, rákos emlőjéből kiinduló erős fájdalmai vannak, a gyengeség érzés és a test sorvadása mindinkább fokozódik, míg azután a beteg zavartsága és gyenge légzése mellett előbb-utóbb beáll a halál. (VIII. 282.) Más helyen egy oly beteg haláláról számol be az orvosírónk, akinek emlőrákja kifehélyesedett és abból véres nedv (*ιχίωπ*) folyt. (V. 258.)

A rák *gyógyításáról* — több mint kétezer év múltán, sajnos, ma is — reménytelenül beszélnek a hippokratesi orvosok. Egyes könyvek szerzői gyógyíthatatlannak, sőt a mélyben levő rákot egyenesen úgy tüntetik fel, hogy jobb azt nem is kezelni, mert a betegek így tovább élnek, mintha kezelték volna őket. (V. 460.)

Érdekesekek és bámulatunkat váltják ki a rák *okairól* szóló felfogások. Ráismerünk ugyanis ezen hippokratesi kijelentésekben: az emlődaganatok, a méh betegsége, a gyomor chronikus bántalmái stb. rákba mebetnek át — a modern orvostudomány nak újabban ismét a tartós ingerhatásokra fordított azon figyelmére, mint amelyekkel kapcsolatban a rák kifejlődését gyakrabban szokták látni. Sőt világosan nyilvánul meg ez a nézet a már idézett „kórjóslatok” írójánál, aki a rákdaganatokat tárgyalva azt mondja, hogy „akinek a nyelv oldalsó részén hosszan tartó sebes daganatja van, meg kell vizsgálni, hogy ezen az oldalon nincs-e hegyes fog”. (IX. 30.)

A karkinosról megjegyzem még, hogy a latin átvételéből a *cancerből* lett a francia nyelven át, a *sanker*, *fekély* terminus.

Bubo a mai terminológiában általában a nyirokmirigyek gyulladása (lymphadenitis), főképp azonban az ulcus venereum kapcsán kifejlődő s így elsősorban a lágycsatorna és combmirigyek gyulladására (dob-ra) használva. Ezen mostani használatában találkozunk a bubóval *Hippokrates*nél is βουβών, βουβωνεῖσθαι = bubosodik), azzal a különbséggel, hogy egyéb jelentése is volt. Könyvünk alapján a bubo jelentette: 1. a *lágycsatornát* (V. 206., V. 692), 2. a *lágycsatorna- és egyéb mirigyeket* (V. 618., VII. 346), 3. *minden nyirokmirigygyulladást* pl. „ha a sebek elgennyyesednek, akkor ezen helyről tovahaladó erek gyulladásba jönnek, [ma bubonulus], amikhez azután az inguinalis, — illetőleg a hónalji mirigyek bubója [gyulladásal társul”. [VII. 576.] 4. *csomós elváltozásokat* (V. 182.), *gennygyülemeket* (abscessus) (V. 278.) és *duzzanatokat*. (V. 96.)

A *choiras* terminust (χοιράς = disznószerű) a mai orvosi nomenclatura már csak a latin nyelvben ismeri (scrofulus; scrofa = diszó). A régi görögöknél a *choiras* szó, mint köznapis szó, költői analógiákban is gyakran előfordult, így

hívták pl. a tengerekből kiálló sziklákat, mint amelyek a disznóháthoz hasonlóak. Orvosi műszóként használva pedig nemcsak szó szerinti fordításával, de az alatta értett elváltozás klinikai megjelenésével is megegyezik a mai scrofulával. Hogy scrofulodermáról, scrofulás mirigyekről van szó, a leírások egyöntetűségéből megállapítható. A nyaki nyirokesomók gyulladásáról tudjuk, hogy gümős alapon annyira megnőhetnek, hogy a nyakat egészen megvastagíthatják, amit a hippokratikusok azután úgy fejeztek ki, hogy χψίμα οἰσώδες-e, disznószéri daganatja van a betegnek, vagyis a disznóháthoz hasonlóan emelkednek ki a megnagyobbodott gyulladásos nyirokesomók vagy a disznónyakhoz hasonló a megvastagodott nyak. A leírások a fiatalkor betegségeként tárgyalják a choirst: a „kosi prognosisek” könyvében olvassuk, hogy 14 éves kortól 42 évig látni, azontúl nem, kivéve, ha az illetőnek már előzőleg megvolt. (V. 700.) A nyaki choirasok gyulladásba jöhetnek, kifekélyesedhetnek s így sipolyok és nehezen gyógyuló sebek keletkezhetnek (V. 668, és a „mirigyekről” szóló könyv.) — Ezen és egyéb choiras név alatt előforduló leírások egyben arra is bizonyítékkal szolgálnak, hogy a tuberculosus bántalmak már az ókorban a gyakoribb betegségek közé tartoztak.

A κονδύλωμα modern dermatológiában mint *condyloma acuminatum* egy jól jellegzett sui generis betegséget, mint *latum* pedig egy szintén jól jellegzett megbetegedés bizonyos bőrtünetét jelenti. — Hippokratesnél a condyloma, amely csomót (*nodus*-t) jelentett, főképp az aranyeres csomókra használatos terminus volt. A vérző aranyeres csomót pedig αἰμορροΐδες-nek vagy αἱματῖτις κονδυλώδης-nek mondták. Az erről szóló leírásokból, amelyekről egy külön irat értekezik, megtudjuk azt is, hogy a hippokratesi korban ismeretes volt a végbéltükör κατοπτρ. Figyelmeztet ugyanis orvosírónk arra, hogy a végbéltükör vizsgálattal a tükrő kinyitásakor az aranyér elsimul és így eltűnik, míg annak összecsucásakor ismét előjön. Az aranyeres csomók eltávolítása leszakítással és égetéssel történt. (VI. 440.)

Az égetés (καίειν = égetni) a már említett köpölyözés és érvágás mellett a gyakoribb, de nem a szerencsés műtétek közé

tartozott. Boldog-boldogtalant, a legkülönbözőbb betegséggel: tüdőgyulladással, empyemával, phlegmonéval stb. égettek, hogy ily módon a gyulladásos terméket a „beteg kiszáritásával” csökkentsék. Megokolt és amennyiben fertőzés nem történt eredményes is lehetett azonban az aranyeres csomók és a szemhéjon levő granulatiók leégetése. — Az égetésről a legszemléltetőbb képet a „látás” könyvének egy leírása adja: A pácienst kinyújtott lábakkal, karjaival zsámolyra támaszkodva egy assistens tartja lefogva. A hátat égetve az orvos előbb tájékozódás végett az ereket kirajzolja. Az égetés vastag vasszerszámmal (καυτήρ vagy καυτήριον) történik oly módon, hogy az csak fokozatosan lesz melegítve és amidőn már izzásba jött, úgy az égetés olajba mártott spongyán keresztül folytatódik tovább. A leírás azután megemlíti, hogy az égett helyen gyulladás keletkezik, ez azonban elmúlik, az égési pörk leesik és a gyógyulás heggel történik. (IX. 154.)

A bőrnek *teloválás* céljából való égetése, amely megvan egyes vad népeknél manapság is, az ókorban a skytháknál volt szokásos. Hogy ezen égetés aesthetikai okokból vagy más eredetű népszokás alapján történt-e, kérdéses. Jellemző azonban a hippokratesi gondolkodásra, hogy már a saját korában meg nem magyarázható ezen szokásra is ráérőszakolta nedv-elméletes feltevéseit. Eszerint a nomád életet élő skythák azért égetik a vállukat, karjukat, mellüket és egyéb testhelyeiket, mert nedves, petyhüdt constitúciójuk folytán gyengék, erőtlének. Ha azonban az égetés kiszáritja a testet, erősebbekké, ellenállóbbakká lesznek. (II. 98.)

Találunk leírásokat *nem művi* beavatkozás útján létrejött égésekről (πυρίκαυστον-okról) is. Ezzel kapcsolatban olvasunk égési erythemákról, phlyktainákról és elszenesedett pörkös részekről. Utóbbiakat έοχάρα-nak nevezték, amely terminusnak ezen értelemben való használata mai nap is megvan.

Fagyással csak egy helyen találkozunk: χιμεῖλον-nak, fagy-daganatnak mondva az író a lábon levő elváltozást. Gyógyítása a láb melegen tartásával és scarificatióval történt. (V. 238.)

*

Mielőtt azon elváltozásokat tárgyalnám, amelyek a *hajra és szőrzetre* (θρίξ) vonatkoznak, egy embryologiai iratnak egyik fejezetét szándéksom röviden ismertetni (VII. 506.), mely a haj és szőrzet termeléséről bölcselkedik. Naiv „mesék” ezek, nem érdektelen azonban annak megvilágítására, hogy milyen feleleteket kapunk akkor, amidőn a hippokratesi orvostudomány legáltalánosabb ismeretét képviselő nedvelmélet szolgál minden végső ok magyarázatára.

A haj és szőrzet a test nedveiből táplálkozik — kezdi fejtegetését a görög orvos —, nedvek főképp azon testhelyekre jutnak nagyobb mennyiségben, ahol a bőr lazán függ össze az alatta levő részekkel. Ezért látjuk tehát már gyermekkorban erősebb növést a hajnak, mert a fejbőr a koponyával lazán függ össze. — A pubertas korában egyéb helyeken is megindul a szőrzet fokozott termelése. Itt tehát az előbbi magyarázatot a nemi étellel kell összefüggésbe hozni, ami a hippokratesi orvosnak sikerült is, könnyen megadja erre is a feleletet. A nemileg éretteknél felveszi, hogy mivel azoknak ereiben ondó és petemag kering, az ereknek meg kell nagyobbodniok. Nagyobb erekben több nedv kering, amely azután eljutva az alapjukhoz lazán tapadó bőrrészekhez, a hónalj, nemi részek stb. szőrtermelését indítják meg. Hogy azután miért erősebb a férfi szőrzete, miért nő annak szakálla, bajusza, röviden erre is megkapjuk a feleletet: a férfi ereiben ondómag, a nő ereiben petemag kering, coitus közben tehát más bennük a nedvkeringés is. Orvosírónk ezen határozottsággal megállapított nézeteinek bizonyítását példákkal is igyekszik alátámasztani. Hogy nedv szükséges, látjuk pl. abból, ha a bőrön égetünk és heg keletkezik, ott nem nő szőr, mert a heg nem tartalmaz nedvességet; vagy pl. a gyerekkorban castráltaknak azért nem nő szakálluk és bajuszuk, mert ereikben nem kering ondómag, az erek tehát nem is nagyobbodnak meg. — Folytatólagos fejtegetéseket találunk még a kopaszságról, amely a nedv felmelegedése által jön létre és amely elégeti a haját. Eunuchoknál, akiknek nincsenek nemi izgalmaik, a nedv nem bír felmelegedni, kopaszokat azért nem látunk közöttük. — A haj és szőrzet színénél is a nedveknek tulajdonítottak szerepet. Aszerint ugyanis, hogy a

nedvekből milyen anyag válik ki és rakódik le az epidermisben, lesz egyeseknek fekete, szőke, fehér stb. színű hajuk és szőrzetük.

Ezen elméletek bármennyire lehetetlenül hangzanak a mai tudomány szögéből nézve, elfogulatlanul ítélkezve a hippokratesi kor azon törekvéseinek, szellemi erő kifejtéseinek érdemeit látjuk benne saját múltjával szemben, amellyel mindent megismerni, mindennek végső okát kutatni igyekeztek. És ha ezen megállapítások később üres feltevéseknek bizonyultak is, a tévedéseket csak az orvostudomány évezredes fejlődése tudta kiküszöbölni.

Nézzük már most, hogy a Corpus egyéb helyein miket olvasunk a hajra és szőrzetre vonatkozólag. — A görög orvosnak a beteg vizsgálatánál annyira kiterjedt mindenre a figyelme, hogy még a haj és szőrzet színe, dússága, göndör v. sima volta is számításba jött a diagnosis, különösen pedig a prognosis felállításánál. Mindenképp rossz prognosishoz tartották az erős hajhullást vagy a kopaszságot. A haj és szőrzet kihullásában nyilvánuló kórfolyamatokra több terminusuk volt. Ezek közül: a φαλακρότης elnevezés *phalakrosisként* már nemigen használatos a kopaszságra: a μαδαρότης, mint *madarosis*, manapság a pillaszőrhiányt jelzi; míg az αλωπεκία *alopecia*-ként megmaradt az eredeti fogalmat jelző értelemben. (αλώπηξ = róka. A hasonlat nyilván a róka vedléséből lett véve.) Gyakran olvasunk lázzal, delíriummal járó betegségek után keletkező kopaszságról. Egyik irat az idősebb korúaknál látható kopaszságot mint öregkori tünetet tünteti fel, amely együtt jár a szellemi működés csökkenésével. (V. 292.) — Bőrelváltozással kapcsolatosan keletkező hajpusztulásról egy helyen olvasunk csak, ahol a rosszindulatúnak feltüntetett betegség fekélyképződések mellett a hajas fejbőr széli részén okozott kopasz területeket. (IV. 564.)

Az epidemiák VI. könyvében a *hypertrichosis acquisita*-nak két ritkábban előforduló esete van leírva. (V. 356.)

Az abderai *Phaetusa*-nak, két gyerek anyjának elmaradt a havivérzése. Később a testen mindenütt a szőrzet erős fejlődésnek indult, az asszonynak szakálla nőtt, férfias kül-

sőt kapott, hangja mélyebb lett. Görög orvosai jól látták, hogy ez a férfias válás a havivérzés elmaradásával van összefüggésben, terapiájuk tehát odairányult, hogy a vérzést újból megindíthassák. Ez azonban nem sikerült. — Hasonló esetet olvasunk Nannoról, *Gorgippos* feleségéről, akinél szintén az orvosok mindent megpróbáltak, hasztalan volt azonban minden, ő sem kapta vissza sem a vérzést, se a nőiességét. — Ez a két eset élénken bizonyítja, hogy már az ókorban is mennyire helyesen tudtak következtetni, midőn pl. ezen esetben a szerzett hypertrichosist a genitalis functiókkal hozták összefüggésbe. És ha nem is bírtak tenni ellene semmit, ilyen esetekben manapság még mi is tehetetlenek vagyunk.

A nőgyógyászati iratok közt τριχίσις néven az emlőnek betegségéről van említés téve. (VIII. 366.) A név alapján az emlő szőrösségére gondolnánk, minthogy azonban a könyv orvosírója ezen *trichiasis* betegségnél az emlő gennyedéséről is beszél és incisiót ajánl ellene, emlőgyulladást kell felvennünk. *Galenos* a *trichiasis*t a szempillák gyulladáshoz bántalmaira használta. Ma ezen elnevezés alatt a pillaszőrök befelé, a szemteke felé fordulását értjük.

A *köröm* (ὄνυξ) görbüléseiről, töredezettségéről stb. beszéltek a hippokratesi korban, terminusok azonban ezen elváltozásokra nem voltak, a *leprás körmöt* (ὄνυξ λεπρός-t) kivéve. — A köröm széli részének, az ún. körömágyának gyulladását már a Corpusban παρωνυχία néven találjuk.

*

Pár szóval megemlítem még, hogy a hippokratesi kor orvosai *kosmetikával* is foglalkoztak. Ezt természetesen is találhatjuk, midőn tudjuk, hogy a régi görögök mennyire sokat adtak a külsőre, a szépre, mennyire súlyt fektettek a test tisztán tartására, ápolására. Erről azonban ókorban fennmaradt leírások is tanúskodnak, amelyek a nagy számmal látogatott közfürdőkről számolnak be, ahol a görögök megtisztálkodva, szagos kenőcsökkel kenték be testüket és hajukat. A tisztálkodást, jól öltözöttséget és szagos kenőcsök használatát „az orvosról”

szóló könyv egyenesen megköveteli az orvosoktól. — Kosmetikával foglalkozó részeket különösen a nőgyógyászati iratok tartalmazzak. A „női bajok” könyveiben egész sereg kenőcsöt találunk, amelyek az arcot széppé, üdévé, „fehérfényűvé” teszik, a *ránckokat* (ρυτίς) elsimítják, a *lentigokat* (φακός¹⁰ = lencse), *epheliseket* eltüntetik. (VIII. 370.) — Szintén a „női bajok” könyvei foglalkoznak a szőr eltávolításával, amelyek *epilatio*val, a szőrszálak egyenkénti kitépdesésével vagy *kenőcsökkel* történt. Depilatoriumukat a bőrbe dörzsölték, amire a bőr felületes rétegének lehámlásával eltávolodtak a szőrszálak is és szép friss bőr maradt vissza. (VIII. 230.) *Hajhullások* ellen viszont növényi anyagokból és borból előállított hajnövesztőszerek voltak. — Bőrbetegségekre használt gyógyszereknél tekintetbe vették az alkalmazásnak nem kellemes tulajdonságait is. Így pl. az ecetről, amit számos bőrbetegség ellen jónak tartottak, azt olvassuk, hogy rossz szaga miatt nőknél nemigen alkalmazható. (VI. 118.) — Gondot fordítottak a kezelésnek *aesthetikai* részére is. Fekélyekre voltak olyan kenőcseik, amelyek szép heget hoznak létre. — Az „ízületek” könyvének írója pedig azokat az orvosokat ostromozza, akik csak azt nézik, hogy szép legyen a kötés, de arra már nem gondolnak, hogy a beütött orrot helyrehozzák. Hosszasan fejtegeti, hogy miképpen kell sondával a behorpadt orrot ismét kiegyenesíteni, miképpen kell ilyen esetekben a kötést feltenni. Egy esetét felhossa, ahol, mivel más nem volt kéznél, juhtüdőt dugott az orrba s ily módon igyekezett kosmetikailag is szép gyógyulást létrehozni. (IV. 158.-tól.)

*

Végigmentünk az egész „hippokratesi” dermatológián. Nézzük rövid összefoglalásképpen, hogy milyennek is ismertük meg ezt a dermatológiát, annak *terminusait*, *orvosi gondolkodását*, *theoriáit és elveit*, amelyek évezredekken keresztül befolyásolták a mindenkori dermatológiát és amely a modern dermatologia kialakulásának forrását képezte. — A megismert *terminusok* szinte kivétel nélkül megmaradtak: sőt feltehetjük, hogy egyéb mai nap használt orvosi műszók is „hippokratesi” eredetűek

és ez csak az elveszett iratok folytán nem állapítható meg. Mert, hogy több irat volt, azt a meglevőknek azon nagyszámú utalásai tüntetik fel, amelyeket a Gyűjteményben ma már hiába keresünk. — A hipp. terminológia a köznap nyelvől vett szavakból és hasonlatokból tevődött össze (*moszat, parás, méh-viasz, legelés, marás, disznószerű* és hasonló más szavakból) és még nem nagyon volt meg a tendencia a szigorú orvosi terminológia megalkotására. Orvosi műszavaikat indifferenciáltan alkalmazták a külső kép, klinikai megjelenés alapján. Ez az indifferenciáltság azonban nem volt oly fokú, hogy például egy mai népies orvosi terminológiához hasonlíthatnánk. A Kr. e. 5. század orvostudománya a maga korában magas színvonalon állott, orvosai éles megfigyeléseikkel rendszeresebben, sőt jellegzetesebb bőrbetegségeknél speciálisan használták terminusaikat. És, hogy mégis indifferenciált terminológiáról beszélünk, ezt csak a mai differenciáltabb, de még mindig nem kellőképp differenciált terminológia összehasonlításában tesszük. — A terminusok alatt értett fogalmak azután az idők folyamán többszöri átalakuláson, módosulásokon mentek át. Pár közülük részben már az ókor vagy a későbbi idők nomenclaturájából vészett ki (*aitholix, ekregma, apostasis, choiras* stb.); a nagy számmal megmaradtak közül pedig láttuk, hogy: egyeseket ma is ugyanolyan értelemben használunk (*eschara, ekchymosis, ephelis, gangraina, paronychia* stb.), másoknak a mai hasonló fogalmak jelzése mellett egyéb jelentésük is volt (*pomphos, phagedaina, bubo, sphakelos* stb.), sőt teljesen differenciálatlan orvosi szavakat is találunk (*phyma, oedema* stb.). Vannak továbbá terminusok, amiket ma már a Corpus alapján meghatározni nem lehet (*leuke, ekthyma* stb.), vagy ha sikerül is ez, annak ókori és mai jelentése között összefüggést hiába keresünk (*lepra, lopos, leichen, herpes* stb. Nem is szólva az *achor*-ról, amely az ókorban bőrbetegséget jelentett, míg a modern tudományban e név alapjául szolgál egy bőrbetegséget okozó gomba elnevezésének. A *pemphigodes*ről pedig kérdéses, hogy egyáltalán bőrelváltozásról van-e szó.)¹¹

A terminusokkal kapcsolatban megismert *theoriák* és az ezekre alapított *elveik*, noha a dermatológiai vonatkozású helyek

a Gyűjteménynek csak minimális részét képezik, elégségesek arra, hogy bepillantást nyerjünk a régi görögök orvosi gondolkodásába. — A „nedvek” könyvében olvastuk, hogy a bőrre alkalmazott gyógyszereknek a belső szervekre is van hatásuk és ellenkezőleg, a belsőleg adott gyógyszerek nem indifferensek a bőrre sem. Ezen felfogásnak hasonló megnyilatkozásaival gyakran találkozunk az iratokban és alkalmazása ez azon nézetüknek, mely szerint már az ókor orvosai a testet szervezetnek, *organismusnak* tartották. A test legkisebb részecskéje is ugyanazon alapelemekből áll, amelyek elsősorban a nedvek által vannak *feltételezve*, ezek keringenek a szervezetben, ezek tartják fenn az összeköttetést a test minden egyes része között. Nincsen tehát olyan betegség, amely kihatással ne lehetne az egész szervezetre; a bőrnek legkisebb sérülése is általános betegséget okozhat vagy a bőrelváltozás már is valami belső bajnak külsőleg megnyilvánuló symptomája. — Az organikus felfogás vezetett továbbá azon *metastasisos tanhoz*, amely felvette, hogy a testben megromlott nedvek keringés útján tovább jutnak, s így betegség egyik szervből a másikba vándorolhat. A bőrbetegségeket is többnyire úgy fogták fel, hogy az a megromlott nedveknek a bőrön való kijutása. Azonban a metastasisos tannak oly felfogása, amely az orvostudománybam a múlt század közepéig megvolt és a nép között manapság is megtalálható, hogy ti. a bőrelváltozások spontán, de különösen kezelés következtében visszaütődnek a belső szervekre s ily módon a bőrelváltozásokat kezelni nemcsak hogy nem ajánlatos, de nem is szabad. — noha sokan ezen felfogást hippokratesi eredetűnek vallják — *Hippokratesnél* ebben a formában még nem volt meg. Az iratok megemlítik ugyan, hogy a nedvező bőrbetegségek, mint a romlott nedveknek a bőrre való kijutása hasznos lehet a szervezetre, — kezelésüket azonban nem tiltották meg, sőt egyenesen szükségesnek tartották.

A bőrbetegségek *aetiologiájában* és további lefolyásában ámbár a nedvek szerepeltek elsősorban, ott ahol nyilvánvaló okot fel tudtak venni, tudásuk a mainak megfelelő volt. A modern tudomány rendszerezésével szólva, exogen okokként ők is felvették pl. az *erőművi ártalmakat*, mint amilyenek: a helyte-

lenül alkalmazott kötéseknél a bőrelhalások és oedemák, intensivebb traumáknál a bőrvérzések (ekchymosisok), odvas, hegyes fog mellett fekélyesedése a nyelvnek; *fizikai* ártalmakként észlelték: a naptól az epheliseket, a hőtől az erythemákat és égési sebeket, hidegtől a fagyásokat stb. — Nem ismerték azonban, amint nem is ismerhették a betegségeknek *fertőző* okait. A „levegőről” szóló könyv szerzője ugyan az epidemiásan jelentkező betegségeket a levegő *miasmáinak* (μίασμα) tulajdonítja és levegőváltozást ajánl ellene, de a betegségnek a beteg általi továbbviteléről, a miasmának contagiosus voltáról nem beszél. Az egy helyt és egy időben látott hasonló betegségeket — (amint ezt számos bőrbántalommal kapcsolatban olvastuk) — elsősorban a geographiai és klimatikus viszonyoknak tulajdonították. Hogy ezen viszonyok is bizonyos mértékig befolyással vannak a betegségekre, az kétségtelen, amennyiben a fertőzést okozó paraziták v. azoknak közvetítői csupán bizonyos éghajlat alatt találják meg kedvező életfeltételeiket. Hippokratesnél azonban a környezet betegségokozó hatása hatalmas elméletté az ún. *hippokratesi milieu-elméletté* szélesedett ki. A görög orvosoknak a környezet minden sajátosságaira kiterjedt a figyelmük; főszerepet tulajdonítottak az évszakoknak a csillagképekkel és napállásváltokozásaival kapcsolatban, tekintetbe vették a szeleket, a hideg és meleg levegőt, az ivóvizet, a város fekvését, annak növénydús, vízbő vagy kopár, száraz voltát és úgyszólván semmi sem maradt figyelmen kívül a természet tünetényei közül annak megállapításánál, hogy helyenként mifajta és milyen lefolyású betegségek keletkeznek. — A környezet befolyása mellett azonban az egyén életkora is szerepet játszott úgy a betegségek keletkezésében, mint prognózisában, mert a betegségeket az emberi fejlődéshez hasonlítva szintén a *fejlődés törvényének* vetették alá. A betegségek nem egyszerre, hanem a természet megváltozásának lassú felhalmozódásából keletkeznek, amely azután az életkorok szerint más és másképpen nyilvánul meg. Újszülötteknél aphtákat, fiatal korban scrofulás daganatokat látunk, az időskor a carcinomára hajlamos stb. — A betegségek fejlődéséből következik, hogy azok veleszülettek is lehetnek s így „a kosi prognosisek” könyvében szerzett

leukén kívül congenitalis leukériól (λευκή συγγενής-ről) is olvasunk.

A hippokratesi orvosi gondolkozásnak megfelelően a *therapia* is a természet szerint történt. A természet nemcsak okozza a betegségeket, de azt meg is gyógyítja. Az orvosnak a természet gyógyító erejét csak támogatnia, irányítania kell. Kezelésük tehát nem csodatettekből, ráolvasásokból állott, hanem amint a bőrbetegségekre vonatkozólag megismertük, helyileg alkalmaztak gyógyszereket, fürösztöttek, védő kötésekkel látták el a fekélyes bántalmakat, purgáltak, sőt itt-ott sebészi eljárásokat is igénybe vettek.

J E G Y Z E T

¹ Hieronymus Mercurialis előadásai nyomán „De morbis cutaneis” címmel 1576-ban.

² A hippokratesi nedvelmélet szerint a betegségek a test nedveiből, azoknak keveredéséből (krasisából), illetve a szervezetben lévő egyensúlyi állapotának, harmóniájának megváltozásából keletkeznek. Ezen elmélet a Corpus-ban még nem mutat megállapodottságot, itt még csak egy-két és legfeljebb négy nedvről van szó és csak Hippokrates után alakult ki a test négy alapnedvének (vér, nyálka, sárga epe, fekete epe) elmélete. Tévedés tehát az egész nedvelméletet Hippokrates személyes tanának tulajdonítani, mint ahogy ez manapság, de már az ókorban is szokásos volt. Galenos is, mint hippokratesi tant ajánlja az orvostudomány számára.

³ A görög szövegre való utalásnál, illetőleg annak idézésénél a Littré edíciójában megjelentet (1839–1861) használok A római szám a kötetet, az arabszám az oldalt jelenti.

⁴ A bőrre leggyakrabban a derma szót használták. Besztéltek az ókor orvosai epidermisről is, ami alatt általában a bőr felülete értendő. A *chroma* és *chroie* szintén bőrt jelentett, utóbbi értelemben a bőrszint értették alattuk, míg a mai tudomány a *chroma* szót csakis szín (festék) értelemben használja.

⁵ A *riknodes* elnevezés a görög orvosi terminológiában a libabőrt is (cutis anserina) jelentette (hidegrázással kapcsolatban [V. 296.]).

⁶ A pemphigus terminus mai használatánál is szerepet játszik még a klinikai megjelenés szemben a pathológiai ismeretekkel. Pemphigusok alatt ugyanis oly ismeretlen aetiológiájú, önálló betegségeket értünk, melyeknek súlyos, gyakran halálos lefolyásában jellemző az exsudatív folyamatok előterbe jutása (Poór F.). Ebbe a definícióba eső betegségeken kívül sok más betegségeket illetnek még a pemphigus szóval (mint pl. pemphigus neonatorum, pemphigus syphiliticus, pemphigus acutus febrilis stb.). Noha küzdenek ezen fogalomzavarra okot adó elnevezések ellen, teljesen kiküszöbölni a dermatologia szótárából ez ideig nem lehetett.

⁷ A hippokratikusok a daganatokat, amennyiben kifekélyesednek, szintén helkos néven tárgyalják. Ennek tulajdonítom, hogy egyes fordítók helytelenül a helkos-t általánvéve hol seb, hol daganat elnevezés formájában adják vissza. Már pedig a helkos-nak sem, illetőleg fekély jelentéséhez kétség nem fér. Azon részekre, amelyek a gümös fekélyekre, syphilis III-ra, carcinomára stb. engednek kóvetkezten, nem terjedhetnek ki bővebben és így csak utalok az eredeti szövegre, elsősorban az „epidemiák III” könyvére, „a mirigyek” és „sebek” c. könyvekre.

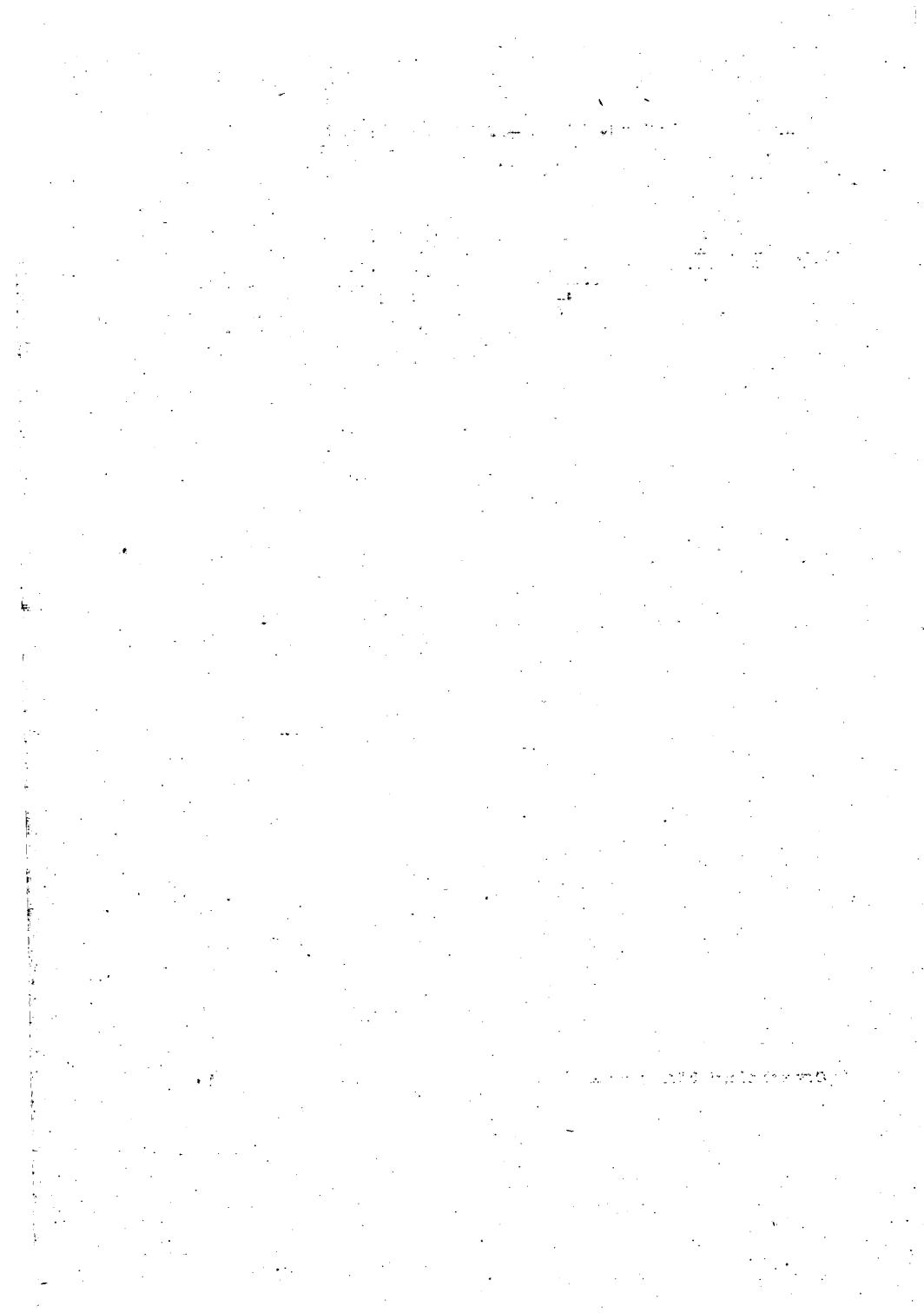
⁸ Hippokratesnél az *oulé heget*, többesben mint *oulai foghúst, gingivát* jelentett. Eredetileg e szónak seb volt a jelentése és a Corpus egyes helyeinél is bizonytalan,

hogy nem-e seb értelemben fordul elő. — A latin *vulnus* a görög *oulē*-vel rokon. Ugyanez a szó továbbá az *ulitis* (ingyulladás), az *epulis*, a gingiván ülő sarkomás daganat és a *parulis*, a fog körüli tályog. Az *ulerythema centrifugum* (hegedő bőrvörösség), mint a *lupus erythematodes* synonymája ma már nem használatos.

* Az *onkos* szót, mely a múlt században még használatos volt a daganatokra (onkológia = daganatok tana), jelenleg is megtaláljuk bizonyos terminusok képzésében. Az *oncocerca volvulus* pl. oly afrikai filaria, mely daganatot hoz létre.

¹⁰ A *catarrhus* szót az orvostudomány ma már kizárólagosan csak a szemlencsére alkalmazva használja (*phakitis*, *aphakia* stb.)

¹¹ A hippokratesi terminusok *commentálása* már a Kr. e. 3. század elején megkezdődött. A következő századok folyamán mind többen foglalkoznak ezzel, egész sereg commentatort látunk, akik a terminusok magyaráztatásával hatalmas szótárirodalmat teremtettek meg. A terminusoknak ezek alapján való meghatározása csak külön tanulmány tárgyaként volna lehetséges. Hiszem azonban, hogy pusztán a „hippokratesi” iratok alapján, a mai kor tudásával, minden commentatori befolyástól mentesen — ha ugyan az egyes terminusokra feleletet nem is kapunk — sokkal biztosabban állapíthatjuk meg azon terminusokat, amelyekről leírást kapunk és sokkal hívebben rekonstruálható a Gyűjtemény dermatológiája.

BLANDRATA GYÖRGY OLASZ ORVOS ÉS A XVI. SZÁZADBELI ERDÉLY KÖZEGÉSZSÉGÜGYE

31

Irta: Dr. RAFFY ÁDÁM (Budapest)

A történelmirás kapcsán sok tudományág szakosodott: megszületett a politikai, hadászati, gazdasági, archeológiai, vallási, irodalmi, zenei, nyelvészeti, művészeti, közlekedési, ipari, technikai stb. történetírás, a specializálódás minden erényével és hibájával. Az összefüggő egész egyre távolabb került tőlünk, míg a részek mind élesebben domborodtak ki szemünk előtt. A jelen történetírásának feladata, összekötni a specializálódás eredményeit. Azonban ha megelégszünk azzal, hogy az egyes szaktörténelmi adatokat — bármilyen figyelemmel is — egymás mellé rakjuk, s a kor tárgyi vagy szellemi emlékeit bármily gondossággal és szorgalmas kutatással fel is tárjuk, még csak adatokat nyerünk, de nem eleven történelmet, mert hiányozni fog az események és történések születésének izgalmas élménye, s az egymást követő vagy egymással szövődő változásoknak ma már nem mindig felfedhető végső oka. A történelem áramlik, mint a folyó. Bármily nagy edényben is hozunk belőle vizet, hogy megvizsgáljuk, mindig távol marad tőlünk a hullámozó, áradó folyam a maga gátattépő és medermosó örök mozgásában.

Mint általában a szaktörténelmirás egyes ágainak, az orvos-történelem írásának is az a fogyatéksége, hogy egyes témákat kiragad az egészből, s ilyenformán holt anyaggá válik és faktummá szürkül az élet eleven tarkasága. Nem csoda hát, ha eltávolodik az olvasótól térben és időben egyaránt.

Ha a történelemírásra vonatkozó előbbi megjegyzéseket aktuális témánkra, Blandrata Györgyre vonatkoztatjuk, megérthetjük, hogy miért távolodott el tőlünk a magyarországi cinquecentónak ez a legérdekesebb orvosfigurája. Az orvostörténészek általában tévesen ismertetik, az orvosok túlnyomó része pedig a nevét sem hallotta soha. Pedig Blandrata alakja valóságos kulcs a XVI. század Kelet-Európájának szellemi és politikai történetéhez.

A századoknak különválasztása a történelmi időben csupán kényszerű technikai módszer. A XVI. század szellemi alkatának gyökerei elválaszthatatlanok a XV. század második felének talajától, elsősorban Amerika felfedezésének izgalmas körülményeitől. A „kolumbuszi tett” volt az első meglepő csapás, amely a régi koncepciót, s ezzel együtt az ortodox keresztény hitet, s ennek folytán a pápai tekintélyt és politikai súlyt érte. A „kolumbuszi tett”-nek csupán logikus következménye volt a második csapás, a „kopernikuszi tett”.

Amerika felfedezése szinte letépste a hályogot az emberiség szeméről. Minden, ami eddig megdönthetetlen, vitathatatlan, kinyilatkoztatott és szent megmásíthatatlanság volt, íziben megdőlt. A geográfia tudománya, amely szervesen beilleszkedett az Egyház tanításába, s ilyenformán a kételkedéssel szemben immunitást nyert, tévesnek bizonyult. Alighogy a régi tanokkal szembeni bizalmatlanság felütötte fejét, körültekintett és sorba vette az élet gyötrő igazságtalanságait: vajon így kell-e lennie mindennek? Vajon csak egy út van-e, a megváltozhatatlanságba való beletörődés?

A reformációs gondolathullámok szinte törvényszerűen vittek hátukon a társadalmi megmozdulásokat, a nonkonformista szellemet. Angliában legelőször Wicliffe lollardjai törtek ki parasztforradalomban, Erdélyben a huszita eszmék kiváltották a köznép forrongását, majd a keresztes hadjáratok körüli izgalmak a magyarországi Dózsa lázadást. Nyugaton a Luther fellépését követő német parasztforradalom hullámai Rómáig jutottak. Az Egyház pozícióvesztése tudatában fokozott figyelemmel fordult kelet felé, ahol az új ozmán birodalom ellenállhatatlanul tört a világuralomra.

A reformáció s a parasztforradalmak társadalom- és történelemalakító szerepe mellé szorosan zárkózik fel a török veszedelem. Mindaddig, amíg az európai kereszténység centrális és diktatórikus egysége érvényesült, a törököt sikerült az európai kultúra peremén feltartóztatni. A cognaci ligával nyilvánvalóvá vált keresztény szakadás azonban — a reformáció egyidejű hirtelen térhódításával együtt — nem remélt előnyt nyújtott az ozmánoknak. 1526-ban elbukott Magyarország, az európai kultúra végvára, s ettől fogva közel két századon át Európa felett lebegett a szultán árnyéka.

A cinquecento három jellegzetes áramlata: a reformáció, a parasztforradalmak és a mohamedán-keresztény viaskodás tisztítótüzeben az erasmusi humanista gondolat védi meg az európai egységet, ez rázza fel a legöldöklőbb és legfényesebb századok egyikét: a cinquecentót. Azt a századot amely az árulások és gyilkosságok, a testvérháborúk s az európai kultúrát megfojtással fenyegető török veszély árnyékában olyan férfiak szellemétől világosodott meg, mint Erasmus, Servetus, Kopernikus, Giordano Bruno, Rabelais, Paracelsus, Kolumbusz, Realdo, Vesalius, Fracastoro, Ambroise Paré.

Blandrata György akkor került Erdélybe, amikor a Mohács utáni török invázió elborította Magyarországot. Csupán északon és nyugaton maradt jelentéktelen keskeny sáv a Habsburgok kezében, és keleten sikerült Martinuzzi György politikai zsenialitásával megóvni Erdélyt a tényleges ozmán megszállástól. Erdély már földrajzi alakulatánál fogva is sokban hasonló Svájcához. Mély völgyektől szaggatott, hegyes-erdős vidék, festői tájakkal. Lakói, akár a svájciak, három nemzethez tartoznak: magyar, román, szász. Vallásuk is különböző: a magyarok katolikusok, a románok görögkeletiek, a szászok jó része pedig ebben az időben vette fel az új „német” hitet, a lutheranizmust. Szellemi magatartás tekintetében is hasonlít Erdély Svájcához. Szívós, szorgalmas, kemény, szűkszavú, takarékos és világosfejű emberek lakják, a különböző nemzetek századok folyamán való együttélése fogékonnyá tette őket a toleranciára.

Ezekből az adottságokból következik, hogy a török hódoltság s a nyugat-európai politikai és vallási felfordulások idején Erdély

valóban a mai Svájc szerepét töltötte be Európában. A török elől menekülő keresztények és az ellenreformáció hihetetlen türelmetlenségének minden nyugati üldözöttje is itt lelt új otthonra. Ez üldözöttek közé tartozott Blandrata. A török pusztítástól megkímélt Erdély a legtöbbet őrzött meg az olasz rinascimento tárgyi és szellemi értékeiből. A rinascimento a Magyarország nagyhatalmi helyzetét felépítő Mátyás király alatt érte el csúcspontját. Mátyás házassága révén is szoros kapcsolatba került Itáliával. Renaissance udvarát, olasz építészeit, művészeit, tudósait, világhírű kódexeit az európai egyetemes kultúrtörténet megfelelő fejezeteibe iktatta. Természetesen orvosai is olaszok voltak: Francesco Fontana, Lorenzo Roverella, Francesco da Brescia és Geleotto Marzio de Narni, valamint Giambattista Canano, s Egano Fiorini. A Mátyás udvarában élő, vagy ott megfordult orvosok, akik a kor szellemében az „uomo universale” fogalmának megközelítésére törekedtek, nemcsak orvosi és filozófiai, hanem politikai és diplomáciai működésben is jeleskedtek. Mátyás utódjának, II. Ulászlónak udvarába került Giovanni Manardo, a kitűnő ferrarai professzor, aki később a Mohácsnál elesett II. Lajosnak is orvosa volt. De olasz orvos — Adorno doktor — kezelte Zápolya Jánost, Erdély első fejedelemét is. Zápolya János özvegyénél, Izabella királynőnél kezdte karrierjét Blandrata György.

Mellőzöm Blandrata montpellier-i doktorrá avatásától Erdélybe való érkezéséig eltelt éveinek nyomon követését. Feladatom, hogy kifejezetten csak az *erdélyi* Blandratával foglalkozzam.

Blandrata neve rengeteg XVI. századbeli írott és nyomtatott emlékből bukkan fel. Életének bizonyos fázisairól sajátságosan már közvetlenül halála után is a legellentmondóbb adatokat találjuk. Talán egyedül abban egyeznek meg a vélemények, hogy Saluzzóban született, s hogy Montpellierben tanult. Születésének időpontja azonban már vitás. Úgyszintén vitás, hogy avatásának 1533-ra tett időpontjától Erdélybe való érkezésének idejéig hol és meddig tartózkodott.

A Blandratára vonatkozó legismertebb munkát, amely aztán majdnem 150 esztendeig forrásmunkának számított, Vincenzo Malacarne pádovai professzor írta 1814-ben. E mű minden tör-

ténész és orvostörténész előtt ismert, s mindaddig minden kritika nélkül általában elfogadott volt. Vessük hát elsősorban Malacarne adatait objektív bírálat alá.

Malacarne azt írja, hogy Blandrata számos, igen jelentős orvosi könyvnek a szerzője. Ezek között a legjelentősebb lett volna a „Gynaeceorum . . .”, amely művet Malacarne szerint Blandrata 1539-ben jelentette meg Strassburgban és Izabella magyar királynőnek ajánlotta. Ebből következik, hogy Blandratának már 1539-ben Izabella szolgálatában kellett állnia. Ez az adat azonban a következő történelmi tények fényében minden kétséget kizáróan hamis:

1. Szapolyai János magyar király és erdélyi fejedelem csak 1539. január 31-én jegyezte el *megbízottak útján* Izabellát Varsóban. A menyasszony húsz éves volt; Zsigmond lengyel királynak és Bona Sforzának leánya. Az eljegyzett Izabella 1539. március 2-án érkezett Székesfehérvárra, ahol a hivatalos esküvő, majd a koronázás megtörtént. Székesfehérvárról az új pár Budára ment, ahol a lakodalmat megülték. A királynak azonban rövid idő múlva vissza kellett sietnie Erdélybe, ahol egy Majláth nevű főúr vezetésével lázadás tört ki. A terhes Izabella Budán maradt. Gyermeke, János Zsigmond, 1540. július 7-én született Budán. A szülésről Szapolyai az erdélyi harctéren értesült, sietve készült rá, hogy fiát meglátogassa, de erre már nem kerülhetett sor, mert 1540. július 21-én meghalt.

A király holttestét Székesfehérvárra vitték, hogy koronázása színhelyén temessék el. A temetés után Izabella csecsemőgyermekével együtt továbbra is Budán maradt, s itt tartózkodott még 1541. augusztus 26-án is, amikor Szolimán Budára érkezett, magához kérte a csecsemőt, s amíg a kíséző főurak nála tartózkodtak, csellel elfoglalta Budavárát. Ez a körülmény kényszerítette Izabellát arra, hogy Budát 1541. szeptember 5-én elhagyja. Martinuzzi egy határszéli erdélyi városba, Lippára vezeti, s itt várja meg Izabella az erdélyi országgyűlés fényes küldöttségét 1542. március 29-én, amely küldöttség meghívja, hogy foglalja el Erdély trónját Gyulafehérvárott.

Izabella tehát csak 1542-ben lett Erdély királynője, s csak ekkor került Erdélybe. Lehetetlen tehát, hogy Blandrata már

1539-ban udvarában lett volna, annál kevésbé, mert tudjuk, hogy Szapolyai udvari orvosa a már említett Adorno volt.

2. Lehetetlen, hogy a szóban forgó könyv 1539-ben megjelenhetett volna Strassburgban, hiszen ez esetben Blandratának már akkor kellett volna hozzákezdenie a könyv írásához, amikor Izabella nemcsak hogy királyné, de még asszony sem volt. Nyoma sincs annak, hogy Blandrata egyáltalában Budán járt volna, és teljességgel lehetetlen, hogy a még hajadon Izabellát magyar királynőnek titulálja, de még lehetlenebb, hogy a hajadon királyleánynak egy par excellence nőgyógyászati művet ajánlott légyen.

3. Lehetetlen ez már azért, mert Blandrata 1539-ben nemcsak hogy Budán, de még Erdélyben sem volt. Egyébként is ma már cáfolhatatlan, hogy Blandrata legelőször 1544-ben került Izabella udvarába, Gyulaféhérvárra.

4. Amíg Blandratának 1539-ben sem Budán, sem Erdélyben nyomára sem akadunk, írásbeli és egykorú dokumentum bizonyítja, hogy Izabella orvosa Budán az olasz Josephus Struthius s a lengyel Josephus Tectander volt. Esküvőjére pedig anyjának, Bona Sforzának orvosa, Giacopo Fernando Baru kísérté el Magyarországra.

5. Malacarne művének 49. oldalán ezt írja: „... Giovanni Sigismondo (Izabella fia) ... affetto portato dalle fasce al medico valente che lo aveva tratto nella difficoltà del parto alla luce dal seno d'Isabella ...” János Zsigmond 1540 július 7-én született Budán; Blandrata Budán sosem járt, Erdélybe is csak 1544-ben került. Malacarnének ez az állítása tehát tökéletesen hamis.

Mindezek után bizonyosnak vehető, hogy a Gynaeceorum ... 1539-ben nem jelenhetett meg. Münster nagyjából hasonló okfejtés alapján tölem függetlenül ugyanerre a következtetésre jutott. Ha azonban tovább nyomozunk e mű után, joggal felmerül a kérdés, *megjelent-e ez a könyv egyáltalában?*

Erdélyben, ahol Blandrata — ha megszakítással is — több mint négy évtizeden át működött, a könyvnek nincs nyoma. Egyetlen korabeli, vagy közvetlenül Blandrata halálát követő időben sehol, semmilyen feljegyzés sem található róla. Blandrata teológia munkájáról, zsinati beszédeiről, vitatkozásairól stb.

számos és részletes adat áll rendelkezésünkre. De a *Gynaecorum*-ról egészen Malacarnéig senki sem tud semmit. Burián Mihály, gyulafehérvári kanonok 1806-ban vaskos kötetet írt Blandratáról. Ebben a műben igen alapos dokumentációval követi Blandrata életútját; például 9 oldalon bizonyítja több szerzővel szemben (Sandius, Weszprémi, Bayle stb.), hogy Blandrata nem 1563-ban került Erdélybe, Izabella halála után, amint ezt e szerzők állítják, hanem már korábban is Erdélyben volt, mint Izabella udvari orvosa. Négy fejezetben négy nyomós érvet hoz fel ennek bizonyítására. Ez érvek között egyáltalában nem szerepel a *Gynaecorum*, márpedig egyetlen más érvre sem lett volna szükség annak bizonyítására, hogy Blandrata már régen Izabella orvosa volt, csupán a neki ajánlott állítólagos *Gynaecorum*ra. Ez a megdönthetetlen bizonyíték feleslegessé tett volna minden okmányyszerű bizonyítást. De Burián nem tudott semmit a *Gynaecorum*ról, mint ahogyan egyetlen kortárs vagy közvetlenül következő utód sem ismerte, például Weszprémi sem. 1943-ban egy XVI. századbeli magyar nyelvű orvosi könyv jelent meg először nyomtatásban, amelynek kézirati példányát a marosvásárhelyi híres Teleki-könyvtárban találták meg. E könyvről a legkörültekintőbb kritika megállapította, hogy 1570 körül készülhetett. Receptúrájában és terápiás javasolataiban számtalan korabeli neves orvosra hivatkozik, például a már említett Adorno doktorra, Szapolyai orvosára is. Blandratáról, aki e mű keletkezésének idején Erdélyben élt, egy szó sem esik. Már pedig ha megírta volna a *Gynaecorum*ot, nem kétséges, hogy hivatkozott volna rá. Ha még meggondoljuk, hogy nekünk egész Európában e műnek egyetlen példányát sem sikerült felkutatnunk, sőt Malacarne előtt egyetlen hivatkozást sem tudunk találni rá, több, mint kétségesnek vesszük megjelenését.

Be kell azonban vallanunk, hogy így vagyunk Blandrata többi művével is, amelyeket Malacarne a legnagyobb elragadtatással dicsér. Sőt, szerinte éppen azért hívták meg Blandratát már 1539-ben az erdélyi udvarba, mert orvostudományi művei őt már akkor egész Európában híressé tették. Vagyis a 23 éves Blandrata már egész sor nagyszerű orvosi munkát írt, s európai hírnévre tett szert! Ha még eltekintenénk is a felhozott objektív

cáfolatoktól, akkor is csodálatosnak tűnnék, hogy ez a lángelme, aki 23 éves koráig korszakalkotó művek sorát írta, mint szegény fiatal orvos, a rákövetkező ötven esztendőben, amikor már gazdag és ismert, nagy befolyással rendelkező udvari orvos volt, egyetlen orvosi munkát sem adott ki. . . Pedig bőven lett volna téma, hiszen a morbus hungaricus, az akkortájt jelentkező lues, a megismétlődő pestis, s az Erdélyben terjedő lepra bőven adott volna okot egy tudós toll aktivitására. Különösen meglepő ez akkor, ha tudjuk, hogy Blandrata kedvéért a fejedelem nagyszerű nyomdát állított fel Gyulafehérvárott, ahol valóban meg is jelentek Blandrata művei, melyek kivétel nélkül teológiai és nem orvosi vonatkozásúak. Malacarne hamis adatai több mint százötven éven át minden jóhiszemű orvostörténészt félrevezettek; senkinek sem jutott eszébe, hogy a hamis adatokat a magyar történelem tükrében felülvizsgálja. Most azonban már megállapíthatjuk, hogy Blandrata nem 1539-ben jött Erdélybe, ahogyan ezt Malacarne mondja: „Fra que documenti v'è una lettera della regina Isabella poco sopra nominata, di proprio pugno a Giorgio, da cui si rileva, che prima del MCXLV egli da più d'un lustro era già in Transsilvania nella qualità di Medico della di lei persona” (54. o.). Bebizonyítottuk, hogy ez nem lehetett igaz. Malacarne szerint ez a dokumentum, amit ő „szó szerint” idéz, állítólag a Blandrata család birtokában *volt* Saluzzóban. . . De nincs róla tudomásunk, hogy e sorokat Malacarnén kívül más emberfia is látta volna. Ezzel szemben azonban tény a következő: Martinuzzi György meggyilkolása után III. Gyula pápa parancsára Hieronymo Martinengo bíboros bécsi palotájában 1552—53-ban per folyik le ez ügyben. E perben kihallgatják Blandratát is, aki szó szerint így tanúskodik: „Ego per octo annos vidi hanc rem et non sufficerent tres quaterniores chartae ad describendam ejusdem rei unam partem etenim semper, et continuo fuit afflicta (Regina) persecutionem passa et decepta ab isto frate un cum filio.” (Proc. Martinuzzi p. 662.) Továbbá: „Item hoc quod ego dico, fuit totum in praesentia mea, qui semper per octo annos continuos fui penes Reginam.” (Proc. Mart. p. 662 670.) Blandrata Izabellától 1552-ben ment vissza Itáliába. Sajat kijelentése szerint 8 évig volt Izabella udvarában, ahová ezek sze-

rint — 1552 mínusz 8 = 1544-ben került. De ez még világosabban kiderül a per későbbi folyamán, amikor Blandratáról ezt mondja a jegyzőkönyv: „Interrogatus, a quanto tempore citra cognoverit fratrem Georgium? respondit: „ab anno 1544 ex quo servio Reginae Isabellae.” (Proc. Mart. 659. p.) E per irataiból azonkívül megállapítható Blandrata saját kijelentése alapján, hogy 1516-ban született. Térjünk most vissza az immár megdönthetetlenül bizonyított tényre, hogy Blandrata György 1544-ben került Erdélybe, Gyulafehérvárra. Izabella királynő és fia, János Zsigmond udvarába. Nagy szenzációk idején indult útnak: a nyomdafesték még nem száradt meg Kopernikusz forradalmi kozmogóniáján, Vesalius Fabricáján ámult Európa, Tizián elkészítette III. Gyula pápa portréját, megnyílt az első protestáns templom Torgauban, amit maga Luther avatott fel, megjelent Sebastian Münster Cosmographia universalisa, az Gsó világtalasz, Pádovában elkészült az első botanikus kert, és eleronimo Cardano megfejtette a harmad- és negyedfokú egyenleteket...

Milyen közegészségügyi viszonyokat talált Blandrata ekkor Erdélyben? Az orvosok száma elenyészően kevés volt. Erdélyben ez időben nem volt egyetem. A magyar ifjak külföldön tanultak, elsősorban Itáliában. Csak a fejedelmek, s néhány főúr udvarában volt szokásos orvos alkalmazása. Kórház azonban már több városban is volt. Ezek között a legszebb a lippai, amelyet Filippo Scolari firenzei nemes, Zsigmond király tanácsosa és hadvezére épített a XIV. században, s amelyről Giacomo di Poggio Bracciolini így emlékezik meg: „L'ospedale con maraviglosa arte.” Filippo Scolari fivére volt Andrea Scolari váradi püspöknek, akinek udvarában két olasz orvos működött: Geronimo de Sancto Miniato és Alessandro Antonii de Florentia.

A lippai kórházon kívül már Blandrata megérkezésének idejében nagy múltra tekinthettek vissza elsősorban az erdélyi szász városok kórházai. E kórházakra vonatkozóan már a XIII. században bőségesen találhatunk adatokat. Ekkor telepedtek le Erdélyben a keresztes rend szerzetesei. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a kórházakat ők alapították. Mint számtalan nyugati városban, Erdély egyes városaiban is már régebben

tartottak fent polgári közösségek kórházakat és szegényházakat. E már meglevő kórházakkal léptek aztán kapcsolatba a keresztes szerzetesek, elsősorban a Szent Lélek-rend tagjai. Nagymértékben hozzájárult ehhez, hogy a magyar királyok minden támogatásukkal elősegítették az olasz szerzetesek betelepülését.

Az első ismert vonatkozó okirat 1292. június 24-én kelt Szebenben, ahol a Szent Lélek-rend szerzetesei a városi tanácstól házat kapnak a szegények, idegenek és nyomorékok istápolására. A szebeni kórház ismeretlen okokból a XVI. század folyamán ismét a polgári hatóságok kezére kerül, s a besztercei kórház, amelynek 1295-ben Péter erdélyi püspök egy falut adományoz, ugyancsak a XIV. században gazdasági kapcsolatba jut a város előljáróságával.

A királynő székhelyén, Gyulafehérvárott is talál már Blandrata kórházat, amelynek megalapítása az ő odajövetelét száz esztendővel előzte meg. Ugyancsak állott már kórház Meggyesen (1487), Marosvásárhelyen (1510) és Segesvárott. Kolozsvárott 1559-ben két kórház működött: a Szent Lélek-kórház és a Hiób Patriarcha kórháza. Váradon, a már említett Scolari püspök idejében működött a Johanniták kórháza, a közeli Telegden pedig a bencések ispotálya. A bencések általában egyre intenzívebben kapcsolódtak be az erdélyi közegészségügybe. Központjukkal, Monte Cassinóval állandó összeköttetésben állván, onnan kapták a kézíratos medicinai útmutatásokat.

Közelebbről meg kell vizsgálnunk e kórházak belső szervezetét és a gyógyító munkát. A leprosóriumokról tévesen szólnak egyes orvostörténészek a legrégebb erdélyi kórházakkal kapcsolatban. Erdélyben ugyanis a XV. századig nem volt leprosórium, mert ez időpontig e betegség is ismeretlen volt ott, s e korig még a neve sem fordul elő sehol. Későbbben, a városfalon kívül, izolálva találjuk őket, csakúgy, mint bárhol másutt Európában.

A kórházak és xenodochiumok, tehát a szó szoros értelmében vett kórházak, ha nem is voltak mind kolostoriak, de mind-egyiknek papi személy állott az élén. A kolostoriak elsősorban a beteg szerzetesek, zarándokok és utasok elhelyezésére szolgáltak. Az azilumokba viszont öregeket, de gyermekeket is

vettek fel. A kórházakban ellátták a terület földesurának családját, s jobbágyait is.

Minden kórházhoz gyógynövénykert is tartozott, de a gyógynövényekből készített gyógyszereken kívül állandóan hoztak be külföldről is orvosságokat, elsősorban Itáliából és Sztambulból. Gyógyszertár viszonylag csak későn található Erdélyben. Az első, amelyről tudomásunk van, Szebenben állott, 1530 előtt. Ugyancsak e korban találunk Besztercén is gyógyszertárat, amelynek tulajdonosa olasz volt: Maestro Andrea.

A gyógyszertárak hiánya tette, hogy vándor árusok járták az országot, elsősorban olaszok, s főleg a vásárokon árulták csodálatos gyógyszereiket. Ilyen vándor drogárusok egyébként a magyarok között is akadtak; ezek viszont főként a nyugatot járták a híres aurum hungaricummal s a rozmaringszeszből készült „magyar királyné vize”-vel.

A vándorárusok mellett az állandó gyógyszertárakat igyekeztek pótolni a házi patikaládák, amelyek közül nem egy országos hírre tett szert.

Erdélyben a városi orvosok, az ún. „physicusok” a középkor végén kezdenek megjelenni. A reformáció terjedésével a szerzetesek és kolostorok hitele csökken, kórházaik jelentősége sem olyan, mint régen volt. De a hit, hogy a betegség istentől, vagy az ördögtől ered, még mindig a papokhoz, vagy javasasszonyokhoz viszi a gyógyulást keresők nagy részét.

A városi physicusokról megbízható adataink vannak. A XV. század végén már több városban működött ilyen orvos, amikor pedig Blandrata Erdélybe került, egyik-másik physikus már irodalmi működést is kifejtett. Blandrata gyulafehérvári tartózkodásának hetedik esztendejében jelent meg a neves brassói orvosnak, Kyr Pálnak munkája Sanitatis Studium címmel. Ez az első megmaradt erdélyi nyomtatott orvosi mű. Megelőzte egy 1530-ban nyomtatott, de csak másolati példányban fentmaradt kis könyvecske, Pausner szebeni orvostól, címe: Eine kleine Unterrihtunge, Wie man sich halten Soll, in der Zeidt der unglücklichen Pestilenz.

Blandrata megérkezése idejében a városi tanácsok közegészségügyi rendelkezései már több helyen érvényben voltak;

gondoskodtak a személtakarításról, a vízszolgáltatásról, a hús- és halpiac ellenőrzéséről. Ellenőrizték a meglévő gyógyszerárakat is. A humanizmus gondolatvilága is gyökeret vert már Erdélyben, egyrészt az olasz bevándorlók, másrészt a külföldi egyetemekről hazatért magyar ifjak révén. A humanista szellemi mozgalom mindinkább függetlenítette magát az egyházi keretektől, és mindinkább irányító befolyást gyakorolt a medicinára is. Blandrata azonban még láthatta a városi orvosok mellett működő borbély-chirurgusokat is, akiknek céhe szigorú szabályok szerint működött. De találkozhatott a vásárok sérv- és kömetszőivel, és megismerhette a fürdősök működését annál is inkább, mert Erdély különösen gazdag fürdőkben. Janus Pannonius, a pádovai egyetem híres magyar hallgatója, már száz évvel megelőzően dicsőítő sorokat írt a Várad melletti Püspökdfürdőről, amelynek kórházát már az 1401-ben kelt pápai okmány is megemlíti.

Európa szörnyű csapása, a pestis, természetesen Erdélyt sem kímélte meg. Blandrata idejében több súlyos hulláma csapott át az országon. A városi „physicusok” a legszigorúbb szabályrendeletekkel igyekeztek a járvány terjedését megakadályozni. Ez eljárások között, akárcsak mindenütt Európában, nem egy volt teljesen naiv és haszontalan, de sok orvos már rájött az izolálás döntő jelentőségére, pl. dr. Salzmann Szebenben a legkegyetlenebb, teljes izolálással mentette meg városát a járványtól már 1510-ben.

A szifilisz, amely Európában VIII.Károly nápolyi hadjárata után kezdett terjedni, 1495-ben, öt év múlva már elért Erdélybe, s társult a pestishez, a rettegett „morbus hungaricus”-hoz, a kiütéses tifuszhoz.

A súlyos járványok s kezdetleges közegészségügyi viszonyok között vajon mit tett dr. Blandrata György udvari orvos, hogy enyhítsen e bajokon? Kezébe vette-e a közegészségügy irányítását, mint — Malacarne szerint — Európa világitó orvos-géniusza? Őszintén meg kell mondanunk, hogy sem közegészségügyi, sem járványellenes, sem orvostudományi ténykedésének nyomát sem találjuk. Márpedig neve e korban közszájon forgott, mint udvari tanácsosé, hitújító teológusé, poli-

tikusé, követé, diplomataé. Elképzelhetetlen, hogy állandó premier planban való szereplése mellett akár ellenségei, akár barátai legalább egy-egy odavetett megjegyzéssel ne érintették volna orvosi erényeit, vagy hibáit. A vele kapcsolatos, vagy egyenesen vele foglalkozó irodalomban azonban egészen Malacarnéig mindössze egy-egy futólagos és érdektelen megjegyzésre akadunk. Például megtudjuk, hogy Izabella királyné súlyos betegsége egy ízben nem javult Blandrata kezelésére; elhívták tehát Szebenből Brenner doktort, aki 10 nap alatt meggyógyította a királynőt. Egy másik helyen viszont Bruto, a Báthory István udvarbeli olasz történétíró megemlékezik Blandratáról, aki szerencsésen meggyógyította őt. Maguk az erdélyi jezsuiták is dicsérik, hogy „jöllehet arianus”, mégis igen gondosan kezeli őket. Mindez azonban sem pozitív, sem negatív értelemben nem jelent semmit, s nem több, mint amennyi akármelyik falusi orvostól elmondható néhány évi praktizálás után. De Blandratánál, éppen Malacarne magasztalásai után, feltűnőnek kell nevezni hosszú pályájának orvosi eseménytelenségét, amikor egyébként nála sokkal szürkébb egyéniségeknek e korból jelentős orvosi ténykedését az orvostörténelem méltán jegyezte fel. Csak néhány nevet említünk: Valentin Krausz, Johannes Saltzmann, Paul Kyr, Sebastian Pausner, Joseph Brenner, Thomas Jordanus.

Bármennyire szeretnők is az ellenkezőjét bizonyítani, mégis az objektív igazság feltétlen tisztelete folytán meg kell állapítanunk, hogy Blandratának mint orvosnak a nevét a medicina területén egyetlen ténykedése sem öröközte meg. Mégis, mi tehát annak az oka, hogy Erdély határain is jóval túlmenő jelentőséggel egyike lett kora legérdekesebb, legproblematicusabb egyéniségeinek?

Blandrata rendkívül szétágazó politikai és diplomáciai tevékenységet fejtett ki nemcsak Erdélyben, de Lengyelországban és a Habsburgok oldalán is. Báthory István erdélyi fejedelemnek, a pádovai egyetem egykori kiváló hallgatójának lengyel királlyá történt megválasztása Blandrata diplomáciai zsenialitásának köszönhető. Rendkívüli befolyását és tekintélyét az erdélyi és lengyelországi uralkodók, a bécsi udvar,

sőt a szultán is mindig komolyan értékelte, egyensúlyi helyzet tudott teremteni a különböző politikai érdekek és világszemléletek között, s éppen ezen a réven teret nyitott a humanista szemléletnek is. Blandrata az erasmusi koncepciót vallotta, de humanizmusa még mélyebben gyökeredzik, mint a Rotterdamié, mivel nagy olasz hagyományokra tekinthet vissza.

E gondolatvilágból fakadó tevékeny humanizmusnak kelet-európai elterjedése nagy mértékben Blandrata érdeme. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a teljes vallás-szabadságot és lelkiismereti szabadságot biztosító törvény *Európában legelőször Erdélyben született meg*, s e törvényt Blandrata és barátai köre sugalmazta, sőt fogalmazta meg. A vallási egyenlőség kimondásán túl ez a törvény már természetszerűen magában foglalja a faji, nemzeti és népi egyenlőség s ezzel kapcsolatban a szabadság oszthatatlanságának gondolatát is.

El kell ismernünk, hogy ezzel Blandrata nagyobb művet alkotott, mintha néhány efemer jellegű orvosi dolgotat publikált volna. És emléke joggal maradt fent, mert olyan eszméket képviselt, amelyek — jöllehet ma már bent foglaltatnak az Egyesült Nemzetek Chartájában — teljes és gyakorlati megvalósítása a tántoríthatatlan humanistákra, ezek között is első helyen az igazi orvosokra várnak.

AZ ORVOS EGYÉNISÉGE ÉS MAGATARTÁSA HIPPOKRATES MŰVEINEK TÜKRÉBEN

Irta: Dr. KÉRDŐ ISTVÁN (Budapest)

Az orvos különleges helyet foglal el az egyén és a társadalom életében. Szinte közhellyé vált az a mondás, hogy legfőbb kincsünk az egészség, pedig tulajdonképpen mélyreható igazságot fejez ki, hiszen egészség nélkül, ha nem is lehetetlen, de igen nehéz az embernek a boldogságot elérni. Mért mi is a boldogság lényege? Úgy gondoljuk, nem más, mint az adottságainknak megfelelő életcél felismerése, és saját tevékenységünk részvételével történő megvalósulása. Mindehhez azonban általában a szervezett különböző funkcióinak zavartalan, harmonikus működése szükséges. Bármilyen területen igyekszik ugyanis valaki a lét örömét megtalálni, a betegség vagy testi fogyatékoság hátrányt, sőt, nemegyszer áthidalhatatlan akadályt jelent. Az orvos, amikor a betegségek megelőzésén fáradozik, valamilyen kör-folyamatot igyekszik meggyógyítani, vagy a kialakult fogyatékoságokkal számot vetve a beteg rehabilitációjára törekszik; végeredményben az egyes ember, illetve az egyedekből kialakuló nagy közösség, a társadalom boldogságát segíti elő.

Amennyire sokat használhat másoknak helyes cselekedeteivel, elkövetett hibái éppoly nagy és helyrehozhatatlan károkat okozhatnak, szélsőséges esetben a többé vissza nem adható élet elvesztésére vezethetnek. Így azután könnyen megérjük, hogy az orvoshoz fordulókat a legkülönbözőbb érzelmek töltik el, a rendíthetetlen bizalomtól a kételkedő reményen át a kiszolgáltatottság tudatáig és a félelemig. Ez a beteg és orvosa közt

kialakuló sajátságos kapcsolat igen nagy befolyást biztosít az orvos számára, ami részben előnyös, de ugyanakkor visszaélések forrása is lehet. Természetes tehát, hogy a társadalom fokozott követelményeket támaszt az orvos személyével, erkölcsi magatartásával, tudásával és az emberekhez való viszonyával szemben.

Az orvos helyzete azonban nem mondható nagyon könnyűnek. Külseje, megjelenése, minden mozdulata szinte reflektorfényben tárul az emberek elé. Viselkedésének hiányosságait fokozott mértékben róják terhére. Felfigyelnek a megnyilatkozásaiban mutatkozó legkisebb kifogásolnivalóra is, azt gondosan megjegyzik, sőt híresztelik. Szemmel tartják magánéletét, egész életmódját. Szavait gyakran félremagyarázzák, utasításait nemegyszer önkényesen megmásítják vagy egyáltalán nem hajtják végre, de az elmaradt eredményért ilyenkor is őt hibáztatják. Hányszor fogadják gyanakvással a legönzetlenebb tetteit! Mennyi ellenséget szerez magának azáltal, hogy betegeit figyelmezteti rossz szokásaikra, káros szenvedélyükre! Állandó harcot kell vívnia a babonák, téves hiedelmek ellen, olykor éppen saját kartársaival szemben. A hozzátartozók szemrehányásokkal illetik eleve gyógyíthatatlan betegek halála miatt. Kecsegtető ajánlatokkal igyekeznek erkölcsbe, sőt törvénybe ütköző dolgokra rábírní. Megtörténhet, hogy más orvos tudatlanságából, hibájából származó károkat kell kijavítania, de ezt a feladatot nem oldhatja meg úgy, hogy abból a kartársak, az orvosi rend tekintélyének csökkenése vagy a beteg bizalmának elvesztése származzék. Legkisebb figyelmetlenségének, tévedésének súlyos következményei lehetnek, ami — ha lelkiismeretes — folytonos idegfeszültséget, szakadatlan továbbtanulásra való ösztönzést jelent. Ilyen körülmények között is mindig meg kell azonban őriznie higgadtságát, tárgyilagosságát, jó ítélőképességét és gyors cselekvőkészségét.

Mint látjuk, rendkívül bonyolult szálak fűzik az orvost a társadalom különböző rétegeihez, és ez a sokrétű viszony ellentétes hatások középpontjába helyezi őt. A betegek iránti kötelezettség, ugyanakkor jogos védekezés a betegektől származó esetleges méltánytalanságokkal szemben, tisztelet a kartársak felé, de küzdelem a tévedések és hiányos tudás ellen, az orvosi

hivatás becsületének megőrzése, az egyéni érvényesülés és jó hírnévre való törekvés azok a vektorok, melyeknek eredője az orvos magatartása.

Valóságos útvesztőben kell tehát az orvosnak a helyes irányt megtalálnia. A tájékozódást pedig még tovább nehezíti az a körülmény, hogy minden történelmi korszaknak különleges egészségügyi problémái vannak. A tudomány fejlettségi foka, a társadalmi viszonyok óriási mértékben befolyásolják a betegségek fajtáját, természetét, elterjedtségét stb. A középkori járványok egész városok, sőt országok lakosságát pusztították el, s az emberiség úgyszólván tehetetlenül volt kénytelen ezeket a csapásokat elviselni, mert az elhárítást sem tudásuk, sem társadalmi berendezkedésük nem tette lehetővé. A kórokozók felismerése már rést ütött a természet ellenséges erőinek hadsoraiban, de a fertőző betegségek végleges legyőzéséhez az immunizálás, a chemotherapeuticumok, antibioticumok mellett a nagy néptömegek felvilágosultsága, az életkörülmények világmeretű megjavulása szükséges. Ahogy azonban fokozatosan csökken a fertőző megbetegedések jelentősége, úgy támadnak újabb és újabb, egészségünket fenyegető veszedelmek. A XX. század emberére a technika hatalmas fejlődése következtében a felfokozott életütem jellemző. Idegrendszerét sokkal több és tartósabb inger éri és terheli. Nagy társadalmi átalakulások zajlottak le és vannak folyamatban. A megváltozott körülményekhez azonban nem mindenki adaptálódik egyformán gyorsan. Az elégtelen alkalmazkodásból származik a korunkban olyan gyakori funkcionális betegségeknek nagy része. Ezek, ha nem befolyásolják idejében megfelelő kezeléssel, maradandó szervi elváltozásokba mehetnek át. A ma orvosa viszont éppen ezen a területen végezhet mind az egyén, mind a társadalom számára igen értékes munkát, amikor segítséget nyújt az alkalmazkodási folyamatok rendellenességeinek megszüntetéséhez. Ilyen feladatot azonban csak korának és társadalmának mélyreható ismeretével, igen széles körű műveltséggel, továbbá a legmagasabb erkölcsi tulajdonságok birtokában oldhat meg.

Indokolt ezek után a kérdés, találhatunk-e olyan általános alapelveket, amelyek a történelem választóvizében időálló érték-

nek bizonyultak, és minden korszak orvosa elé eszményként állíthatók, amikor hivatása minél tökéletesebb betöltésére törekszik. Véleményünk szerint Hippokrates munkáiból bőségesen meríthetünk ilyen gondolatokat és tanácsokat.

A ránk maradt hippokratészi írások közül öt foglalkozik elsősorban az orvos személyével, tulajdonságaival, viselkedésének követelményeivel, mégpedig: „Az eskü”, „A törvény”, „A tiszteletet ébresztő magatartás”, az „Előírások” és „Az orvos” című munka. A következőkben szemelvényeket mutatunk be a felsorolt művekből. Idézeteinket bizonyos témakörök szerint csoportosítottuk. A teljes szétválasztás azonban nem volt lehetséges, mert bármilyen kérdést tárgyalt is Hippokrates, minden alkalmat megragadott, hogy fejtegetéseit az orvos tevékenységének legkülönbözőbb területeire vonatkozó gyakorlati útmutatásokkal fűszerezze. A fordításokban a szöveg hű tolmácsolását tartottuk a legfontosabbnak, ezért bizonyos engedményeket tettünk a stílus rovására.

Mindenekelőtt nézzük meg, milyen testi és pszichikai adottságokat, milyen külső megjelenést kívánt meg Hippokrates az orvostól. Legfontosabb megállapításait „Az orvos” című munkájában találjuk:

„Az orvos méltósága megköveteli, hogy egészséges külsejű és jól táplált legyen, amennyire természete megengedi. Általában ugyanis azt tartják, hogy aki nincs megfelelő testi állapotban, az másokról sem tudhat rendesen gondoskodni. Ügyeljen továbbá a tisztaságra, viseljen illő ruházatot, használjon jó illatú, de egyszerű kenőcsöket. Mindez általában kellemesen hat a betegekre.”

„Lelkiéletét értelmesen alakítsa ki, mégpedig ne csak titkolódzással, hanem sokkal inkább rendezett életmóddal, ami nagyban hozzájárul a jó hírnév megszerzéséhez. Jelleme legyen a nemesemberéhez hasonló. Mint ilyen, viselkedjék mindenkivel szemben méltóságteljesen és emberszerető módon, mert az elharmarkodottságot és a tartózkodás hiányát nem becsülik, még ha pillanatnyilag előnyt jelentenének is. Amennyiben szabadon cselekedhet, vegye tekintetbe, hogy az emberek ugyanazt a kezelést csak akkor szeretik, ha az ritkán történik.”

„Ami a magatartását illeti, arca legyen értelmes, de nem szigorú, mert különben fennhéjázónak és embergyűlölőnek tűnik. Másrészt, aki minden apróságon nevetésre fakad vagy mértéktelenül vidám, az másokra nézve terhessé válik, amitől különösképpen ajánlatos tartózkodni. Minden emberrel legyen igazságos. Az igazságosság sok esetben segít.”

„Igen sokféle a kapcsolat az orvos és betegei között, mert a betegek teljességgel a kezébe adják magukat; szinte minden órában asszonyokkal, hajadonokkal és a legértékesebb dolgokkal kell bántania. Az orvosnak tehát tudnia kell uralkodni magán minden helyzetben. Ilyen legyen az orvos lelkében és testében.”

Az „*Előtrások*” című mű a következőket javasolja:

„Kerülje a fejviseletben a luxust, amit csak azért fejt ki, hogy praxisát növelje, nemkülönben az illatszerek mértéktelen használatát. Nagyon szokatlan viselkedéssel rossz hírbe hozza magát, kis fokon szokatlan magatartás tekintélyt szerez. Ha csak egy kis dologra pazarolnak hiábavaló fáradságot, a belőle származó rossz is kicsi, ha ugyanez nagy dologgal történik, az eredmény is nagy rossz. A köszönetet azonban nem vonnám meg az orvostól, mert azt, ha becsületes, megérdemli.”

„A *tiszteletet keltő magatartás*” című írás egyebek közt az orvos számára nélkülözhetetlen igazi bölcsesség kritériumait taglalja:

„(A valódi bölcsesség) birtokosainak magaviselete sem nem betanult, sem nem mesterkél. Ruházatuk illedelmességéről és egyszerűségéről lehet őket megismerni. Ez a ruházat nem arra készült, hogy feltűnést keltsen, hanem arra, hogy tekintélyt ébresszen és kifejezésre juttassa viselőjük gondolatokkal teljes lényét, belső összeszedettségét és jó fellépését. Amilyen a külsőjük, olyan mindig a belső lényegük is: összeszedettek, tartózkodók minden túlzott buzgólkodástól, komolyak a találkozásoknál, készségesek a válaszadásra, határozottak ellentmondások alkalmával, éleselméjűek és barátságosak a megegyezésben, mérsékelték mindenkivel szemben, hallgatagok a felindultságban, elszántak és állhatafosak a hallgatásban, ügyesek a kedvező pillanat felismerésében és megragadásában, mértékletesek az évésben, türelmesen várják meg az alkalmas pillanatokat. Gyakorlottak abban, hogy mindazt, amit említettünk, tökéletes beszéd-

ben adják elő, ékesszólóak, magatartásukban udvariasak, szilárdan bíznak e tulajdonságaikkal megszerzett jó hírnevükben, és mindezeknek megfelelően tekintetüket egyetlen cél, az igazság megismerése felé irányítják.”

Hippokrates felfogását az orvosi hivatásról és az orvosképzésről ún. „Törvény”-ében olvashatjuk. Figyelemre méltó, milyen hévvel fordul Hippokratész a sarlatánság ellen, és milyen élesen igyekszik elkülöníteni az igazi orvosokat a tömegek félrevezetéséből hasznot húzó szélhámosoktól. Szívégye az oktatás minden vonatkozása. Meglepő tisztánlátással boncolgatja azokat a tényezőket, amelyek szükségesek a jó orvosok kiképzéséhez. Igen nagy fontosságot tulajdonít a hajlamnak, a tehetségnek. Az alábbiakban a „Törvény” teljes szövegét ismertetjük.

„Az orvostudomány minden tudomány közt a leghíresebb. Azonban gyakorlóinak tudatlansága miatt és a tömeg műveletlensége következtében, mellyel ilyen tudatlanokat is orvosoknak vél és tart, odáig jutott már a dolog, hogy régóta minden tudomány közt a leghitványabbnak tekintik.”

„Márpedig úgy látom, hogy ezt a hibát leginkább a következő okokból követik el. Egyedül az orvosi ténykedéssel kapcsolatban nem hoztak az államok büntetéseket, leszámítva a gyalázatot. Ez maga azonban sem nem sújtja, sem nem illeti azokat, akik színleg öltik magukra az orvos álarcát. Az ilyen orvosok ugyanis leginkább azokhoz hasonlóak, akik a színdarabokban lépnek fel. Ahogy ugyanis azok a megjátszott személyek alakját, magatartását, egyéniségét mutatják, de velük nem azonosak, épp úgy hír és név szerint sokan vannak az orvosok, valójában és munkájuk szerint azonban nagyon kevesen.”

„Aki pedig az orvostudományt valóban el akarja sajátítani, kívánságát a következők segítségével érheti el: alaptermészet, tan, tanulásra alkalmas hely, oktatás a gyermekkortól kezdve, szorgalom és idő.”

„Mindenekelőtt tehát megfelelő alaptermészetre van szükség. Ha ugyanis természetünk tiltakozik valami ellen, minden hiába-
való. Ha viszont kedvezően mutat utat, a tudomány tanait könnyen elsajátíthatjuk. Az ismereteket pedig okossággal kell megszerezniük úgy, hogy tanulmányainkat gyermekkorban

kezdjük, mégpedig a tanulásra adottságainál fogva alkalmas helyen.”

„A továbbiakban szorgalmasaknak kell lennünk, mégpedig igen sokáig, hogy a belénk helyezett tanítás szerencsésen és előhaladással hozza meg gyümölcsét.”

„Az orvostudomány tanait mindenképpen a föld terményeihez hasonlóan kell szemlélnünk. Alaptermészetünk ugyanis olyan, mint a termőföld. Tanítóink tételei a magvak. A fiatal korban megkezdett oktatás annak felel meg, hogy a magvaknak alkalmas időben kell a szántóföldbe hullaniuk. A tanulás helye olyan, mint a környező levegő, amely a földből sarjadó növényt táplálja. A szorgalom a föld megműveléséhez hasonló. Az idő pedig mindezeket megerősíti, hogy tökéletesen megérjenek.”

„Az orvosi művészethez mindezeket hozzáadva, igaz tudással fölkészülve indulhat azután valaki a városokban úgy az útjára, hogy ne csak szavai, hanem tevékenysége alapján is orvosnak tarthassák.”

„A tapasztalatlanság pedig rossz kincs és szerencsétlen vagyon birtoklója számára. Álmatlanságot hoz vagy inkább ébren is álmodozást, a legnagyobb mértékben megfoszt a vidámságtól, önbizalomtól, valódi örömtől, tápláló anyja a gyávaságnak és elbizakodottságnak. A gyávaság pedig tehetetlenséget, az elbizakodottság mesterségbeli tudatlanságot jelent.”

„Valójában két dolog van: ismeret és elképzelés. Az első a tudást jelenti, a második a tudatlanságot.”

„Egyébként a szent dolgokat csak beavatottaknak szabad feltárni, avatatlanoknak, akiket még nem vezettek be a tudomány misztériumába, tilos.”

Egy másik igen lényeges kérdés a betegek körüli teendők, a velük való érintkezés helyes módjának, a megfelelő hangnemnek felismerése és alkalmazása. „*A tisztelet keltő magatartás*” című munkájában Hippokrates erről a következőket írja:

„Ha a beteget ... meglátogatjuk, legyünk mindennel felszerelve ahhoz, amit tennünk kell, nehogy zavarba jöjjünk. Tudjuk már a belépés előtt, hogy mit kell cselekednünk, mert sok esetben nem hosszas fontolgatást, hanem tevékeny segítséget igényel. Tapasztalatunk alapján már előre világosan kell látnunk

a betegség kimenetelét, mert ez növeli jó hírnevünket és ezt könnyű megtanulni.”

„Amikor belépünk, ügyeljünk arra a módra, ahogy leülünk, a méltó testtartásra, az illő ruházatra, a tömör beszédre, a nyugodt cselekvésre, a betegek ellátására, a felőlük való gondoskodásra, a kifogások megválaszolására, a belső nyugalomra, ha nehézségek merülnek fel, a gáncsoskodásra zavarok esetén, a készségre a gyógykezelésben. Amellett jegyezzük jól meg az első rendelésünket, és egyébként se hagyjuk magunkat zavarba hozni semmiben, amit a gyógykezeléshez előírtunk.”

„Figyelmünk kell a betegek hibáira is, mert gyakran megtörtént már, hogy a rendelt gyógyszerek bevitelével kapcsolatban valótlanul mondtak. Nemegyszer meghaltak betegek, akik az általuk utált szereket nem vették be, akár hashajtóról, akár egyéb gyógyszerről volt szó. Ezt a tényt pedig nem vallották be, a vádat azonban az orvosra hárították.”

„Mindezeket nyugodtan és ügyesen úgy hajtsuk végre, hogy a beteg a kezelés alatt a legnagyobb részben ne vegye észre. Aminek meg kell történnie, azt barátságosan és derűs arccal rendeljük el. Tegyük szabaddá magunkat saját gondolatainktól, a beteget pedig részint komolyan és szigorúan intsük, részint tapintattal és figyelmességgel bátorítsuk. Arról, ami be fog következni és ami a beteget fenyegeti, ne áruljunk el semmit. Ezáltal — úgy értem, hogy a fenyegető jövő és a bekövetkező végzet jóslatának korai említésével — már sokakat hajszoltak a legszélsőségesebb dolgokba.”

Az orvosok egymáshoz való viszonyáról az „*Előírások*”-ban Hippokrates így nyilatkozik:

„Amikor az orvosok összejönnek, sohasem szabad egymás közt civakodniok vagy gúnyolódniok. Soha — ezt eskü alatt mondom — nem irigyelheti az egyik orvos a másik okosságát, ez nyomorúságos dolog volna. A nyilvános helyen működő orvosok ezt túlságosan könnyen megteszik.”

Az orvos egész tevékenységében talán legnehezebb a helyes állásfoglalás és magatartás a honoráriummal kapcsolatban. A kérdéssel eredeti formájában csak a magángyakorlatot folytató orvos találkozott. A társadalombiztosítás keretében dolgozó

orvos az illetékes betegeket állásából kifolyólag díjtalanul köteles ellátni, és ebben az esetben az etikai problémák az ajándék elfogadása körül merülnek fel. Hippokrates az „*Előírások*”-ban tesz említést a honoráriumról, és véleménye általános érvényű útmutatásnak tekinthető:

„A mi felfogásunkban még a következő pontot érdemes megvizsgálni. Ha ugyanis mindjárt kezdetben beszélünk a honoráriumról ... akkor a betegben, ha nem jutunk megegyezésre, azt a gondolatot ébresztjük, hogy az orvos vagy azonnal cserben hagyja őt és elmegy, vagy hogy el fogja hanyagolni, és pillanatnyilag nem rendel számára semmit sem. Nem szabad tehát a honorárium megszabására gondolnunk, mert ilyen szándékot a betegre nézve ártalmasnak tartunk, különösképpen heveny betegségben. A baj heveny lefolyása ugyanis egyrészt nem ad illő alkalmat az orvosnak a visszafordulásra, másrészt nem teszi lehetővé egy tisztességes orvos számára, hogy a saját hasznával törődjön, hanem inkább arra készíti, hogy jó hírnevét megőrizze. Sokkal jobb az illetőknek, miután átsegítettük őket a bajon, szemrehányásokat tenni, mint tőlük életveszélyben honoráriumot előre kicsikarni.”

„Ne csak a honoráriumon gondolkodjunk, hanem vezessen bennünket a tudásunk kibővítésére irányuló törekvés is. Azt tanácsolom, ne támasszunk aránytalanul nagy követeléseket hanem legyünk tekintettel a beteg vagyonára és jövedelmére. Adott esetben kezeljünk ingyen, és inkább vigyük magunkkal a hála emlékét, mint a (honorárium kiegyenlítése fölött érzett) tetszést. Ha alkalom kínálkozik egy bajba jutott idegent ingyen kezelni, az ilyeneknek különösen legyünk segítségükre, mert ahol az emberszeretet, ott van az orvosi hivatás szeretete is.”

Kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy Hippokrates felfogása lényegében tökéletesen megfelel a mi Orvosi Rendtartásunk szellemének. Az orvos elsőrendű törekvése a beteg ellátására, gyógykezelésére kell hogy irányuljon. Egyéni hasznát pedig csakis a becsület, méltányosság és jog keretei közt keresheti, de a hivatását szerető orvost még itt is az emberszeretet szempontjai vezetik.

Végül tekintsük át Hippokrates esküjét mint az orvosi hiva-

tás örök értékű, csaknem minden részletében ma is érvényes alapokmányát:

„Esküszöm a gyógyító Apollóra, Aszklépioszra, Hygieiára és Panakeiára, tanúim legyenek az összes istenek és intennők, hogy ezt az eskümet és írott bizonyágomat erőmhöz és ítélőképességemhez mérten csorbitatlanul meg fogom tartani.”

„Tanítómesteremet, aki engem az orvosi tudományra megtanított, mindenkor szüleimhez hasonlóan fogom tisztelni, sorában osztozom, ha valamiben szükségét szenved, azt neki megadom, gyermekeit testvéreimnek tekintem, azokat, ha kívánják, a mesterségre minden ellenszolgáltatás és feltétel nélkül megtanítom. Fiaimat, tanítómesterem fiait és azokat a tanítványaimat, akik nekem írásbeli biztosítékot adtak és magukat orvosi esküvel kötelezték, részesévé teszem a szabályoknak, halott tanításoknak és a tan minden egyéb ismeretének, rajtuk kívül azonban senki mást nem.”

„Egyébként, ami a gyógyítandó betegeket illeti, számukra tehetségem és ítélőképességem szerint megfelelő életmódbeli rendszabályokat írok elő, és mindent, ami káros, vagy helytelen, távoltartok tőlük.”

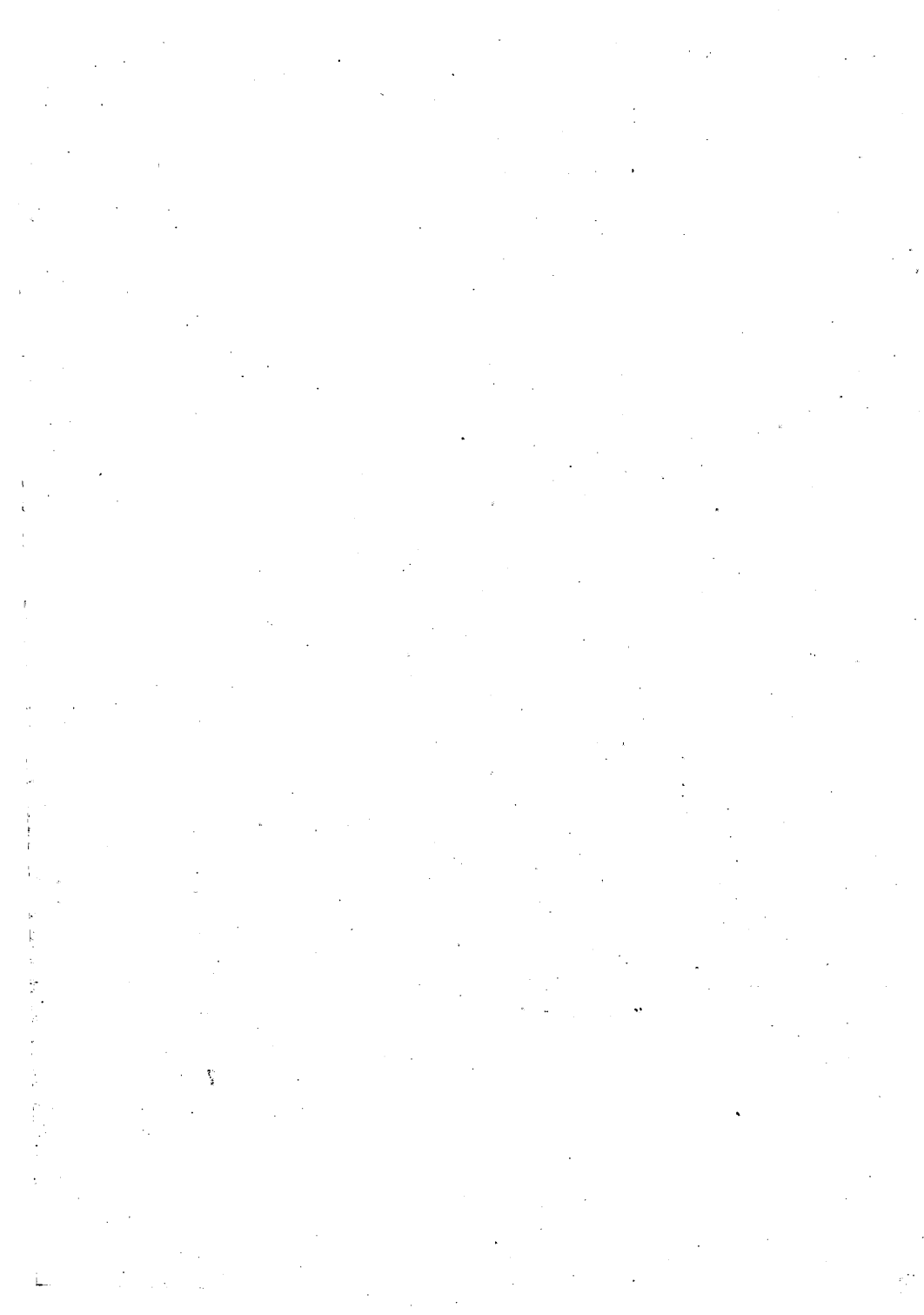
„Senkinek a kérése nem készíthet arra, hogy bárkinek is mérget adjak, és illet senkinek sem tanácsolok. Hasonlóképpen egyetlen asszonynak sem adok olyan szert, amely a fogamzás megakadályozására vagy a magzat elpusztítására alkalmas.”

„Továbbá ezenkívül életemet és művészetemet szentül megőrzöm. Ugyancsak nem fogok kömettszést végezni. Ezt a beavatkozást abban járatosnak engedem át. Bármely házba is lépjek be, a betegek javára teszem azt, és tartózkodni fogok minden szándékos jogtalanságtól és visszaéléstől, különösen a nemi visszaélésektől nőikkel vagy férfiakkal, akár szabadokat, akár rabszolgákat kell kezelnem.”

„Bármit is látok vagy hallok a gyógykezelés közben, sőt azon kívül is, ha az emberek életéből valamit megtudok, amennyiben nem a nyilvánosságra tartozik, hallgatom róla és mint titkot őrzöm magamban. Ha ezt az eskümet meg nem szegem, legyen szerencsém életemben és hivatásomban és örök dicsőségem az

embereknél. Ha megszegném és hamisan esküdnék, érjen mindennek az ellenkezője!”

Idézeteink csupán ékes gyöngyszemek Hippokrates gondolatainak kimeríthetetlen kincstárából. Ismertetésünkkel annyit szerettünk volna megéreztetni, hogy az orvosi hivatás szépsége, nehézségei, magas erkölcsi követelményei végső fokon ugyanazok, amióta csak emberek arra vállalkoztak, hogy életüket embertársaik szenvedéseinek enyhítésére szentelik. Ma is érdemes és ajánlatos tehát az ókor legnagyobb orvosának, Hippokratesnek munkáit tanulmányoznunk, mert a mi korunk és társadalmunk orvosai számára is van megszívlelendő mondanivalójuk.

WESZPRÉMI ISTVÁN

„A' KISDED GYERMEKEK NEVELÉSEKRŐL VALÓ RÖVID OKTATÁS...” C. KÖNYVÉNEK 200 ÉVES JUBILEUMÁRA

Írta: Dr. HETÉNYI EDE (Debrecen)

200 évvel ezelőtt, az 1760. esztendőben magyar nyelvű orvosi irodalmunk egyik igen jelentős alkotása hagyta el Páldi István Uram kolozsvári nyomdáját. A mű szerzője, Weszprémi István, Nemes Szabad Királyi Debreczen Városának Physica, orvostörténeti múltunk nagynevű kutatója, korát messze megelőző éleslátással foglalta össze a dolgozatában a csecsemők és kisdedek ápolására vonatkozó ismereteket. A mű eredeti címe: *„A' Kisdéd Gyermekeknek nevelésekről való Rövid Oktatás, Mellyben elől-adatik Miképen kellessék azokkal bántni Születésektől fogva három Esztendős korokig. Hozzá-adattak a' végén az Egészségnek fenntartására, És a' Hoszszu Életnek meg-nyerésére tartozó Szükséges Regulak.”*

Az általam ismertetett 57 oldal terjedelmű munka a debreceni Ref. Kollégium Könyvtárának tulajdona, a szerző eredeti — a nyomás közben keletkezett hibák korrigálására vonatkozó — bejegyzéseivel, valamint kézírásos dedikációjával, melyvel munkáit a Kollégium Könyvtárának ajándékozta.

A könyvet — melyhez a Weszprémivel baráti levelezésben álló Gerhardus L. E. van Swieten írta latin nyelvű ajánlását, — a szerző gróf Thöldi Ádámnak Nemes Erdély Ország Királyi Tabula Érdemes Assessorának — kegyes patrónusának ajánlja.

Amint a bevezető szövegből megtudjuk, Weszprémi az 1758. év elején beszélgetést folytatott gróf Thöldi Ádámmal, akinek nem sokkal előtte jutott árvaságra kisleánya. A gróf tanácsokat kért Weszprémitől a „szomorú Árvaságra nem régen hagyatott Kisded Gróf Kis-Aszszonykájának helyesen lejendő Neveltetéséről; ...”

Ezen beszélgetés hatása alatt bontakozott ki Weszprémi-ben egy csecsemő- és kisdedápolással foglalkozó népszerű mű megírásának a gondolata. A könyv megszületéséhez azonban minden bizonnyal — sőt talán elsősorban — hozzájárultak azok a külföldi megfigyelések és élmények, melyeket Weszprémi, az elmaradott hazájába visszatért, európai műveltségű tudós orvos mindennapos munkája közben tett. Elképzelhető, milyen szomorú állapotok uralkodtak abban az időben, hiszen még ma is, kétszáz év múltán, igen sok nehézséget jelentett és jelent a csecsemőtanácsadási munka sikeres végzése, különösen vidéken, az évszázados elmaradottságból alig néhány éve kivergődött nép egyszerű anyái között. Nem volt ez más, mint harc az előítéletek, a makacs rövidlátás, a hozzánemértés ellen, melynek legmegközelíthetlenebb képviselői az idősebb korosztály nagymamáinak voltak. Hányszor intézték el kézlegyintéssel az orvos tanácsait, mondván, hogy „így csinálta már ezt az anyám és nagyanyám is, mégis jó volt”. Ezeknek az elfogult, de azért rendszerint jóindulatú anyáknak, és a szinte meggyőzhetetlen nagymamáknak azonban nem volt fogalmuk csecsemőhalandóságunk tragikus alakulásáról. Elképzelhető, hogy mindezek a viszonyok még sokkal rosszabbak lehettek Weszprémi korában, amiről így ír: „Közönségesen tsak a' kedvező Anyákra és tudatlan Dajkákra bízott ez ideig e' dolog (ti. a csecsemőápolás) azok pedig a' Tsetsemő Kisdedekkel okosabban bánni nem tudnak, hanem a' mint Nagy Annyoknak régi megrögzött helytelen rossz szokásokból tanultak: ... innét vagyon már, hogy többen hálnak ki az Emberek közül öt Esztendőn alól, mint kik Életeknek ötödik Esztendejét el-érték volna.”

A 200 év előtti csecsemőhalandóságunk elszomorító volta, valamint mindazok az előítéletekből és tudatlanságból eredő ápolástechnikai hibák, melyekkel minden valószínűség sze-

rint nap mint nap az orvosi gyakorlatában találkozott, egy rendkívül fontos, előrettekintő felismeréséhez vezette. Ez az orvostudomány, illetve orvosi ténykedés megelőző funkciójának a hangoztatása. Felismerte, hogy az orvos feladata nemcsak a betegségek gyógyítása, hanem sokkal inkább azok megelőzése. Wespzprémi így a gyógyító-megelőző orvostudomány hazai első művelőjének is tekinthető. — Könyvének későbbi részében így ír: „Ritka az, a'ki értelmes Orvos Doktornak tanácsával kívánna élni máskor, hanem midőn meg-betegednek, holott arra kellene vigyázni kíváltképpen, hogy meg-ne betegednének, és a' Nyavalyáktól eleve oltalmaztatának ...”

A múlt nagy alakjainak munkáit két szempontból lehet vizsgálat tárgyává tenni: megnézhetjük egyrészt az objektív tárgyi tudásuknak maradandóságát, másrészt, hogy szemléletüknek frissesége mennyire mutatkozik értékállónak az idők múlása kapcsán. Wespzprémi jelen munkáját ilyen szempontok szerint analízálva megállapíthatjuk, hogy szemlélete mélyen természettudományos, materialista és dialektikus volt. — Másrészt egész élete munkásságában igen nagy fontosságot tulajdonít a megelőző-gyógyító orvoslásnak (csecsemő-, terhesség-gondozás, védőoltások), tehát haladó szellemű orvosnak nevezhető. — Végül funkcionális dinamikus csecsemőfiziológiai nézeteinek birtokában szinte természetes, hogy objektív tárgyi tudása és tanításainak helyessége mai tudásunk alapján is értékállónak és minden túlzástól és misztikus kódosítástól mentesnek mondható.

Ezen tárgyalási mód szerint folytatva a könyv ismertetését, a továbbiakban még több ilyen vonatkozásra kell felhívunk a figyelmet, mely a preventív gyógyítási szemlélet korai gyökereit bizonyítja. Említett munkájában „... vagyon még egy dolog ...” — melyet említ, nevezetesen az, „... hogy a' Bába Mesterségnek vastag tudatlansága miatt olly sok ezer Lelkeknek kell el-veszni ...” Fontos, országos jelentőségű tennivalónak tartja ezért, hogy „a' Szegény Aszszony Népek sok panaszát...” hozzáértő szakember hallgatná meg, és olyan doktor, chirurgus, illetve bába nem gyakorolhatná mesterségét, aki előzőleg „a' Bába Doktor Professornak vezérlése alatt funda-

mentomosan meg-nem tanullya és realis manualis operatioakat téven arról Tanubizonyság Levelet nem vészen”.

Weszprémi tehát a megelőző orvostudomány fontosságát nemcsak általánosságban hangoztatja, hanem konkrétan a csecsemő- és terhesvédelemmel kapcsolatban is. Jelen eredeti munkájával, valamint a néhány évvel később megjelent „*Bába Mesterség-re Tanító Könyv*” című fordításával úttörőmunkát végzett ezen a területen. Joggal tekinthetjük tehát a csecsemő- és terhesgondozási kérdések első hazai és világviszonylatban is igen korai szakszerű művelőjének.

A prevenciók fontos területét képezik a védőoltások. Állásfoglalása ebben a kérdésben is világos. Könyvében pl. Thöldi Ádám közbenjátását kéri annak érdekében, hogy Magyarországon is bevezethessék a himlő elleni védőoltást. „... mimodon lehetne próbát tenni e’ mi Nemzetünkben, hogy midőn a’ Gyermekekéleteknek negyedik esztendejétél-érték, a’ hólyagos Himlőt beléjük olthatnók ...” Ezek a sorok 1758-ból származnak, tehát nem a mai értelemben vett vaccinációra kell itt gondolnunk, hiszen Jenner az első oltást csak 1796-ban végezte, az „*Au Inquiry into the Causes and Effects of Variolae Vaccinae*” című tanulmányát pedig csak 1798-ban — egy évvel Weszprémi halála előtt — adta ki. Weszprémi itt tehát a himlőoltás azon módjára gondol, melyet variolisationak hívnak.

Weszprémi valószínűleg behatóan foglalkozott a variolisatio kérdésével, mert különben ez az alapos és széles látókörű tudós nem ajánlotta volna annak általános bevezetését. Weszpréminek a himlőoltás iránti érdeklődésére utal továbbá, hogy „*Succinta ...*” című munkájában felsorolt kiadatlan művei között említi Burges Jakab e tárgyra vonatkozó írásának magyar nyelvű fordítását. Kétségtelen, hogy a variolisatio folytán enyhébb lefolyású himlővel lehetett védettséget elérni, mindazonáltal nem volt teljesen veszélytelennek mondható (Szumovskij szerint 4% halálozás), bár Weszprémi erről a kérdéstről munkájában így nyilatkozik: „Bizonyos dolog az sok-ezer példából az idegen Országokban, hogy a’kikbe bé-oltatott, egy-is azok közzül meg-nem holt. azon fellyül ábrázattya soha meg-nem motskoltatott: az Orvosló Ispotályakban egynehány

Százakban oltottuk-bé, de nem láttam egyet-is, mások sem tapasztalták soha, hogy az egész Testén ötvennél vagy hatvannál több ütötte volna ki magát.”

Igaz, hogy a későbbi néhány évtized meghozta a himlőoltás végleges és ma is használt veszélytelenebb módját, ez azonban mitsem von le Weszprémi érdemeiből, aki egy igen pusztító és elterjedt betegséget nem misztikus gyógyszerekkel, hanem a fertőző betegségek leküzdésében oly hasznos preventív és széles körű védőoltásokkal akarta megelőzni.

Végezetül hozzátartozik ismertetett könyvéhez „Az Egészségnek fenn-tartására és a hosszú Életnek meg-nyerésére tartozó szükséges Regulak”, mely elsősorban „a’ gyenge Teremzetű, benn-ülő és tanuló Emberekre” tartozik.

Az előszónak fenti értékes megállapításai után rátér könyvének részletezésére. E további résznek a méltatásánál is csak a legnagyobb elismerés hangján beszélhetünk. Szinte minden sora után megállapíthatjuk, hogy Weszprémi csecsemőgyógyászati és általában orvosi szemlélete mitsem veszített értékéből. Elevenebben él és igazabb, mint valaha, és 200 év múltán is magunkévá tehetjük szemléletmódját, bátran elmondhatjuk szavait — szinte minden változtatás nélkül — ma is, bármely csecsemőtanácsadási rendelés keretében. Részletesen foglalkozik a csecsemő öltöztetésével, a természetes és mesterséges táplálás szabályaival, az elválasztással, a bábaválasztási problémákkal, a fogzással, a beszédre tanítással stb. Mindezek a kérdések a mai csecsemőápolásnak is a legfontosabb fejezeteit képezik. Amint az idézett részekből is látni fogjuk, a kérdések megválaszolásában a segíteniakarással párosult felelősségteljes orvosi gondoskodás, és a mindennapi élet betegágy melletti megfigyeléseiből fakadó hatalmas tapasztalat és szakértelem sugárzik felénk.

Nem tud szabadulni a már bevezetőben is említett megdöbbsentően magas csecsemőhalandósági aránytól, és ismételten felteszi a kérdést: „... vallyon mi lehet annak az oka, és mimódon lehetne annak Orvoslását fel-találni ...”, s a választ határozottan és haladó módon fogalmazza meg, élesen elítélve minden olyan nézetet — pedig ezek az ő korában még tekintélyes

emberek által támogatott és a köztudatba mélyen gyökerező tanítások voltak —, mely szerint a bajoknak, a betegségeknek és a hatalmas arányú csecsemőhalandóságnak valamilyen misztikus, természetfölötti oka volna, vagy szükségszerű, kikerülhetetlen végzet lenne, mely ellen nem lehet küzdeni, csak beletnyugodni. „... hányan vagynak a Gyermekek közül, kik felől születések után csak hamar az Anyák siralmasan így szólnak, hogy a' Gonoszak megvesztették, a rosszszak felváltották?” Majd így folytatja: „Képtelenség volna itt a' Természetet minénkünk vádolni és haszontalanul így okoskodnunk, hogy talán a' Kisdedek a' Nyavalyáknak és a Halálnak inkább alája vettettek természettel, mint sem a' fel nevelkedett Ifjak és Öregek; holott ellenben világos az, hogy a Kisdedek minden Nyavalyákat könnyebben eltűnnek, mint az Öregek ...” Példaként említi itt a lázas állapotokat és a himlőt, melyen „töbnyire könnyebben által esnek ők azon, mint az Öregek”. A bajok forrása és a betegségek oka pedig nem más, csupán a helytelen csecsemő-ápolás. „Mind ezeket vallyon nem a' rosszsz vélek való bánásnak, a tudatlan Nevelésnek kell-e tulajdonítani?” A válasz egyértelmű, világos, mély bölcsességre, természettudományos gondolkodásra utal. Ezzel a szemlélettel mintegy széttepi a babonák sötét, fojtogató leplét, lendületet ad a betegségek elleni harchoz.

Fel kell hívnunk továbbá arra az egész modern csecsemő-physiologiai szemléletre is a figyelmet, mely Weszprémi munkájában megnyilvánul, amikor hangoztatja, hogy a csecsemők és kisdedek természetadta fejlődéstörvényeihez kell igazodnunk. Mainézeteink szerint a csecsemő egyrészt nem kisebbített felnőtt, de nem is tökéletlen, éretlen lény, hanem önálló élettani törvényszerűségekkel rendelkező egyed, aki környezetével állandó egyensúlyban van. Ha tehát biztosítjuk számára az optimális környezeti feltételeket — ruházat, hőmérséklet, mennyiségileg és minőségileg kielégítő táplálék, általános higiéné —, úgy fejlődése zavartalan. Weszprémi így vélekedik erről a kérdésről: „Nézzük meg ... a' gyenge Tsemeteket, akkor vagynak azok legvirágzóbb állapotjukban, midőn még leg-közelebb vagynak Eredetekhez, semmi jó akaratját tőlök a' Természet meg-nem

vonja, sem felesleg haszontalanul reájok nem vesztegeti: sőt sokkal boldogabbaknak lehet azokat e' részben mondani azért, hogy tsak egyedül a' Természet által, ama' Nevelésben hibázni nem tudó jó Dajka által a' Mértékletességeknek tsalhatatlan Réguláji szerint illendőképen tápláltatnak." Később így folytatja ezt a gondolatot: „Míg a' Gyermekeknek Ereje Természeti frisségében meg-marad (sokkal erősebb és egészségesebb a' Gyermekek midőn születik, mint sem mi azt gondoljuk), addig mind kiált, el-nem szenvedheti, hogy Természete szükségtelenül megterheltsésk, azt magáról egész erővel kívánja el-hárítani." Az utóbbi idézetet úgy is magyarázhatjuk, hogy az erős, egészséges csecsemő, ha nem adaequat milieube kerül, azaz „szükségtelenül megterheltsésk", eleinte igyekszik azt magától elhárítani — túltáplálás, hányás stb. Azonban folyamatos és állandó megterheléskor tovább alkalmazkodni nem tudván, kóros állapot következik be — vagy — Wessprémi szavaival folytatva a fenti idézetet —: „... de ellene ugyan tsak tellyességgel nem állhat, meg-hizik, fel-fuvódik, a' felesleg való és az erőszaktétel el-nyomja, erejében megfogyatkozik, el-lankad, meg-tsügged, le-tsendesül ...". Hastekerés, a' sok Bél-menés; 'sa't. után a' Nyavalya ki-üti, végezetre meg-is hal." A leírásban a krónikus táplálkozási ártalom következtében megbetegedett, atrophíás csecsemő képét fedezhetjük fel, aki végül is akut dyspepsiás panaszok miatt pusztul el.

Mintegy betetőzi ezt a természettudományos gondolkodást — hitet tevén a dolgok tudományos, materialista magyarázata mellett, elvetvén minden babonát — azzal, amikor így ír:

„... az Aszszony Népek gyalázatjára emliteni kénszerittetem, hogy vagynak olyanok, kik mind a' Szülés közben, mind annak-utánna holmi haszontalan babonaságot visznek végbe, mind az Anya, mind a' Kisded körül: de én mindazokat el-nem hiszem, e' végre igen jó volna valamimódon annak végére menni ..."

Nemcsak szemléletében mutatkozik időtállóknak Wessprémi munkája, hanem azonban a konkrét tanácsokban és megállapításokban is, melyeket a csecsemőápolás szinte minden fontos kérdésében elfoglal. Az öltöztetés problémájáról szólva, ki-tűnik, hogy az ő korában igen elterjedt volt — különösen a mó-

dosabb szülők között — a csecsemők és kisdedek túllöltöztetése: „... oly sok rendbéli Gyermek-ruhákban takargatják-be mestersegesen, hogy a' Ruháknak nehézsége majd tsak nem többet nyom, mint maga a' Kisded-Gyermek ...” Máshol pedig ezt találjuk: „... a' Gazdagoknak, az Uri Méltóságoknak Gyermek ... a' sok drága Portékáknak sullyos terhe alatt alig piheg, lankadoz, majd tsak meg-nem ful ... az oktan Nevelésnek miatta szomoruan e' Világból ki-mulik.”

Érdekeseek azok az érvek, melyeket a célszerűbb és könnyebb öltöztetés érdekében felsorakoztat. Egyik szempont — mai nyelven szólva — az edzés. Ha ti. túlságosan melegen van mindig öltöztetve a kisded, „... ugy el-gyengül, oly fázékony-nyá leszen, hogy a' külső Levegő-eget el-nem szenvedheti ...”, és a legkisebb szélfuvallatra is könnyen megbetegszik. A kisdedek jó ellenálló erejére példaként hozza fel azokat az eseteket, amikor — szavaival élve — az „el-hagyatott Fattyu-Gyermekek”-et szüleik — rendszerint elpusztításuk céljából — kiteszik az utcára, a hideg éjszakára, és azokat ha megtalálják és felszedik, rendszerint tovább élnek, és különösebb bántódásuk nem lesz. Igen helyteleníti a szoros lekötéseket, erős bepólyázásokat, melyekkel megakadályozzák a gyermek mozgását s ezáltal a különböző mozgási funkciók normális kialakulását; sőt a szövegből egyenesen arra lehet következtetni, hogy nem ment ritkaságszámba a szoros lekötések következtében a különböző vér- és nedvkeringési zavar sem. „... a' kemény kötözést a' gyenge Testek nem szenvedhetik-el, mert ugy a' vérnek és egyéb nedvességeknek szabados folyamatja rendes utjában meg-gátoltatik, a'honnét az-is meg-esik, hogy valamelly részetskéje meg is dagad, avagy rendes helyéből kitekertetvén félre szok-tattatik ...”

Nemcsak kifogásokkal él azonban, hanem pozitív tanácsokat is ad. Legyen a csecsemő és kisded öltözete az első három évben laza, kényelmes, szellős és tiszta, melyben kedvére rugdalódzhat, játszadozhat, edzett, egészséges gyermekké fejlődhet. Tisztába tenni csak szükség esetén kell, és nem szabad állandóan zavarni; cipőt pedig csak akkor kell lábaikra adni, amikor már járni is tudnak benne.

Még „nagyobb gondosság kívántatik” a csecsemők táplálását illetően. A leghatározottabban állást foglal a természetes táplálás, a szoptatás mellett. Az újszülöttet — írja — az első napokban nem szabad szoptatni, hiszen a természet is erre figyelmeztet azzal, hogy az anyákban rendszerint csak a szülés utáni második-harmadik napon indul meg bővebben a tejelválasztás. „... mivel az Anyának teje ritkán indul-meg harmadnap előtt ... másfél nap, sőt két nap is el-lehet a’ Kisdedet táplálás nélkül hagyni ...” Érdekes az a funkcionális szemlélet, melyet ezzel kapcsolatban kifejt. Nézete szerint a szülés után az újszülött bizonyos fokú gyöngeséget mutat, melyet nagyon helyesen a méhen kívüli élet megváltozott funkcionális viszonyainak tulajdonít, pl. „... a’ vér-is mivelhogy már most más utakon kezd folyni, mint eddig folyt volt az Anya méhében, nem kevés meg-háborodása vagyon belől, míg a’ nyugalom által le-nem tsendesedik és a’ Vér a’ maga Természeti rendes útján folyni el-nem indul”. Amint azonban az első néhány nap eltelik és a csecsemő a megváltozott külső környezethez alkalmazkodott, nagy erővel kezdi szopni anyját, és ez indítja meg és teszi folyamattá és bőve a tejelválasztást. „... akkor osztán a’ Kisded meg-éhezik, nagyobb kívánsággal lévén erősebben szopik, a’melly többnyire igen szükséges-is, mivelhogy az Aszszonyok Teje többnyire nehezen indul meg először.” Ennél modernebb, funkcionálisabb szemléletet ma sem várhatunk senkitől. A tejelválasztás kezdeti gyengébb, majd mindinkább erősödő voltának pedig ily dinamikus, a biológiai célszerűség elvének megfelelő szemlélete még ma, kétszáz év múltán is elismerésre méltó.

Igen veszedelmes szokásnak tartja, hogy születés után nemcsak hogy nem várnak egy-két napig az etetéssel, hanem „mihelyen születik a’ Gyermeke, azontul lisztből, semlye-kásából, vagy egyéb efféléből tsinált pépet, a-vagy rágottat tönnek szájába.” Már a tisztábatevésnél utalt a csecsemő fölösleges háborgatására; a szoptatásnál pedig több helyen hangoztatja a rendszeres táplálás szükségességét. Így ír: „... a’ kis Gyermekeket ... álmából soha fel-ne vernék e’végre, hogy meg-szoptassák vagy étessék ...”, majd másutt „... Tsufos bé-vett

Szokása a' mindeneknek, hogy valamikor a' Gyermekek sir, ... napjában tízszer tizenkétszer sőt többször-is meg-szoptatják, ezt tselekszik véle Éjtszakánként-is. Ez olly közönséges és szembe tűnhető Hiba ...” A rendszeres etetésre kell a csecsemőt szoktatni, és akkor nem lesz nyugtalan. Vajon hány szülőnek lehetne a következő szavakat ma is elmondani?: „Ha őket először nem kínálnák, annyszor nem unszolnák, sőt álmokból-is ... fel-nem vernék, ők azok után soha nem vágyódnának ... egy's két Hét alatt úgy neki válnának, hogy Éjtszakánként-is ... szép tsendességben alunnának ...” — Vagy a további-akban: „Étetéseket sőt meg-szoptatásokat-is az én ítéletem szerint bizonyos időre kellene szorítani minden nap... Így a' Gyermekek a' maga idejére mintegy reá tartván nagyobb tsendességben lenne ...”

Igen pontosan írja le „Az Aszszonyok első Tejének” (colostrum) tulajdonságait is, és annak szerepét. A szoptatást általában 12 hónapos korig ajánlja, leghelyesebben a saját anyja által, ha ennek valami különösebb akadályja nem mutatkozik, de „... a' három első Hónapokban semmiféle Eledelt az Anyja Tején kívül belé verni nem vólna szükséges, mert annak illendőképén való meg-emésztésére még nem egészen alkalmas a' Gyomra”.

„Három Hónapoknak el-töltte után mintegy meg-kívánja a' Gyermekek osztán a' vastagabb Eledelt ...” tehát megkezdhetjük a hozzátáplálást. A hozzátápláláskor éppúgy, mint a végleges elválasztáskor a fokozatosság elvét kell szem előtt tartanunk: „... nem-is egyszer'smind, hanem tsak lassanként kell tölök a' Tsetset megvonni, hogy észre se vegyék, midőn töle megválnak.” A mesterséges tápláléknak — akárcsak ma is vélekedünk — a legalkalmasabb a tej rizs, később a húslé, jól sült kenyér, mindez eláztatva és keverve; semmiképpen sem főtt tészta, gombóc, sok cukor és fűszer, sőt a tojásos készítményeket is elveti. A szénhidrátokban gazdagabb étel erjedésének ellensúlyozására húslét ajánl, majd később a főzelékféleket. A tejet hígítással tanácsolja nyújtani. Íme egy recept: „Forró vízbe vessenek annyi Kenyeret, a'mennyit az fel-iszik,annakután-na töltsenek reá friss tejet. ...”, „Ez elég könnyű, gyenge és egés-

séges Eledel ...” Másik étkezésre húslében főzött rizst vagy kenyeret ajánl. Ismeri a rizs nehezebben erjedő tulajdonságát is. Igen hasznosnak találja továbbá a nagyobb csecsemőknek a nyers vagy főtt gyümölcsöt és „... mindenféle gyökereknek neveit, melyeket a’ veteményes Kertekben ételek készítése véget szoktak termesztetni”. Itt nyilván a ma is kedvelt és ajánlott sárgaréparra gondol; megemlíti, hogy sokan azt tartják, hogy ezekkel giliszták „tojománnyit” nyeljük le, azt elismeri, hogy valószínűleg sokszor előfordul, de sokkal kevesebb esetben származik ebből baj. Hat-nyolchónapos korban lassan húsételt is adhatunk, és egyéves korára befejeződik az elválasztás. A táplálék mennyiségi viszonyaira utal, amikor azt mondja: „... azt már az ő Kivánságok határozza-meg, ... esznek mind addig, míg kell nékiek ...” Tehát mintegy beállítják magukat.

Hathónapos korban 3 étkezés egészíti ki a szopást, és így fokozatosan egyéves korára teljesen elválík. Ez tehát a helyes táplálás a gyengébb újszülötteknél is, sőt ezeknél még inkább fontos a fenti módszerek szerinti gondos ápolás.

„Tagadni ugyan nem lehet, hogy a’ golyvás, frantzus, és igen súlyos Atyáktól és Anyáktól származott Magzatok Szüléiknek nyavalyájokban ne részesülnének ...”, valamint „... Meglehet engedni bizonyos értelemben, hogy a’ Szülékről által szálanak a’ Magzatokra örökség szerént a’ nyavalyák...”, de minden bajt, ami a csecsemőkorban előadódik, erre hárítani nem lehet. Mindenesetre szoptatási akadályt nem képez, mert ezek a kisdedek még jobban rászorulnak az anyatejre, „... és tsak egyedül ezen nevelésnek módja által épülhetnek ki erőtlenségekből”. Azt pedig, amit „... többnyire az Uri renden lévő Aszszonyságok”-nál tapasztalunk, hogy unják kisdedüket szoptatni és vele bajlódni, csak kárhoztatni lehet.

Szoptatási akadálynak az anya részéről csak annak halálát, vagy más igen súlyos okot tud elfogadni. Ebben az esetben valóban dajkára van szükség. Vigyázni kell azonban, „... hogy a’ tiszta és egészséges Aszszony legyen, ... közép idejű ... a’kik a husz Esztendőt ugyan elérték, de a’ harmintzat még nem régen haladták-meg.” Ne szoptassanak olyanok, kiknek kicsinyük már egyéves elmúlt, mert az a tej már nem megfelelő.

Gondoskodni kell a dajka bőséges étkeztetéséről is, mely álljon hús- és főzelékféléből, igyon vizet és tejet, de kerülje a szeszes italokat.

Érdekes nyomait lelhetjük fel írásában a ma is sokat emlegetett ún. „kelevényzaftnak”. A dajka táplálásról szólva megemlíti a colostrum hiányát, aminek az első életnapokban oly kedvező enyhe hashajtó-tisztító hatása így elmarad. Ezek pótlására ajánl egy főzetet, mely mannából, kamillateából és híg húslebből áll. Sajnos, a sokszor még ma is használt „kelevényzaftot” a gyógyszerészek még a közelmúltban is a fentiekben kívül sedatívumokkal és opiatokkal egészítették ki. Weszprémi receptje, ha fölöslegesnek is látszik, de mindenesetre egyszerűbb, fiziológiásabb és minden túlzástól mentes.

A kellően ki nem tisztult csecsemőn „Kása Himlő”-nek nevezett apró kiütéseket ír le, melyek az első hónapban észlelhetők, de rendszerint jóindulatúak. *Magyari-Kossa* szerint a kifejezés miliariát jelent.

A fogzás kérdésében is igen helyes álláspontot képvisel. Szerinte is a fogzás természetes folyamat, mely járhat ugyan kisebb kellemetlenségekkel, de semmi esetre sem betegséggel. „Hidegleléssel, Nyavalya-töréssel és egyéb efféle gonoszokkal láttassék is egybeköttetni ...” ez csak azért van, mert a helytelen nevelés következtében megbetegedtek. A fogzás és betegség egybeesése véletlen, hiszen „... az egészséges Gyermekek többnyire fogaik fokadásakor olly kinokat nem szenvednek ...”

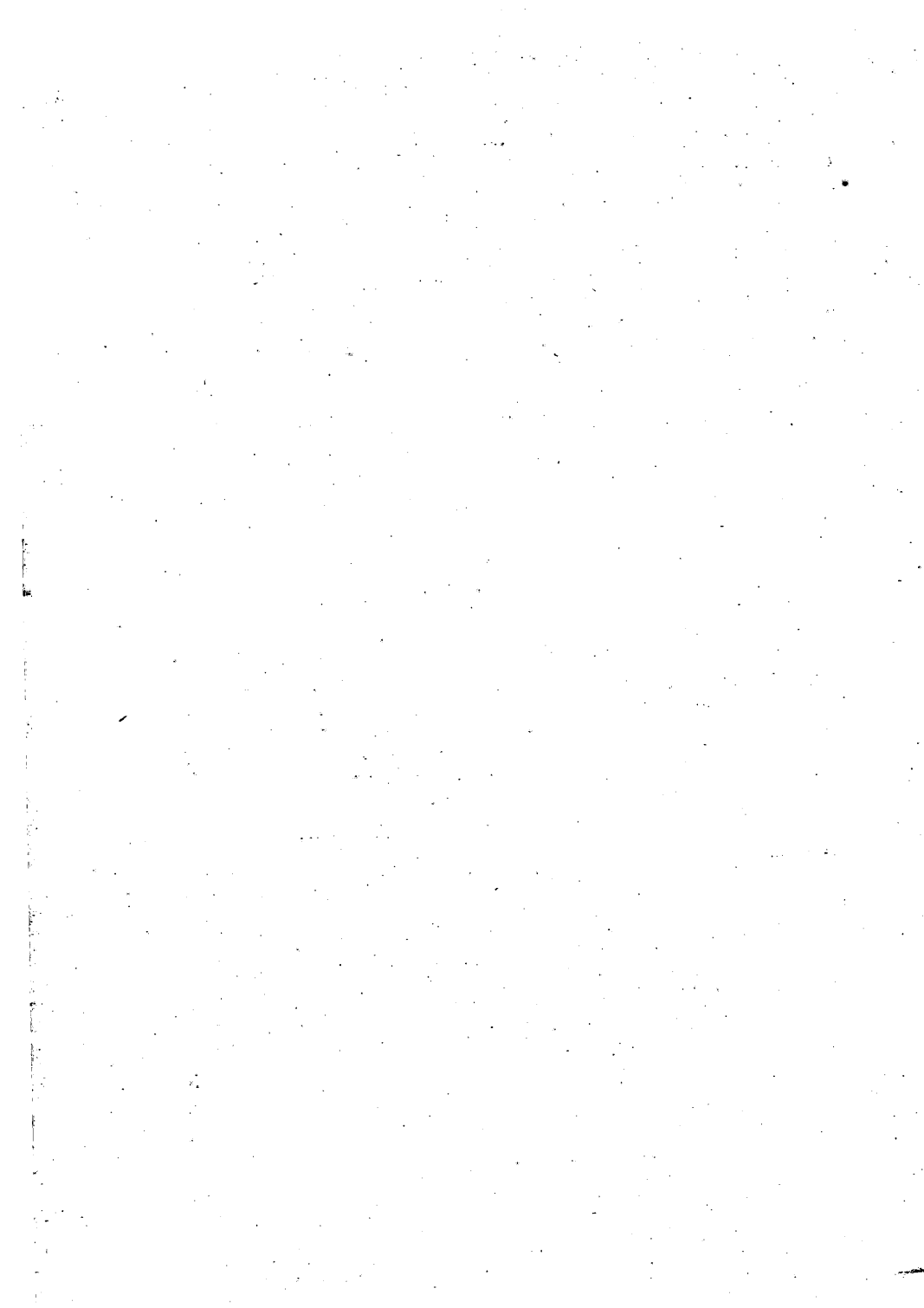
„Legnevezetesebb” és igen gyakori megbetegedésként említi az erjedésses dyspepsiát; azáltal ismerhető fel, hogy „... ha zöldes emésztet mégyen tölök, ha hastekerést éreznek, mellyet sirással rivással adnak elől, ha bél menést szenvednek”. Valószínűleg a könnyebb esetek enteralgias, pseudodyspepsiás panaszok voltak, de súlyosabb esetben valószínűleg infectiosus hasmenések lehettek. Természetesen oki therápiát abban az időben nem várhattunk Ennek ellenére mégis bizonyos bölcsesség és mértékletesség mutatkozik a gyógyszerelésében. Nem helyesli ugyanis az akkori orvosok által is kedvelt különböző „... Rák szemből, veres Kalárisból, Gyöngyházból, Krétából és egyéb

efféle porokból egybe timporált italokat ...”, hanem sokkal inkább ajánlja a kétségtelenül veszélytelenebb magnesia albát. Gyomorfájásban, savanyú-keserű felbőfögésben igen hasznos. A por használhatóságáról saját praxisában és külföldi „Orvosló Ispotályokban” is meggyőződött.

Végezetül néhány hasznos tanácsot ad a kisded korban levő gyermekek járásra tanítására, kezük ügyességének gyakorlására s a beszédre oktatására vonatkozóan. „Fel kell hagyni ama’ haszontalan bé-vett rossz Szokáson, melly szerint selypesen nem tudom minémü nevettséges ígére, és tsufos szóllásnak formájira tanítják őket ...” Ehelyett az a véleménye, hogy: „Midön szólni tanulnak, a’ szókat értelmesen kell előttök kimondani és tisztán kell a’ szájokban adni ...”

Ezzel végére is ért „elmélgedésének”, s mint mondja, félretett minden „tekervényes Okoskodásokat”, mert egyetlen célja volt, világosan szólani mindenkinek épülésére. Munkáját sok olvasgatás és tapasztalat alapján állította össze, de a tudós szerénysége szól belőle, midőn a különböző szerzők és források felsorolásának elhagyását azzal indokolja, hogy csak tanítani akart, nem pedig tudományosságát „karó-hegyre függeszteni”.

A mű ismertetése igen nehéz helyzetbe hozza a referálót, mert az idézetek összeállításánál mindig az az érzése, hogy megcsönkítja ezt a kiváló munkát. Úgy érezzük, teljes egészében kellett volna közreadni, hogy semmi ne vesszen el a szöveg értékéből és annak ízéből. Ekkor minden olvasóban felmerülne az a gondolat, hogy a könyv írója — Nemes Szabad Királyi Debreczen Városának Physicusa — nemcsak kitűnő orvos, hanem természettudományosan gondolkodó bölcshudós, és a felnövő új nemzedéket szerető, melegsívű ember lehetett — mint ahogy valóban az is volt.

ADATOK ZSADÁNY KÖZSÉG NÉPEGÉSZSÉGÜGYÉHEZ

3/

Írta: NAGY LAJOS (Zsadány)

Több mint kétszáz évnek anyakönyvi bejegyzéseit, nagyidejű
öregem emlékezéseit használtam fel e munkám megírásához.

Igyekeztem mindent leltárba venni, ami e tárgykörhöz tartozik. Céлом az, hogy a statisztikaszzerű kimutatásomban — ami a szaporodás, születés és halálozás egybevetéséből származik — tisztán lássuk meg, hogy milyen is volt a múlt népegészségügye. Az általános képet népünk felfogásáról, magatartásáról elhagytam, mert ezzel nem mondhatok újat; pl. hogy még mindig elhanyagolják a szükséges óvintézkedéseket sérüléseknél, sőt komoly megbetegedéseknél is. Tavaly úgy halt meg egy ember tetanuszmérgezésben, hogy nem engedte magát a szinte könyörgő orvostól beoltani azzal: „máskor is megvágta az ásó a lábamat, és mégsem lett semmi bajom, nem engedem szurkálni magam”. Öt nap múlva a kórházban meghalt. Akkor fekszik ágyba, amikor már nem bír járni és akkor megy orvoshoz, ha nagyon muszáj.

40—50 évvel ezelőtt az ilyen felfogású emberek nem is okoztak feltűnést, és nem mondták rá, hogy „maradiak”. A népbetegségek és az ebből származó halálos esetek elképesztő számmal szerepelnek, ahogy majd az indexszámból meglátjuk. Sínlődés, tüdőbaj, gyermek-bélhurut dominálják a nagyszámú halálozási esetek számát. Nagy hátrány volt abban az időben Zsadány elzártsága minden olyan nagyobb helytől, ahol orvos, kórház volt. A múlt században egyáltalában nem volt orvos. Zsadány

mai orvosa 1958-ban jött ide, ő a harmadik orvosa a községnek. Az első 1910 körül telepedett ide. Ha nagy baj támadt, Szalontára, majd újabban Komádiba vitték a beteget. Óriási hátrány volt, hogy súlyos esetekben az első segítséget nem kaphatta meg a község lakossága.

Mindez a múlté. Ma már van állandó orvos, gyógyszerár (ezelőtt nem volt), védőnő, két szülésznő. Itt külön megemlítem, hogy több mint 10 éve nem temettünk gyermeket, ami mindent megmagyaráz. Ide tartozik, hogy a lakások, amiket 1945 óta építenek, egészségesek, világosak. Senkinek nem kell a régi „vakablak”. Ikerablakok, tágas helyiségek, padozott szobák vannak mindenütt. Ez mind-mind előmozdítója az egészségesebb életnek, a népi higiénének.

Népmozgalmi adatok 1757-től

Az első anyakönyvi bejegyzéstől kezdve közlöm Zsadány népmozgalmi adatait. A szaporodást születési és halálozási beírások összevetésével néhol évenkénti, inkább azonban tíz évenkénti összehasonlítás és kimutatás alapján. Nagy fontosságot tulajdonítok a nép között pusztító különféle betegségek megörökítésének is. Ezúttal is megemlítem a járványokat és az azokhoz fűződő eseményeket, de külön fejezetet is szentelek ennek.

Zsadánynak 25 évvel ezelőtt 2800 lakosa volt. A halottak száma — tíz évi átlagot véve alapul — 42 volt. Ma már ennél is kedvezőbb a helyzet, mert Zsadánynak kb. 4000 lakosa van, s a halottak száma 1950—1960 között átlagban 32 volt, tehát már az 1% alatt van a népesség számához viszonyítva.

A születések száma azonban csökken. Évek, illetve évtizedek átlagában fogom feltüntetni a születést a lakosok számához viszonyítva. Amikor Zsadánynak 3000 lakosa volt, több mint 80 gyermek született (2,75%, csaknem 3%). Ma, amikor ezerrel több a lélekszám, a születés az utóbbi években veszedelmesen csökken, nem éri el a 60-at sem, tehát 1%-kal csökkent a gyermekek száma.

Némi kiegyenlítődést jelent a halálozások apadása. Amit elvesztettünk a réven, megnyerünk a vámon. Ma már ritkán

szerepel halálökként a gyermekkori bélhurut vagy tüdővész. Az anyakönyvi kimutatásokból kiderül, hogy népünknek ez a két halálozási veszedelem már a múlté. (Meg kell jegyeznünk, hogy teljesen megbízható haláloki statisztika csak úgy állítható össze, ha az összes halott betegségét, halálának okát boncolással állapították meg. Az orvos-halottkém, de nem boncolás által történt falusi halálozási statisztika csak némi fenntartással értékelhető.) Korábban többen születtek, de többen is haltak meg, úgyhogy a szaporodás évenkénti indexe nem változott.

Év	Születés	Halálozás	Csökkenés	Szaporulat
1757	23	30	7	
1758	24	10		14
1759	21	23	2	
1760	29	22		7
1761	28	7		21
1762	27	27	—	—
1763	21	25	4	
1764	22	27	5	
1765	23	16		7
1766	21	9		12
1767	33	24		9
1768	39	17		22
1769	34	19		15
1770	35	15		20
1771	34	15		19
1772	33	16		17
1773	36	42	6	
1774	32	31		1
1775	33	32		1
1776	34	42	8	
1777	35	31		4

Összegezve a 20 év csökkenését és szaporulatát:

a lakosság számának csökkenése 32

a lakosság számának szaporodása 169

20 év alatt a tiszta szaporulat (169—32) 137

átlagos évenkénti szaporulat (137:20) 6,85%

1757—1777-ig 6,85% a népesség évenkénti szaporodása.

Az alábbi kimutatást 10 évenkénti átlagban közlöm.

Év	Születés	Halálozás	Csökkenés	Szaporulat
1778—1788-ig	45	22		23
1788—1798-ig	44	16		28
1798—1808-ig	51	35		16
1808—1818-ig	48	32		16
1818—1828-ig	48	36		12
1828—1838-ig	59	48		11
1838—1848-ig	57	45		12
1848—1858-ig	50	37		13
1858—1868-ig	54	41		13
1868—1878-ig	56	59	3	
1878—1888-ig	55	50		5
1888—1898-ig	54	51		3
1898—1908-ig	65	40		15
1908—1918-ig	55	49		6
1918—1928-ig	69	53		16
1928—1938-ig	77	54		23
1938—1948-ig	74	48		26
1948—1958-ig	86	38		48
1958. évben	56	29		27
1959. évben	52	30		22

Tehát 1778-tól számítva a születést — a lélekszámhoz viszonyítva — legmagasabb volt az 1798—1808-ig terjedő tíz évben : 51, amikor is a lélekszám alig haladta meg az 1000-et.

1828—1838 születés száma: 59 (lélekszám átlaga 1220)

1928—1938 születés száma: 77 (lélekszám átlaga 2800)

1948—1958 születés száma: 86 (lélekszám átlaga 3300)

Ezekben az évtizedekben volt a legmagasabb a születések száma. Érdekes, hogy 1798—1808-ig éppen olyan kedvező ez a szám, mint 1828—1838-ig. Ugyanis mindkét esetben a lakosság 5%-a a születések száma. 1928—1938-i ellenben még a 3%-ot sem érte el. 1948—1958-ig (habár 86 gyermek született ebben az évben) mégsem érte el ebben az évtizedben a 3%-ot a születések száma. Nézzük meg a halálozás indexét. Mindjárt az első anyakönyvi bejegyzés idején, 1757-ben volt legnagyobb a halálozás nemcsak számszerűleg, hanem viszonylag is.

Év	Meghaltak száma	Lélekszám	Százalék
1757	30	1000 alatt	4
1773	42	1000	4

Tíz évi kimutatásban	Meghaltak száma	Lélekszám	Százalék
	évi átlag		
1828—1838-ig	48	1200	4
1868—1878-ig	59	1700	3,3
1918—1928-ig	53	2400	2,2

1928-tól mindjobban csökken a halálozási százalék. Eleinte 2,2, azután ennél is kevesebb. Legkisebb az 1958. évben: mindössze 29. A lakosság száma pedig már ekkor 3521. Tehát a halálozási százalék az 1-et sem éri el.

Az eddig írottakat összegezve elmondhatjuk, hogy a XVIII. században minden száz emberből 4 halt meg. A XIX. század első felében 3—4, a XX. század első negyedében 2—3, második negyedében 1. 1945. év óta a halálozási index a régihez képest csaknem a felére csökkent. A csökkenésben a többi között a következő tényezők is szerepet játszhatnak: változott lakásviszonyok, életmód, rövidebb munkaidő, az orvostudomány és a közegészségügy fejlődése.

Házasságkötések

1757—1800-ig átlagosan 8—10 pár kötött házasságot
 1800—1850-ig átlagosan 12—14 pár kötött házasságot
 1850—1900-ig átlagosan 15—20 pár kötött házasságot
 1900—1925-ig átlagosan 18—25 pár kötött házasságot
 1925—1950-ig átlagosan 20—26 pár kötött házasságot
 1950—1959-ig átlagosan 27—32 pár kötött házasságot

1895 októberétől rendelték el az állami anyakönyv vezetését.

Tekintetbe kell venni még az 1831. évi kolerajárványt is, erről azonban külön szólunk.

Az 1873-iki nagy kolerajárvány idejében 129-en haltak meg. Ez három év összegének felel meg.

Figyelembe kell venni az 1918. évi spanyoljárványt is, amely még az 1919. évben is éreztette pusztító hatását.

Nem jegyeztem fel más felekezetek lelkészénél kötött házasságot, amely kb. évi egy-két többletnek felel meg 1895. év óta.

1930. év óta a házasulandók 10–15%-a nem veszi igénybe az egyházi esketést.

Összehasonlításom alapján állíthatom, hogy a házasulandók száma 200 év viszonylatában nem csökkent, de nem is szaporodott.

1900-ig elég fiatal korúak házasodtak össze: 20–23 éves fiatal emberek 15–18 éves leányokat vettek el. 1900 után 23–25 éves fiatalok nőültek és 18–21 éves leányok mentek férjhez. 1950-től ismét alacsonyabb a házasulók életkora: a férfiak 20–23 évesek (de azért 25–28 évesek is akadnak), a leányok 17–18 évesek, de azért előfordul 20 éven felüli egészen 28 évesig. Országos jelenség ez utóbbi; az ifjúság hamar kenyérkeresethez jut, önállóságában igyekszik minél előbb családot alapítani.

1900 év előtti időben a korai házasság volt szokásos, a faluközösség közvéleménye „vénlány”-nak mondta azt, aki már betöltötte a 20–22. életévét, s „vénlegénynek” csúfolták azt a fiút, aki elmúlt 25 éves.

A halálozások megoszlása kor és nem szerint. A halál oka.

1757–1800-ig sehol sincs feltüntetve a matrikulában, hogy ki milyen betegségben halt meg, csak az életkori bejegyzés található. 25 évenkénti kimutatást, azaz átlagban tüntettem fel, milyen korban hány százalékban haláloztak.

1757–1775-ig összesen 437-en haltak meg. Ebből :

10 éves korig	225	50–65 éves korig	64
10–30 éves korig	57	65 év felett	30
30–50 éves korig	61		

Elképesztő ebben az időben a gyermekhalandóság! A halottak több mint fele csecsemő és gyermek. Legtöbb a 3–11 hónaposok száma, majd a 3 és 7 éveseké.

Két példa:

1761-ben heten haltak el. Ebből 5 tíz éven aluli gyermek, egy 18 éves és egy 58 éves férfi.

1764-ben sokan „szenderedtek” el: 35-en. Ebből 10 éven aluli gyermek 25, 30 éven aluli ifjú 4, 50 évnél idősebb férfi 2. Egy asszony 99 éves korában, 3 gyermek újszülött korában halt meg. *Tehát a halottak számának csaknem 75%-a gyermek!*

1775—1800-ig az arányszám annyit javult, hogy a gyermek-halandóság az 50% alá esett, de felette maradt a 40%-nak. A többi változatlan.

1800 januárjától kezdve pontosan fel van jegyezve a halál oka, a betegség neve. Az 1802. év adatait külön mutatom be; 25 halálesetből:

Sínlődés	7	Kelevény	1
Hurut	4	Himlő	5
Nyavalyatörés	6	Gyermekszülés	1
Vízibetegség	1		

1800—1925-ig 839-en haltak meg

Forró betegség	23	Kelevény	35
Daganat	28	Gyermekszülés	11
Sínlődés	80	Hurut	9
Hideglelés	56	Torokdaganat	25
Szélhűdés	65	Hektika	20
Vízibetegség	25	Hosszas betegség	15
Himlő	334	Rövid betegség	11
Pokolvar	45	Tüdőlob	5
Nyavalyatörés	52		

1825—1850-ig 1043-an haltak el

Forró betegség	26	Himlő	363
Daganat	51	Pokolvar	36
Sínlődés	110	Nyavalyatörés	29
Hideglelés	32	Kelevény	37
Szélhűdés	39	Gyermekszülés	27
Vízibetegség	35	Hurut	16
Öregség	24	Torokdaganat	19

Hektika	24	Nehézség	23
Idétlen	23	Vérhaj	19
Szárazbetegség	21	Közbetegség	20
Hosszas betegség	18	Kolera	11

1850—1875-ig 1119-en haltak meg

Az előbbi (1825—1850) negyed századon belül 1831-ben 11 ember vitt el a kolera. Az 1873. évi második nagy kolerajárvány idején pedig 79-et (lásd előbb). Ez a két rendkívüli halálok szaporította a halálozások számát.

Forró betegség	27	Mellrák	16
Sínlődés	263	Pokolvar	25
Hideglelés	30	Öregség	27
Szélhűdés	57	Skarlát	23
Vízibetegség	37	Torokdaganat	18
Kelevény	37	Veleszületett gyengeség	14
Dagadozás	25	Görvénykór	19
Pepets	23	Torokgyík	25
Veresség	18	Bélgyulladás	18
Tüdővész	35	Himlő	241
Vereshimlő	50	Gyermekszülés	7
Végelgyengülés	49	Köhögés	15

Külön, mint rendkívülit emlitem meg az 1864. esztendőt, amikor 69 volt a halottak száma. Ebből 64 sínlődésben, 2 pepetsben, 2 dagadozásban, 1 kelevényben halt meg. Ebben a századnegyedben óriási a sínlődésben és a himlőben elhaltak száma. Együtt csaknem a felét teszik ki az összes haláleseteknek.

1875—1900-ig 940-en haltak meg

Sínlődés	80	Vesegyulladás	2
Agylob	7	Lépdaganat	2
Gyengeség	151	Szélgutaütés	33
Nyavalyatörés	5	Hideglelés	3
Tífusz	10	Méhgyulladás	2
Aszkór	7	Mellhártyagyulladás	5
Dagadozás	6	Kelevény	2

Vörheny	7	Torokgyík	3
Sárgaság	2	Vérfolyás	2
Szerencsétlenség	32	Gyermekági betegség	2
Bélgyulladás	16	Pokolvar	3
Szamárhurut	5	Darázsfészek	2
Idétlen	2	Tüdőlob	32
Hasmenés	5	Szívszorulás	4
Rák	2	Húgykő	2
Rossznyavalya	2	Agyvelőgyulladás	11
Pepets	3	Tüdővész	120
Öregség	170	Köhögés	3
Súlyos betegség	40	Fekély	6
Vízibetegség	17	Hurut	17
Himlő	55	Görvénykór	6
Sorvadozás	22	Görcsök	11
Koraszülött	11	Hagymáz	10

Érdemes megjegyezni, hogy „bélgyulladás”-t 1886-tól kezdve, szamárköhögést 1885-től, rákot 1886-tól kezdve írnak. Habár 1823-ban is láttam „rák” bejegyzést, olvashatatlan szó szerepel mellette, úgyhogy nem tudtam eldönteni, hogy itt a rák önálló betegségként, vagy valamivel kapcsolatban szerepel.

1892. évtől kezdve az új betegségek íródtak be:

influenza	belsőbaj
diphtheritis	szívszélhűdés
gancs	

1894-től:

gyomorfekély
gymorhurut
idült szeszmergezés

1895-től:

gyomorrák
gégevizenyő
súly

1898:

vesebaj

Megemlítem még a rendkívüli haláleseteket. Ezek legtöbbje szerencsétlenség: szárazmalom köve zúzta agyon, vízbe fúlt (5), öngyilkos lett (5), villám sújtotta agyon (2).

1900—1925-ig 1170-en haltak meg

Hashártyagyulladás	13	Tüdőgyulladás	18
Sorvadozás	20	Tüdőlob	10
Vereshimlő	29	Gégerák	2
Agyhártyagyulladás	4	Tífusz	13
Gyomorrák	18	Gümőkór	15
Méhrák	9	Lépdaganat	12
Nyavalyatörés	14	Bélgyulladás	30
Bélhurut	46	Veselob	22
Vesebaj	28	Angolkór	15
Gyomorhurut	25	Végbélrák	5
Gégesorvadás	11	Tüdővész	75
Gancs	3	Veleszületett gyengeség	156
Végelgyengülés	130	Állkapocsrák	7
Sorvadás	120	Torokbaj	34
Vízibetegség	56	Köhögés	40
Gyermekaszály	30	Tüdőtágulás	18
Szívszélhűdés	27	Spanyol	10
Szívbj	34	Májrák	5
Rángógörcs	15	Nehézkór	13
Torokgyík	5	Szerencsétlenség	10
Meghülés	5	Kelevény	
Mellhártyagyulladás	13		

A szerencsétlenség, mint rendkívüli haláleset, ebből: malomkö zúzta agyon, vízbe fúlt, forró víz forrázta le, ló rúgta agyon.

1919-ben részletezve (példának) a halálokokat: tüdővész 12, vesebaj 6, szívbj 10, spanyol 2, végelgyengülés 5, torokgyík 2, agyguta 2, fejtífusz 1, kelevény 1, agyhártyagyulladás 1. Halálozások száma tehát 42.

1925—1950-ig 1255-en haltak meg

Tüdőgyulladás	90	Aggkori végelgyengülés	230
Szívbaaj	80	Különféle rák	81
Merevgörcs	17	Agyhártyagyulladás	30
Kanyaró	5	Tüdőtágulás	9
Koraszülés	6	Öngyilkosság	8
Fehérvérűség	8	Tüdővész	132
Mellhártyagyulladás	16	Gyermekeaszály	78
Agyguta	106	Veszületett gyengeség	108
Gennyvérűség	12	Hastífusz	8
Hasi hagymáz	23	Hashártyagyulladás	30
Tüszős béllob	60	Vesebaaj	20
R. toroklob	8	Vérhas	10
Szívszélfűdés	14	Rángógörcs	5
Angolkór	7	Érelmeszesedés	5
Szamárhurut	4	Torokgyík	6
Asztma	7	Epilepszia	4
Bélhurut	10	Hasvízkór	4
Öngyilkosság	12	Szerencsétlenség	2
Húsmérgezés	5	Vérmérgezés	5

Fentiek közül különös halálokok:

1/1935 hal. ak. bejegyzés alatt Tar Mihályné 55 éves asszony vallási tébolyban halt meg.

40/1926. sz. alatt Erdős Sándor 82 éves öngyilkos lett.

28/1927. sz. alatt Szilágyi Sándorné 50 éves elmezavarában a vízbe szaladt.

1950. jan. 1.—1960. jan. 1-ig 367-en haltak meg

Itt már évenkénti kimutatásban közlöm a halálesetek számát és okát.

Halálozások kor szerint és százalékban

10 éves korig 10—30 évig 30—50 évig 50 év felett

1757—1800	45%	23%	14%	18%
1800—1850	40%	20%	12%	28%
1850—1900	38%	20%	13%	29%
1900—1950	27%	18%	10%	45%
1950—1960	7%	8%	9%	76%

Év	Halot- tak száma	Halál oka				
1950.	50	Rák 1 Agyh. gy. 1	Aggkori végk. 17 Bélhurut 9	Szívbjaj 6 Tüdőgüm. 2	Velesz. gy. 3 Guta 2	Hash. gy. 4 Asztma 5
1951.	48	Rák 11	Aggkori végk. 10 Bélhurut 3	Szívbjaj 16 Tüdőgüm. 2	Velesz. gy. 1 Guta 4	Hash. gy. 1
1952.	37	Rák 6	Aggkori végk. 13	Szívbjaj 10 Tüdőgüm. 2	Velesz. gy. 1 Guta 2	Hash. gy. 2 Asztma 1
1953.	34	Rák 6 Vérk. elégt. 2	Aggkori végk. 11 Bélhurut 2 Érelm. 1	Szívbjaj 5	Velesz. gy. 2 Guta 4	Asztma 1
1954	39	Rák 4 Agyh. gy. 2	Aggk. végk. 11 Bélhurut 1	Szívbjaj 10 Tüdőgüm. 1	Velsz. gy. 1 Guta 5	Hash. gyull. 1 Asztma 2
1955.	32	Rák 5 Agyh. gy. 1 Vérk. elégt. 1	Aggk. végk. 10 Bélhurut 1 Érelm. 2	Szívbjaj 5 Tüdőgüm. 1	Guta 3	Asztma 3

Év	Halot- tak száma	Halál oka				
1956.	32	Rák 4	Aggk. végk. 4 Bélhurut 2 Érelm. 1	Szív- baj 10 Tüdőgüm. 3	Vesz. gy. 1 Guta 4	Hash. gyull. 1
1957.	39	Rák 7 Agyh. gy. 2 Vérk. elégt. 4	Aggk. végk. 5 Bélhurut 4 Érelm. 1	Szív- baj 3 Tüdőgüm. 2	Vesz. gy. 2 Guta 7	Aszthma 2
1958.	29	Rák 6	Aggk. végk. 7 Érelm. 2	Szív- baj 2 Tüdőgüm. 1	Vesz. gy. Guta 3	Aszthma 1
1959.	30	Rák 4	Aggk. végk. 10	Szív- baj 8	Guta 5	Aszthma 3

Amint látjuk, a gyermekhalandóság fokozatosan csökken, és az öregkori halálozások száma rohamosan nő, tehát egyre többen érnek el magas kort. 50—60 és 60—65 éves korban sokan halnak meg rákban és szív-
bajban; e század két uralkodó betegsége ez. Nem azt mondjuk ezzel, hogy a múlt században ez a halálok nem létezett, szedte áldozatait akkor is, de más néven szerepelt. Az öregek vallomása alapján a „sínlődés”, „sorradozás”, „dagadozás” alatt rákot is érthetünk. (Az elhatalmasodott, testszerte elterjedt ráknak gyakran végő stádiuma az ún. ka-

chexia, teljes leromlás, fogyás, legyengülés, azaz „sorvadozás”. „Sínlődés”-ként tarthatták számon a különböző szervbe lokalizált, aránylag hosszabb ideig tartó, nagy fájdalommal, étvágytalansággal és egyéb tünetekkel járó rákot. „Dagadozás” formájában jelentkezhet a laikus számára a nyirokcsomók rosszindulatú daganata, vagy a belsőszervi, nyirokcsomókba áttétet képező rák azért, mert a végtagok nyirokkeringése elzáródik vagy megromlik, azok megduzzadnak, a has is feldagad a hasvízkór miatt. Dagadozás azonban más betegségek tünete is lehet.) Láthattuk eddig, hogy különösen a XVIII. században és a XIX. század közepéig rengeteg volt a sínlődéses halottak száma.

Örvendetes jelenség a gyermekhalandóság csökkenése. A régen veszedelmes bélhurut szinte teljesen megszűnt. Rángógörcsben nem hal meg már gyermek. (Lehet azonban, hogy ez utóbbi csak halálokként nem szerepel, mert a rángógörcsöt, eclampsiát kiváltó alapbetegséget tüntetik fel, pl. a lázas eclampsiát okozó tüdőgyulladást.) Ha halnak meg még gyermekek, azok többsége „veleszületett gyengeség”-ben hal meg. Ez épp annyira nem indokolt és helyes halálóki diagnózis ma már, mint az „öregség” és „végelgyengülés”. Mert az ún. veleszületett gyengeség esetén az alapos vizsgálat és boncolás megállapíthatná a halál okát. Az orvostudomány fejlődése lassan kizárja az ilyen diagnózist és halálesetet, hacsak nem túlságosan fejletlen koraszülöttről (1000 gr alatti) van szó.

A rák és a szívbaj ellenben fenyegetően megmaradt halálokként, úgyhogy ezek képviselik a legnagyobb százalékot. Reméljük, rövidesen eljön az a boldog idő, midőn a rák éppen úgy a múlté lesz, mint a kolera, pestis, tüdővész és a többi eltűnt vagy tűnedező nyavalya.

Kimutattam a szaporodás évenkénti, évtizedekre vonatkozó arányát. A jó áttekintés végett összegezve kiemelem:

aránylag legnagyobb volt az	1761. évben: 21
és	1768. évben: 22
	1770. évben: 20
	1771. évben: 19
	1772. évben: 17

Ettől kezdve 1778-ig mindig csökken, mert felülmúlja a halálozás a születést. Később már jó a szaporulat mutatója:

1778—1788-ig	a szaporulat 22
1788—1798-ig	a szaporulat 28

Száz évig alig észrevehető a szaporulat, csak 1898-tól érdemes a megörökítésre, éspedig:

1898—1908-ig	a szaporulat 25

Egy emberöltő telik el, amikor ismét észrevehető a szaporodás:

1938—1948-ig	a szaporulat 26
1948—1958. jan. 1-ig	a szaporulat 48 (a legmagasabb)
1958 évben.	a szaporulat 27
1959 évben.	a szaporulat 30

A legnagyobb szaporulatot — mint fent láttuk — a népesség 1948—1958-ig érte el, ami a fejlett egészségvédelem mellett az emberiség háború utáni regenerációs ösztönének és életörömének tulajdonítható. Azért egykezett és egyszézt a magyarság a múltban, mert úgy érezte, hogy nem érdemes élni, az öngyilkosság, a passzív rezisztencia egy formája volt a német gyarmatosítással szemben. Nézzük meg Baranyában, pont a svábság környezetében, Ormánságban volt szörnyű az ottani szintizta ősmagyarság önmaga halálraitélése: az egyszézés ...!

1958. és 1959. évben már meglátszik a születés korlátozása.

A lakosság számához viszonyítva legmagasabb volt a szaporulat az 1760-as években, amikor még a lakosság száma csak jó egyharmada volt a mainak, sőt még ennyi sem. Ehhez viszonyítva a szaporulatnak legalább 60-nak kellene lenni évenként, azaz a lakosság számához mérten másfél, kettő százaléknak! Ezt a fenti kedvező számot Zsadány a mai napig csak a már közölt évtizedben (1948—1958-ig) érte el.

A többi évet nem tüntettem fel, mert akkor több esztendőn át vagy csökkenés, vagy csak minimális szaporulat észlelhető.

A járványokról

Mint már említettük, kétszer pusztított kolerajárvány Zsádányban: 1831-ben és 1873-ban. 1831-ben 11-en haltak meg kolerában:

1—10 éves korig	10—30 évig	30—50 évig	50 év felett
3	2	3	3

Így szól a feljegyzés erről:

„Az 1831-ik esztendőben ütötte ki magát hazánkban július hónapban a Lengyelország felől való szélen az úgynevezett cholera (epemirig, pestises nyavalya), mely a törvényhatóságoknak minden gondos vigyázása mellett csakhamar elterjedt. Bereg, Ung, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Bihar, Csanád, Csongrád, Heves, Zemplén, Abaúj megyékben, sőt többekben is, de nem olyan mértékben, mint a nevezettekben. Zsádány helységbe is eljutott.”

Több feljegyzés nincs róla.

A szájhagyomány két esetről tud. Az egyik az, hogy az első halott Tar Sámuel volt (ezt az anyakönyv is igazolja). Váradról jött haza lóháton, ott már javában dühöngött a járvány. Amikor Váradot elhagyta, egy „idősebb fehircseléd” azt kommentálta neki, hogy jó lesz, ha megfüstöli magát. Hetykén felelt rá:

— Minek az néném? Nem vagyok én ördög, akinek füst jár a nyomában!

— Ha nem füstölöd meg magad, el is visz nyomban.

— Vigyen, nem bánom!

Azzal lova véknyába vágta sarkantyúját, és igyekezett haza. A fancsikai legelőn járhatott, amikor hirtelen megszédült, forgott vele a világ. Csikorgott a gyomra, hányinger vett erőt rajta. Ettől kezdve csakúgy vitte a lova. Alig volt annyi ereje, hogy leszálljon a lóról. Mondta is az elébe siető feleségének: „Hallod, felesigem! Jól mondta a váradi öregasszony, hogy füstöljem ott meg magam, mert különben elvisz az ördög, megkapom a kolerát!” A kemencepadkán ült nagy bánan, amíg a felesége meg nem vetette az ágyat. Lefeküdt. Félóráig nyögött,

összehúzta magát, mint egy hernyó. Vízért küldte a feleségét. Mire visszajött a kancsóval, már nem volt élet az urában.

Az anyakönyvi bejegyzés szerint 11 kolerás halott volt, holott másutt egy bejegyzés 40-et említ. Ez azonban nem tekintendő hivatalosnak. Lehet, de nem biztos, hogy kolera helyett „sínlődést” vagy más betegséget írtak. A halotti anyakönyvben található adatot kell elfogadnunk.

A második kolerajárvány az 1873-as esztendőben ütötte fel a fejét. Erről már sok öreg tett említést, és sok érdekes eseményt mondtak el. Különösen Öreg Balogh József (1850-ben született) említett sok esetet. De még rajta is túlesz Rektor Balogh István. Akkor járt hatodik osztályba, „énekes gyerek” volt.

Mint már fentebb szó volt róla, 79-en haltak meg kolerában. Kor szerint:

10 éves korig	26	50–70 éves korig	18
10–30 éves korig	12	70 év felett	5
30–50 éves korig	18		

A kolerajárvány első áldozata július 23-án a 3 éves Szilágyi Ágnes volt. Utolsónak augusztus 29-én Balogh Mária 25 éves asszonyt vitte el.

Öreg Tar Antal (1873-ban született) mondja, hogy mindenki annak tulajdonította a járvány megszűnését, hogy augusztus 29-én Balogh Mária temetésekor irtózatos felhőszakadás támadt. Az egész határt elöntötte a Körös és a Korhány. Megduzzadtak az erek, és a község alacsonyabban fekvő részeit elárasztotta a víz. Újulás, a mai Hunyadi utca, is víz alá került. annyira, hogy — Balogh József emlékezése szerint — napokig teknővel közlekedtek ezeken a helyeken. „A nagy eső vitte el a járványt” — így mondják az öregek.

Az irtózatos nyavalya országosan is rengeteg áldozatot követelt. Kihalt az emberek szívéből abban az esztendőben a vígság, a jókedv. Hogy is mondta Balogh József, az akkor még 23 éves szemtanú?

„A halál nem vót válogatós! Ott aratott, ahun neki tetszett. Még az olyanok nem is mentek el a fődről, akik ágyban sínylőd-

tek, mert azok nem ógyelegtek a világban. Így nem jutott el hozzájuk a nyavalya. De ha űk megkapták, akkor pár óra alatt vitte is űket. Aki erősebb természetű vót, az kievickélt belőle valahogy, de ilyen kevés vót. Ha valaki elkapta, az egypár napig hervadozott, kornyadozott, oszt mindig vizet kívánt. Aki állandóan pájinkával, borral ilt, az egyse kapta el a kolerát. Egisz évben nem vót vigadalom a faluban, de másutt se. Ritka vót az olyan család, ahuvá ne vágott vóna bele a halál kaszása. Ha nem családtag, de rokonság, jó barát elvesztése is gyászt okozott a szívekben.”

Az öregek megrázó eseteket emlegetnek.

Nagy János július végefelé jött haza Ugráról. Hosszabb ideje lehetett távol, mert abban a hiszemben volt, hogy idehaza még nincs járvány. Szerette a tréfát. Ahogy jött a szekéren, tréfásan elkiáltotta magát a faluban: „Adjanak nékem is egy akóval abbul a kolerából, vagy miből!” „Megtalálod azt majd otthon is, fiam, nem kell innen vinned” — adta meg rá a választ egy ugrai öregember. Nagy János a lovak közé csapott, s vígan indult Zsádányba. Nem ért még a faluba, amikor hanyatt esett a kocsiban. A lovak magukkal vitték haza. Félholtan szedték le a szekérről. Estére meg is halt. Igaza volt az öreg ugrai magyarnak: felesleges volt neki akóval kérni, idehaza zsákkal talált.

Forrás József 39 éves korában, augusztus 25-én halt meg a járvány vége felé. Elbízta magát, mert a nagy kocsmában azt kiáltotta a jóféle ménesi bor mellett: „Látjátok, nem kell megijjedni, elbújni a kolera elől, hanem füttyülni rá, ahogy tudunk. Aki nem ijed meg tüle, azt nem is viszi el. — Azzal behajintott két-három pohár bort. Pipára gyújtott ott a lócán, a komái meg körülötte. Egyszer csak a gyomrához kapott, hogy beleállott a nyilallás, úgy látszik, megfázott a reggel, amikor a harmatos fűben ette a früstüköt. Kiment, hogy elvégezze a dolgát. Bejönni már nem tudott, úgy hozták be és tették a lócára. Három cimborája vitte haza. Éjfélre beadta a kulcsot.”

Mile József utóda, Surányi Ferenc jegyző augusztus 15-én aludt el. Értelmes ember létére vigyázott arra, hogy mindig mosott kézzel egyen mindent. Roppant óvakodott bármihez

hozzáérni. Tudta azt, hogy gyomor- és bélméreg a kolera bacillusa. A szeszes italt is itta, holott nem volt italos ember. A községházán ült augusztus 14-én. Két szerződést írt meg éppen, amikor a szolgabíró és még két hivatalos úr állított be hozzá. Átvizsgálták a hivatalt. Mindent rendben találtak megebédelték. Egyszer csak a gyomrához, kapott a jegyző, elfehéredett, egy óra múlva kinyűjtöztatták! Iszkoltak is el Zsadányból az idegen urak, hogy ők is meg ne kapják a nyavalyát. Volt nagy sírás, mert családot hagyott maga után a jegyző, és amellet népszerű ember is volt.

Nagy Jánoska 9 éves gyerek (Nagy Pál fia) azzal a labdával játszadozott, amit a keresztaipjától kapott (a szalontai vásárról hozta). Hárman voltak gyerekek. Amint elkapta játék közben a labdát, összerogyott ott a házuk előtt, úgy vitték be ölben. Két óra múlva vitték a fekete angyalok. Rettenetes bánat szakadt rájuk, hogy a család szemefényét kiterítve látták. A játék, az öröm öleéből ragadta el a halál. Az anyját úgy locsolták életre másnap a temetés napján.

Kereki Mária (Ladányi Mihályné) 76 éves özvegyasszony kint ült délután egy délután a házuk előtt a lócán. Öleében hüvelyes szárazbabbal telt szakajtókosár, szemelte az öregasszonyok módján. Elfehérédett, éppencsak hogy elkiáltotta magát: „mintha kést forgatnának a hasamban”, s holtan bukott le a lócáról.

Buka István 40-ik évét taposta akkoriban. Az egyház hűséges, pontos harangozója volt. Éppen a délutáni kétórás harangozást végezte el, frissen, ruganyos léptekkel jött hazafelé. Amikor az öreg Gonda előtt haladt el, nem hagyta szó nélkül, mert szerette a tréfát: „Úgy látszik, István, neked nem árt a kolera, mert úgy jössz, mintha fiatal vónál.” „Nem is filek én tüle, filjen a kutya meg a fia. Csalánba nem üt amennykű”. Azzal hazament. Úgy négy óra tájt megéhezett, aludtejet kért a feleségétől. Kiült kanalizni. Még felét sem ette meg a csupor tejnek, amikor kiesett kezéből, s nagy hascsikarás görnyeztette össze. Nyögött, jajgatott. Csurgott róla a veriték. Felesége egymaga nem bírta becipelni az erős, súlyos embert. Fia meg nem volt otthon. De nem is volt rá szükség. mert

félóra múlva végzett vele a kolera. Augusztus 13-án temették el.

Roppant csapásként érte szüleit, de az egész falut is Szőke Rozália 14 éves viruló szép leány halála (apja Szőke Mihály, anyja Tébi Erzsébet). Éppen kötőjét igazgatta egy délután házuk előtt ülve a gyalogszéken, amikor reszketés fogta el, hogy szinte vacogott a foga. Félóráig szenvedhetett így, amikor a kertből a házba igyekvő anyja meglátta. Rögtön karjai közé kapta, hogy ágyba fektesse. Erre nem került sor, mert a pitvarban anyja kezei közt halt meg. Amikor anyja észrevette, hogy nagyon szeretett lánya meghalt, ájultan rogyott össze. Az istállóból elősiető édesatya szinte melléjük szédült a fájdalomtól, így látva őket a földön, tehetetlenül. Vitte mindkettőt az ágyba. Az édesanya sem holt, sem eleven nem volt egész nap. Másnap Szőke Rozika megrázó temetésén majdhogyan utána nem ment kislányának.

Polgári Balázs ez időtájt jött haza a szárazmalomból. Amikor minden zsákot rendre bevitt a kamarába, olyan gyenge lett, hogy alig bírta a szobába bevánszorogni. Leült a kanapéra, és csak annyi ereje volt még, hogy az asztaltól a vizeskancsót felemelje, hogy kínzó szomjúságát eloltsa a friss vízzel. Kiitta mind, egy cseppet sem hagyott a kancsóban. Aztán tehetetlenül végignyúlt a kanapén, és a szobába besiető családtagjának csak ennyit tudott szaggatott szavakkal, szinte suttogva kiejteni: „— halljátok, úgy írzem, mintha a gyomromban igó parázs vóna.” Többet nem is szólt. Hosszasan vívódott, ágyba tették. Erős volt a szíve, tudott birkózni a gyilkos kórral, úgyhogy másnap reggelig bírta a tusát a halállal. Úgy mondták az öregek: „sokáig bírta a szíve”.

Tragikus hirtelenséggel halt meg Nagy György Péterné szül. Nagy Erzsébet is, alig pár éves boldog házasság után. Munkából jött haza a férje úgy estelenden. Mint jó, szorgos háziasszony jó vacsorával várta férjét. Minden készen volt már, melegedett a paprikás a „spóron”, kiszaggatva a galuska. Amint az utolsó darabot szedte ki a forróvízből, egyszercsak kiesett a kanál a kezéből. A gyomrához kapott, és a szívét fájlalta. Ijedten kapta ölébe az ura, és vitte be a szobába. A

fiatalasszonynak még volt annyi ereje, hogy ennyit mondjon urának: „Kedves Péterem, elkészítettem a vacsorát, edd meg. Nekem már nem kell többet vacsora, úgy érzem. Meghalok én rögvest.” Tehetetlenül tördelte kezét ágya mellett az ura. Egy óra múlva kiadta lelkét a szép fiatalasszony. Csakugyan nem kellett neki többé vacsora. De az ura étvágya is elment. Másnap délután, augusztus 6-án temették el nagy részvét mellett.

Szintén megrázó volt Kiss Péterné szül. Kiss Juliánna halála. Paradicsomot hozott fel a kertjéből. Ritka csemege volt ez akkor még Zsadányban. Az öregek nem is ismerték, hogy mire való. E jó asszony Szalontáról hozta a palántáját, és alig várta, hogy megízlelhesse. Gondolta, jó vacsorát főz belőle. Megszédett egy kis kosárral. A kertkaput már nem tudta maga után betenni, mert ott esett össze. Bevitték, lefektették, egy napig vívódott a halállal. Másnap este halt meg.

Balogh József legény, apja lovait hajtotta haza a rétről. Bekötötte annak rendje és módja szerint az istállóba. Amikor a kúnkötést a jászolhoz kötözte, ráhanyatlott az egyik lóra, és úgy halt meg. Apja a lovak közt lelt rá. Apja, anyja sohasem heverte ki a tragikus eseményt, hamarosan elvitte őket a bánatos halál kedves fiok után.

Szőke Mihályné szül. Kiss Ilona 27 éves fiatalasszony egyik reggel fésűlködött a tükör előtt. Amikor kontyba csavarta a haját, érzi, hogy zsibbad a karja, lába. Nem volt ereje felállni a székről. Közben roppant szomjas lett. Közel volt a kancsó, vízzel. Odanyúlt érte, és mind kiitta. Utána hasmenés erőltette. A víztől volt annyi ereje, hogy kívánszorogjon a szobából dolgát elvégezni. Majd utána bejött a maga lábán, és folytatni akarta félbehagyott munkáját, mert úgy érezte, hogy megjött az ereje. Egy óráig tett-vett a konyhában, amikor hirtelen álltó helyében összeesett és meghalt. Döbbenetes volt a halála neki is, de általában mind a 79-nek, akik ilyen tragikus hirtelenséggel hűnytak el.

Kérdésemre ilyen felvilágosítást adtak az öregek a temetés módjáról, továbbá a kolera elleni védekezésről:

Mindig az volt a szokás — legutóbb 1948-ig —, hogy a kántor minden temetésre 6–12 nagyobb iskolás fiút vitt magá-

val, akik segítettek neki az éneklésben. A kolerajárvány idejében csak az első két halottat temették így, aztán nem, mert a felsőbb hatóság rendeletileg tiltotta el a gyermekek részvételét a temetésen, sőt háznál sem volt szabad ez időben temetni, hanem vitték ki a halottakat a temetőbe a legrövidebb úton, és az akkor már álló temetőházba tették. Volt olyan nap, hogy 2—3 halott is várt az elföldelésre. A temetőben — és nem a háznál, nem a templomban folyt le a gyászszertartás a legrövidebb idő alatt. Ekkor jött szokásba a szokatlan mély sírok ásása, amely sokszor a két és fél méter mélységet is elérte. Könnyű volt ásni a homokos talajú temetőben.

A házakat temetés után bemeszelték. Híg mésszel hintették meg az udvart. Ecetes vízzel mosták át az evőeszközöket, hogy a járványnak útját állják. A községházánál az előljárásság osztotta ki aztán minden ház számára a kötelező fertőtlenítő szereket. A bíró és az esküdtek ellenőrizték a fertőtlenítést. Úgy mondják, hogy mindenki lelkiismeretesen végezte el ezeket a fontos óvintézkedéseket, mert tudták, hogy eletről van szó. Pontosan betartották az elrendelt szabályokat.

Ebben az időben nem volt szabad gyümölcsöt, főleg ugor- és dinnyét enni. Azt tartották, hogy ezek és a kútvíz terjesztik ezt a halálos kórt. Akkor még nem volt ártézi, hanem csak ásott kút. Pap Benedek kútja volt használatban, és egy-két elismert jó vízű gémeskút. Szigorú rendelet jött, hogy mindenki forralt vizet igyon. Öreg Tar Antal így emlékezik erre:

„A hatóság, amikor lerendelte, hogy mindenki megfőzze a vizet, hát mi is így tettünk. Aki langyosan itta, azt elvitte a nyavalya. Mert ki kellett hűteni, mielőtt itta az ember. Idesanyám is benne vót a nyavalyába. Ő mindig hideg vizet ivott, mert jól kihűtötte forralás után idesapám, oszt ezt itta. Nem is hótt meg szerencsénkre. Én akkor vótam 8 hónapos. Nekem teát, tojást adtak ennem, de gyümölcsöt nem. Ugyan azt senki se mert enni, meg nem is vót szabad. Idesanyám aztán még úgy maradt meg, hogy bort, pájinkát iszogatótt. Ez mentette meg.”

Az öregek úgy tudják, hogy a kolerás betegnél a gyomor és a belek lázban voltak, a langyos víz aztán még jobban pos-

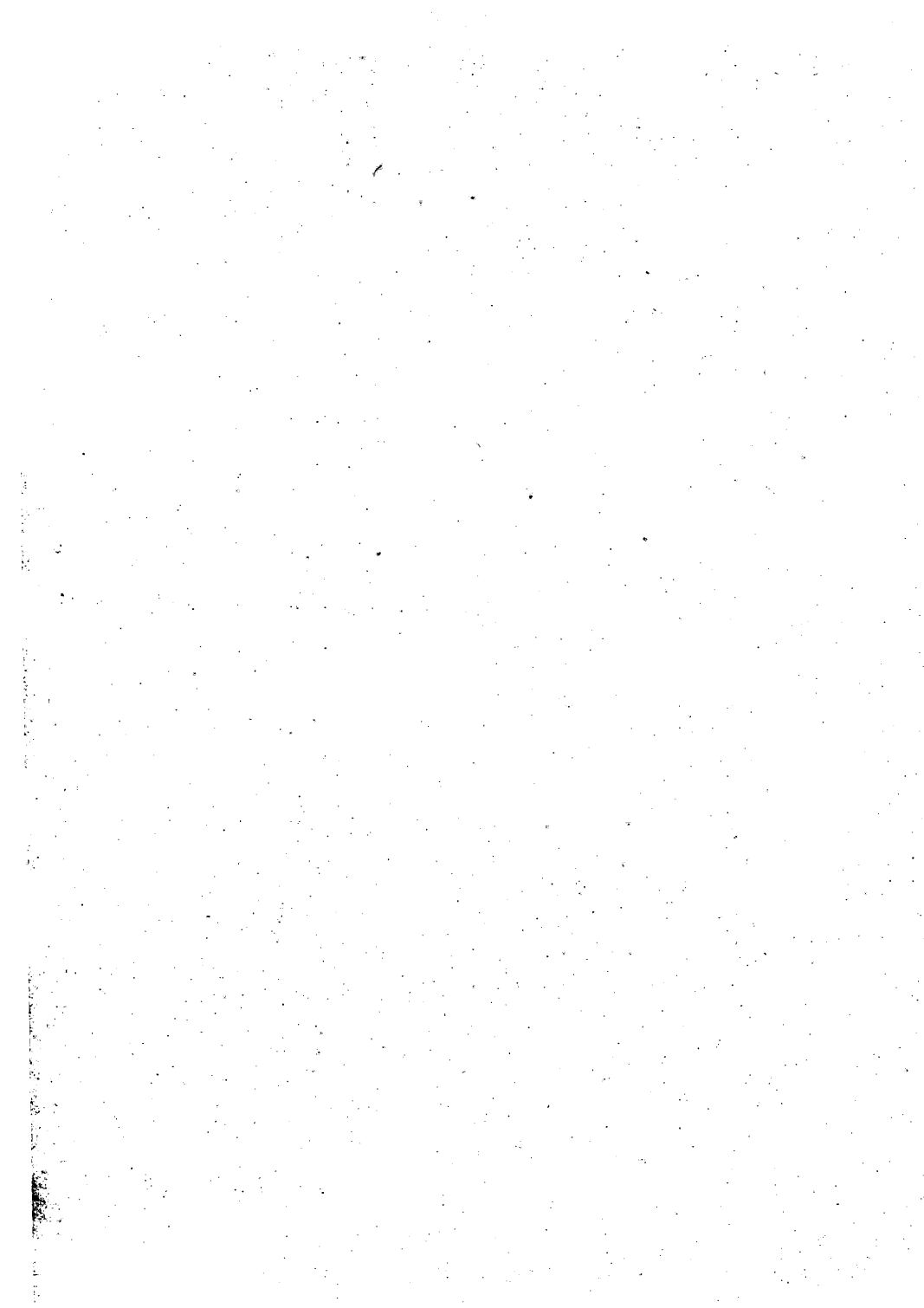
hasztotta a gyomorban a folyadékot, szinte felforrt benne. Ellenben a jó hideg víz hűtötte és csökkentette a lázat is.

Azt is hallottam, hogy aki állandóan szeszes itallal élt, az mind megmaradt. Öreg Baloghné anyja, Tar I. apja, Balogh Mihály apja is így maradtak meg. Az öreg bírónak az volt a szokása akkor, hogy a kulacs állandóan a vállára volt akasztva, és úgy járt fel a községházára. Ha szomjazott, jól meghúzta a kulacsot. Nagy Benjámín lelkész állandóan a konyhaablakban tartotta a pálinkás üveget, meg a boros kancsót. Reggel féldeci pálinkát ivott, s minden étkezés után 3 deci bort, vagyis naponta kb. egy litert. A járvány ideje alatt sohasem ivott vizet, és kezét állandóan szappannal, ecetes vízben mosta. Egyöntetű az a vélemény a faluban ma is, hogy a szeszesital mentette meg a falut a további pusztítástól. És hozzáteszik még: „meg a nagy eső”. Ugyanis az utolsó „kolerás temetés”-nél olyan felhőszakadás, majd utána „kitartós zápor hullott”, hogy napokig mindenütt állt a víz. Attól kezdve nincs kolerajárvány Zsadányban. Sok öreg ma is állítja, hogy a zápor elmosta a nyavalyát!

Az alkohol védőhatásába vetett bizalomnak van valami igazsága. Hiszen az alkohol „már 3%-os oldatban gátolja a baktériumok szaporodását, és 20%-on felül, a fehérjéket kicsapva, a legtöbb baktériumot megöli. A gyomorban fokozza a szekréciót és az étvágyat” (Issekutz: Gyógyszertan I. k. 99. old. 1944-es kiadás.) Főleg a tömény szesz: a pálinka, a rum hathatott kedvezően. Ha nem is pusztította el az összes baktériumokat, elejét vette szaporodásának. Így aztán a szervezet ellenálló-képessége legyőzhette a kórt.

Aki megkapta a betegséget és „kiheverte”, az hónapokig étvágytalan, sápadt, gyenge volt. Ellenben a szesz meghozta az étvágyát.

Az orvosi tudomány bámulatos és gyors fejlődése ma már teljesen legyőzte ezt a szörnyű bakteriális betegséget, és csak a szomorú emlékezés beszél az emberi élet egyik nagy ellenfeléről: a koleráról.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI ISMERETELMÉLET KELETKEZÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

írta: Dr. KATONA FERENC (Budapest)

I

A tudománytörténet egyik legérdekesebb és legfontosabb fejezete annak a kérdésnek tanulmányozása, hogyan alakultak ki azok a módszerek, amellyel az ember megismerhette a természet jelenségeit, működésüket, amelyek segítségével megváltoztathatta ezeket, és tudatosan beavatkozhatott a természet folyamataiba. Tudjuk, hogy ezek a módszerek nagy általánosságban a termelés gyakorlatából nőttek ki, azonban a problémát épp az jelenti számunkra, milyen módon volt lehetséges a termelés tapasztalatainak általánosítása a történelmi idők kezdetén, hogyan és mikor alakulhatott ki ebből a tudományos módszertan. Ez a kérdés nemcsak az alkalmazott természet-tudományok, hanem a filozófiatörténet számára sem mellékes, mert némi bepillantást enged a filozófia keletkezésének problematikájába.

Mindenekelőtt azt kell figyelembe vennünk, milyen hatást gyakorolt a korai civilizációk társadalmi, gazdasági élete, vallása, szemlélete a kor tudományára, és egyáltalán beszélhetünk-e a tudomány létezéséről ezekben az időkben? Természetesen minél régebbi időről van szó, annal kevesebb adat áll rendelkezésünkre, és a történelmi idők kezdetéről csupán szórványos ismeretekre támaszkodhatunk, azonban ennek ellenére bepillantást nyerhetünk abba a kérdésbe, milyen körülmények

közt alakultak ki az első elméletek, amelyek annak meghatározásával foglalkoztak, hogyan ismerheti meg az ember környezetét, a világ jelenségeit.

Az ókori kelet tudományos ismereteinek eredete

Az orientalista kutatások: az egyiptológia, assziológia stb. szinte évtizedről évtizedre új adatokat szolgáltatnak arra vonatkozóan, milyen messzemenő tudományos vonatkozású eredmények születtek már az időszámításunk előtti 3000–2000 években, elsősorban Mezopotámiában, Egyiptomban, az Indus völgyében, Kínában stb. Ahol az írásjeleket nem sikerült még megfejteni, mint pl. Kisázsia egy részében, Krétán, stb., ott az építkezések és a kézműipar, vagy a képzőművészeti maradványok tesznek tanúságot széleskörű természetismeretről. Min alapult ezeknek a nagy folyamvölgyi és tengerparti kultúráknak élete, gazdagsága és fejlődése? Úgy látszik, ez a kérdés már a folyamköz lakóit is foglalkoztatta. Egy babiloni mítosz a következő választ adja kérdésünkre :

Az emberek élete állandóan jobb lesz, és folytonos fejlődés képét mutatja. Új és új lehetőségek támadnak az élet javítására, amikor az emberek egy-egy jóindulatú isten ajándékaiként valamilyen újfajta, fontos eszköz — rendszeren mezőgazdasági eszközről van szó — birtokába jutnak. Ezeket az eszközöket az istenek találják ki és teremtik meg az ember számára, hogy megkönnyítsék halandó életüket.

A mítosz lényegében arról szól, hogy minél jobb eszközökkel, módszerekkel dolgozik az ember, annál jobb életkörülmények között élhet, és így a termelés technikájának fejlődése döntő hatással van az emberiség haladására. A mítoszug nyakkor az emberi munka, az emberi ész alkotásait, az új találmányokat egyszerűen az istenek alkotásainak tulajdonítja, és mindenkit arra int, hogy hálás legyen az istenek jóindulatáért. A mítosz alapja racionális és alapos megfigyelőképességről tanúskodik.

A bronzkorszak nagy folyamvölgyi kultúráiban a termelés technikai fejlődésének valóban óriási szerepe volt. A termé-

szet jelenségeire vonatkozó ismeretek elsősorban a termelés tapasztalataiból, a technika fejlődéséből származtak.

A földművelés, állattenyésztés, kézművesség tapasztalatai és szükségletei vezettek az egyszerű mérési, számolási ismeretek kialakulásához, az időjárásra vonatkozó kezdetleges megfigyelések szükségessége a naptárkészítéshez és csillagászati ismeretekhez. A növények és állatok életére vonatkozó ismeretek mellett mind nagyobb szerepet kezdtek játszani a technikai problémák. Az alapvető termelési erők fenntartásában a vízgazdálkodás, a csatornázás rendkívül fontos szerephez jutott, ami a mérési módszerek fejlődéséhez volt kötvé. Az épületek, az öntözőberendezések, a városok, az utak építése matematikai, mechanikai, geometriai ismeretek tökéletesítését feltételezte. A fémöntés, az üvegipar, a fémmegmunkálás, a növényi és állati termékek ipari felhasználása az anyag szerkezeti titkaiba engedett bepillantást. A termelés fokozása, a rabszolgamunkán alapuló civilizációk kialakítása óriási városok, fejlett közlekedés kiépítését eredményezte. A szárazföldi és a tengeri közlekedés, — amely a fizikai világkép kialakulásának egyik legfontosabb hajtóerejévé vált, — a csillagászat és a mérési módszerek tökéletesítéséhez volt kötvé.

A termelőerők szükségletei és a tudományos fejlődés közti kapcsolatot már az ókorban is felismerték. „A sidoniakat — írja Strabo — buzgó kutatóknak mondták, mind a csillagászatban, mind a számtanban, amelyben a számolás művészetéből és az éjjeli hajózásból indultak ki, mert a kereskedelem és a hajózás egyiket sem nélkülözheti.”

A települések sűrűsödésével, a nagy városok keletkezésével kialakultak az orvosi ismeretek csírái is.

Mindezek az ismeretek természetesen alapvető fontosságúak voltak az ókori társadalom életében. Így válik érthetővé az a megdöbbentő építéstechnika, amelynek méretei, tervezési, higiéniai módszerei messzemenő előrelátásról tesznek tanúságot az indiai Mohenso Darótól (i. e. 2400 körül) a krétai Gurniáig (i. e. 1500);

Bár a rabszolgatársadalom körülményei között természetesen a termelési tapasztalatok elsősorban az uralkodó rétegek

hasznát szolgálták, a termelés fejlődését folytonosan előbbre mozdítva állandóan új termelési lehetőségeket tártak fel az ember számára.

A termelési tapasztalatból fakadó ismeretek

Amint láttuk, a különböző tudományok csírái a mindennapi termelési szükségletekből, ezek kielégítéséből, fejlesztéséből fakadtak. Alapjuk a szántóvető és állatgondozó paraszt, a kovács, az ács, a takács, az üvegfúvó, a hajóépítő, a karavánvezető, a hajókormányos stb. ismereteiben gyökerezett. A tudás fejlesztése rajtuk nyugodott, azonban a társadalomnak már ennél magasabb fokú tudásra, és a tudás összegyűjtésére, továbbadására is szüksége volt.

Az ókori kelet országaiban ezt elsősorban a különböző papi testületek és az uralkodók udvara, ill. hivatalai mellett működő iskolák látták el. A magasabb rendű tudás elsajátításának alapja az írás volt, amelynek felbecsülhetetlen fontosságát a mezopotámiai és egyiptomi mítoszok is az istenek egyik leglényegesebb ajándékaként emlegették. „Mélyedj el az írásban — szól egy egyiptomi intelem — vésd azokat szívedbe, így minden amit csak mondasz, értékes lesz.”

A papi és a hivatalnoki rend természetesen az uralkodó rabszolgatartó osztály hatalmának fenntartásán, kiszélesítésén munkálkodott és a világról szóló ismereteket a rabszolgatartó rendszer hatalmának megerősítése érdekében gyűjtötte, sajátította el és fejlesztette tovább.

Babilóniában pl. a papi rendek fontos szerepet játszottak a mérés-technika és a csillagászat, elsősorban a pozicionális asztronómia fejlődésében. Ezek az ismeretek, a mérőműszerek, az időjárási, a tájékozódási ismeretek, a naptár, a napéjegylenlőség és egy sor más jelenség megismeréséhez vezettek. Egyiptomban a meteorológiai ismeretek alapján döntöttek el a hódító hadjáratok időpontjának kitűzését. Fönícia virágzó kereskedelmét és politikai befolyását elsőrangú hajóépítési és hajózási technikájának köszönhette. Amint látjuk, az ismeretek

gyarapodása az alapvető termelő erők fejlesztésétől kezdve a mindennapi politikai életig mindenben szerephez jutott.

Az egyiptomi írásban megjelenik a tudás, az ismeretek birtoklásának jele, és nem hiába mondta egy egyiptomi mondás: „Minden szavadat teljesíteni fogják, ha tudós leszel.”

Az ismeretek összegezése és a világkép

Mindeddig azt igyekeztünk igen röviden összefoglalni, honnan keletkeztek a természet jelenségeire vonatkozó ismeretek, most pedig azt szeretnénk röviden szemügyre venni, milyen jellegűek voltak. Az írott emlékek és kommentárjaik tanulmányozásakor két fontos tényező tűnik szembe.

Feltűnően sok részletismeret halmozódott fel, óriási mennyiségű analitikai jellegű, induktív ismeret gyűlt össze, ehhez viszonyítva alig találkozzunk szintézissel, az összefüggések keresésére irányuló törekvéssel.

Az is szembeszökő, hogy a jelenségek lezajlásával, a megfigyelt működéssel, funkcióval szemben jóformán sehol sem találunk utalást a működésben megfigyelt anyag szerkezeti felépítésére vonatkozóan.

Az ókori kelet természettudományi vonatkozású ismereteinek, a természettudomány csiráinak ez a két legfőbb ellentmondása. Amíg az anyag működésére vonatkozóan számos, gyakran csaknem korszerűnek és pontosnak mondható reális ismeret állt rendelkezésre, addig a működésben leírt anyag (pl. égitest, levegő, tenger, éjszaka, nappal, emberi test stb.) szerkezeti felépítésére vonatkozóan csupán irracionális theriomorph. antrophomorph elképzelések uralkodtak, az óriási mértékű induktív ismeretanyaggal szemben pedig hiányoznak a dolgok, jelenségek összefüggéséről szóló adatok.

Nézzünk néhány példát.

Itt van mindjárt a csillagászat, amelynek fontosságáról és magas fokáról már megemlékeztünk. A pap csillagászok, akik kiszámították az égitestek pályáját, ugyanazokat az égitesteket isten gyanánt tisztelték. Istenség volt az éjszaka, a nappal, amelyek változásairól megdöbbentően pontos naptárakat készí-

tettek. Az egyiptomi orvosok már az óbirodalom idejében pontos megfigyeléseket jegyeztek fel a beteg emberi szervezet kóros tüneteiről, a tünetek és a betegségek, a sérülések közti összefüggésekről, azonban a struktúrára, a szervek felépítésére vonatkozóan sehol sem találunk adatot. A föld szerkezetével kapcsolatban stb. mindenütt irracionális magyarázatra bukkanunk. Alig adódik olyan mítosz, mint pl. az, amelyben az embert az istenek saját nyáluk segítségével agyagból tapasztják össze, és így legalább részben racionálisnak mondható anyagi definícióval találkozhatunk.

Ezeknek az ellentmondásoknak megvan a maguk természetes történeti alapja.

A termelés fejlődése, az új termelési, technikai felfedezések és alkalmazásuk a mindennapi gyakorlatban, a tudomány csíráinak kibontakozása és eredményeinek felhasználása nem vezethetett keleten a vallásos világkép megváltoztatásához, mert ezt a világkép alkotói, hirdetői nem engedhették. Az új ismeretekből nyerhető következtetéseket csak a mindennapi gyakorlatban lehetett érvényesíteni; általánosítani és a természet jelenségeinek reális magyarázatára felhasználni nem volt mód. A papi rendek által terjesztett és a lakosság, az egyes helyi hagyományok által módosított mitológia magasan a mindennapi termelés gyakorlati ismeretei felett állott. Csak ez a mitológia volt elég magasrendű és hivatott arra, hogy magyarázza a világ jelenségeinek szerkezetét, a jelenségek összefüggéseit, mozgató erejüket stb. Nem igen lehetett arra gondolni, hogy a világ felépítésének, működésének törvényszerűségeit olyan alapokon, ugyanazzal a gondolkodásmóddal és olyan törvényszerűségek alapján magyarázzák, mint amelyek segítségével a hatalmas épületeket megtervezik, felemelik, a fémeket olvasztják, a tengert járják. A világ alapvető törvényeinek megértését csak az istenekkel kapcsolatban álló, a titokba bepillantást nyerő papi testületek tanításai tolmácsolhatták az ember számára.

Mítosz és valóság

Amint láttuk, a világ szerkezete, működésének mozgóerő és a természeti jelenségek közti mélyebb összefüggések értelmezése a mítoszokban található meg. Az induktív, egyes technikai illetve természettudományi vonatkozású részletismeretekre vonatkozó adatokat már említettük. Most azt foglaljuk röviden össze, hogyan tolmácsolják a mítoszok a világképet, amelynek felépítését — szemben az egyes részletismeretekkel és az anyag működésének értelmezésével — irracionálissá tette.

A Polinéziától a Nílus völgyéig mindenütt megtalálható teremtes-mítoszok is arról tanúskodnak, hogy a világ anyagi szerkezetének felépülése és mibenléte már a történelem előtti korban is foglalkoztatta az emberi gondolkozást. A primitív gondolkozásmóddal együttjáró animizmus arra vezetett, hogy a világ szerkezeti felépítésének kialakulását therio- és antropomorph folyamatnak képzeljék el. A Salamon-szigetektől Alsó-Egyiptomig mindenütt rábukkanunk olyan hagyományokra, hogy az ég, a föld, a csillagok, a tenger stb. az állatok, az emberek vagy a szörnyetek különböző részeiből jöttek létre. Mindez a nagy összefüggések magyarázatára való törekvést tükrözi vissza, amely még az animizmus különböző fokán álló népek természeti körülményeit, környezetét és társadalmi helyzetét tolmácsolja irracionális formában.

A mezopotámiai és egyiptomi mítoszok, amelyek az ókori kelet rabszolgatársadalmának nézeteit és e társadalom felfogását tükrözik vissza, a teremtes-legendákon kívül számos fontos problémával foglalkoznak. Ezeknek, különösen a babilóniai forrásoknak az az érdekességük, hogy irracionális és racionális elemek keverődnek bennük össze, miután a papi rendek mind Babilonban, mind Egyiptomban behatóan foglalkoztak tudományos vonatkozású kérdések tanulmányozásával. Gyakran előfordul, hogy egy mítosz racionális és irracionális elemet egyszerre vesz igénybe, hogy magyarázatot adjon egy-egy fontos közérdekű kérdésre, amelyre vagy a pap-tudósok bukkantak munkájuk során, vagy amelyet a társadalmi élet vetett fel.

Épp ezek a mítoszok tanúskodnak arról, hogy a régi idők emberei is sok olyan kérdésre keresték a feleletet, mint a későbbi korok tudománya és filozófiája. Pl.: honnan származtak, minek köszönhetik létüket, hova tart a világ, amelyben élnek stb. Nézzünk erre vonatkozóan néhány jellegzetes példát:

A helyes, logikus megfigyelést és a vallás keverékét mutatja egy igen érdekes mítosz, amelyet *Chiera* a „babilóniai Darwin-elméletnek” nevez. Ez a mítosz az emberiség eredetéről ír: Az emberek eleinte teljesen vadak voltak. Fűvet ettek, állóvízből ittak, négykézláb jártak és meztelenek voltak. Mindez meghatotta az isteneket, akik részvétre gerjedtek az emberek iránt, és elhatározták, hogy segítenek rajtuk. Ezért két új istenséget teremtettek az emberek számára. Az egyik a föld művelésére, a másik az állatok tenyésztésére serkentette és tanította őket. Az állattenyésztés és a földművelés azután véget vetett az addigi sanyarú állapotoknak. Egyszeribe lett elég élelem, és megkezdődhetett a tulajdonképpeni emberi élet.

Ez a mítosz is a babilóniaiak kitűnő megfigyelőképességére utal, hiszen tulajdonképpen történeti távlatba vetítve tárgyalja azt a tapasztalatot, hogy a nem letelepedett, állattenyésztést és földművelést nem ismerő népek lényegesen rosszabb körülmények közt élnek, mint ők. Az embereket munkájuk, foglalkozásuk emelte ki vad állapotukból és juttatta hozzá azokhoz a javakhoz, amelyek birtokában emberi életet élnek. A mítosz vallási tartalma, tanulsága pedig újra az istenek jóindulatának és mindenható képességének tulajdonítja a munkát, arra intve, hogy az istenek segítik a hozzájuk hű embereket.

A babilóniai uralkodó rétegek is korán felismerték, hogy a tudás hatalmat jelent, és ennek birtokában a tanult emberek veszélyessé is válhatnak. A papi testületek gondoskodtak arról, hogy az emberek ne akarjanak túl széles látókör birtokába jutni, és arra intettek, hogy nem szabad kieroszakolni az ismeretek megszerzését, mert az istenek jóindulata révén úgyis házzájutunk idővel mindenhez. Erre az intelemre utal az egyik legismertebb mezopotámiai mítosz, amely annyira népszerű volt, hogy még az egyiptomi óbirodalom területén is találtak róla írott másolatot.

A mítosz szerint Ea, az egyik babilóniai isten, megkedvelt egy halászt. Barátságuk során számos olyan titkot árult el neki, amit más halandó nem is sejtett. Ennek csakhamar meglett a maga következménye, mert a halász tudása segítségével olyan tetteket hajtott végre, amire más ember nem is gondolhatott. Egy napon a déli szél, amely a babilon hit szerint egy nagy madár, meglepte a halászt a tengeren. A halász csónakja felborult. Más emberek talán imádkoztak vagy átkozódtak volna, de nem így a mi emberünk, aki tudásával bosszút állt és letörte a madár egyik szárnyát. A déli szél nem fújt többé. Az ügy végül is az istenek elé került, akik megidézték a halászt. Most következik a mese számunkra legérdekesebb része: Ea, az az isten, aki a halásznak túl sok bepillantást engedett a természet titkaiba, megijed. Mi lesz, ha a főisten kikérdezi a halászt, és rájön, milyen hatalmas tudású halandóval áll szemben? Ki fog derülni, hogy túl sokat tud halandó létére. Ilyen ember számára nem lesz hely a nap alatt, meg fogják ölni. Mindennek elkerülésére két tanácsa van a halász számára. Hízelegjen az isteneknek, ahogyan csak tud, és semmiből se egyék vagy igyék, ha megkínálják, nehogy megmérgezzék.

Anu, a főisten, kikérdezi a halászt, és persze kiderül, hogy az megengedhetetlenül sokat tud a világ dolgairól. Az istenek tulajdonképpen nem rossz szándékúak vele szemben, de egyszerűen nem tudnak mit kezdeni vele. Ennyi ismeret birtokában nem maradhat ember. Végül a hízelségtől megpuhult istenek elhatározzák, hogy őt is halhatatlanná teszik, de a jóindulatú Ea istent előbb alaposan megszidják ismeretterjesztő munkájáért.

A mese végén a halász mégsem lesz halhatatlan, mert nem mer inni az italból, amivel megkínálják. A tudás, a túl sok ismeret csak bajt hoz az ember számára — mondja a mítosz. A világ dolgainak ismerete és intézése az istenek kezébe való, az egyént ilyesmi csak bajba sodorja, és magára haragítja az isteneket.

Milyen ismeretekre céloz ez a mese? Természetesen nem azokra, amikről az előbb beszéltünk. Nem a termelés tapasztalatainak elmélyítésére, nem a gyakorlat továbbfejlesztésére, új módszerek bevezetésére. Veszélyt a papi testületekre csak az

ismeretek összesítése, az összefüggések keresése jelentett. Csak a világ jelenségeinek más fajtájú, a mindennapi életből vett minták alapján történő felépítése, a mitológiai apparátus helyettesítése anyagi jelenségekkel, fenyegette a mítoszok világképét.

Ezért a papi testületek azon igyekeztek, hogy a világ jelenségeinek szerkezetbeli felépítése szóba se kerüljön, ezt csak ők maguk tárgyalják vallásos és más tárgyú mítoszaikban, és istentelennek tekintették, ha más nyúlt volna ilyen kérdésekhez.

Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a rendelkezésünkre álló forrásokban jóformán sehol sem találkozunk az anyag szerkezetének megismerésére vonatkozó módszerek leírásával, a természeti jelenségek közötti összefüggések elemzésének technikájával, az emberi érzékelés és tapasztalat leírásával stb. Szinte feltűnő, mennyire oda kíváncsiak ezek az ismeretelméleti vonatkozású utalások, pl.: az egyiptomi orvosi papiruszok némelyikére, vagy számos babiloni hagyatékra. Nem lehetett hiány tehetséges megfigyelőkben, akik a jelenségek racionális, a gyakorlat számára állandó érvényű következtetést vonjanak le.

Az anyag szerkezetének megismerésére vonatkozó logikai lépésekre azonban sehol sem bukkanunk, a természet magyarázatának, hozzáférhetőségének leírása sehol sem található.

A természet irracionális, misztikus megismerése

Az előzőkben azt láttuk, hogy a természetre vonatkozó racionális ismeretek forrása a mindennapi termelés különböző ágaiból nőtt ki. Innen származtak a különböző tudományok csírái is. A jelenségek megfigyelése, a működésben levő anyag természetének vizsgálata vezetett a pozitív ismeretekhez. Így a legkezdetlegesebb ismeretelmélet a mindennapi gyakorlat, a szavakban vagy feljegyzésekben továbbadott módszerekben rejtett.

Ez azonban csupán számtalan fontos részletkérdésre vonatkozott, nélkülözötte az anyag szerkezeti felépítettségére és a világ, a természet összefüggéseire, egyetemes törvényszerűségeire vonatkozó adatokat, illetve annak a módszernek az ismeretét,

leírását, amellyel ezeknek az adatoknak birtokába lehetett volna jutni.

Az utóbbi kérdésekkel, amint megfigyelhettük, a mítoszok foglalkoztak, és ezzel szoros összefüggésben áll az a tény is, hogy az egyetemes összefüggések megismerésére vonatkozó ismeretek is a papi testületek birtokában voltak. Ezek az ismeretek azonban torz, irracionális formát öltöttek, és különböző megjelenési alakjuk a természet megismerése sok tekintetben egyértelmű volt az istenség, illetve az istenségek megismerésével. Mint ilyen, ez az út az irracionális, a természet és társadalom természeteteletti voltát képviselő papság kezében volt, amelyet Ausztráliában a varázslók és sámánok, Mezopotámiában és Egyiptomban pedig az államgépezetben fontos szerepet játszó papi szekták képviseltek. Közismert, hogy a természeti ismeretek jelentős része nem utolsó sorban ezeknek a szektáknak birtokában volt. Feljegyzéseiket és szóbeli hagyományaikat gondosan őrizték, és csak a szekta egyes tagjaival közölték. Így nyerhették el fokozatosan pl. Babilóniában a „látás titka”, majd magasabb fokon „a látás magasztos művészetét szemlélő” bölcs címét.

A papság rendelkezésére álló ismeretanyag, mint mondtuk, a természet racionális megfigyeléséből származott és az anyagi világ működésére, funkciójára vonatkozó tapasztalatokat tükrözte vissza. Ugyanakkor az ókori kelet legjelentősebb és legnagyobb tekintélyű papi iskolái a természet megismerésének legirracionálisabb módszereit hirdették.

Ezek a módszerek, amelyek a természet megismerését nagyjából azonosították az istenség megismerésével, a megismerés egyik alapjául a tudat elhomályosítását tették. Ebben lényeges szerepet kaptak az álmok és a különböző fokú önkívületi állapotok, amelyek már a történelem előtti időktől kezdve azt a látszatot keltették, hogy az ember tudatának kikapcsolódása hozzájárul az emberi lélek és test elkülönüléséhez. Ez az előfeltétele annak, hogy a lélek elhagyja a testet, és más jelenségekkel lépjen kapcsolatba. A kialakult hagyományos misztikus szertartások elvi lényege abban állott, hogy a tudat pszichológiai, tömegpszichológiai vagy egyszerű gyógyszerhatástani

módszerekkel történt kikapcsolásával életre keltsék az álmoképeket, a hallucinációkat, egyszóval azokat az állapotokat, amelyek elengedhetetlenek a misztika irracionális élményeinek megszerzéséhez. A „lélek”, amelynek e misztikus természet-átélésekben az volt a legfőbb feladata, hogy rövid időre egyesüljön a testen kívüli „világ-lélekkel” — amelyből minden élőlény származott —, a tudat kikapcsolásának mesterséges terméke volt.

A „felvilágosodott” keleti ember hite

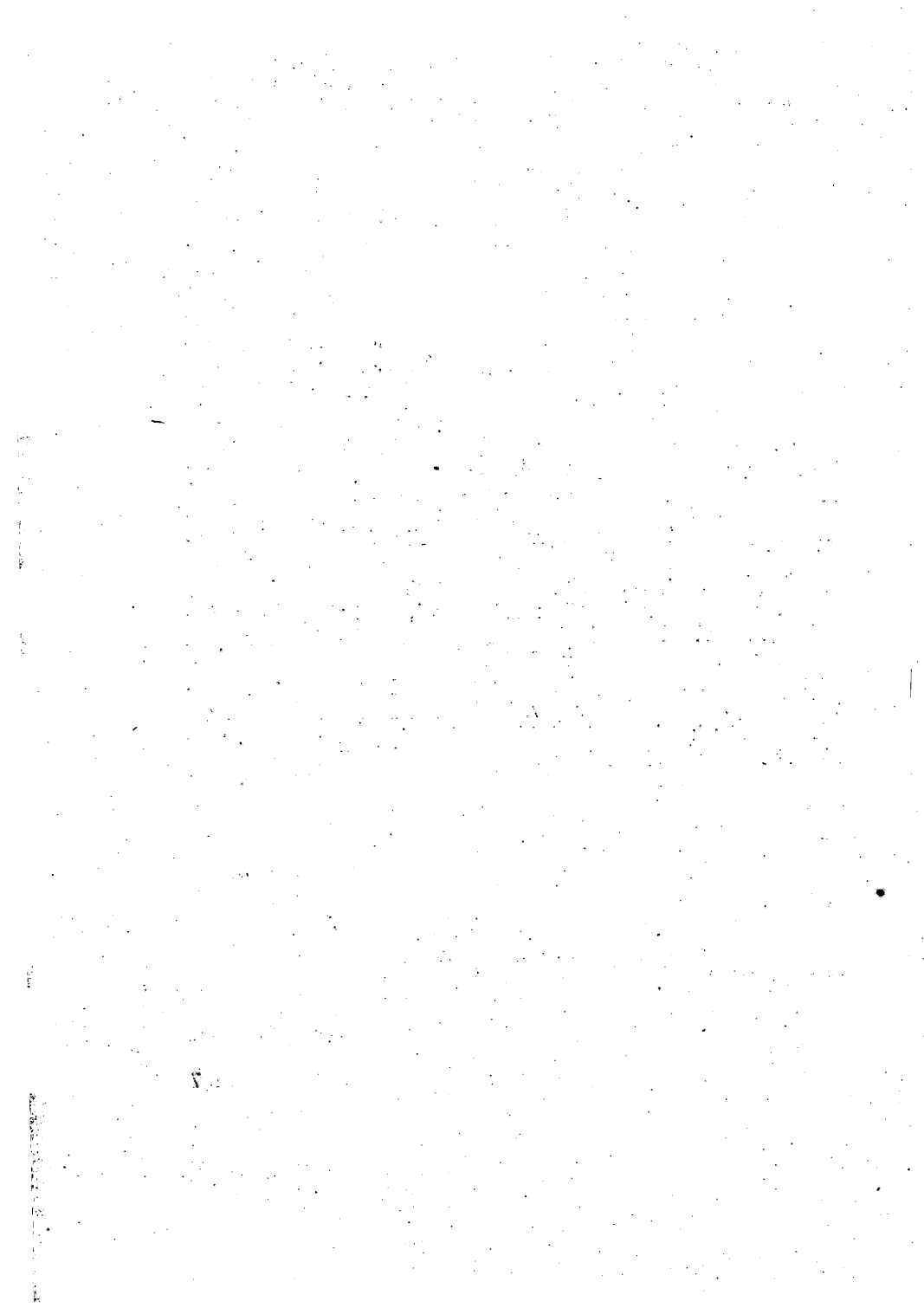
Mindezek a vallási tanítások messzemenően befolyásolták a lakosság legnagyobb részét, azonban természetesen azokat érintették legkevésbé, akiknek társadalmi helyzete, foglalkozása, világlátottsága, más népek szokásainak megismerése, a dolgozó tömegek felett állott. Úgy látszik, hogy ennek a rétegnek számára az állam hivatalos istenei, az ezeknek bemutatott áldozatok stb. nagyobb részt csak szokványos formaságot és hagyománytiszteletet jelentett. Ez a réteg az egész vallásból csupán a misztika egyetlen, viszont annál jelentősebb részét vette komolyan, éspedig azt a tanítást, hogy a test csupán megjelenési formája a léleknek, és a halál után visszatér ahhoz az egyetemes lélekhez, amelyből minden származik, vagy más formát ölt és így él tovább, amíg egyesülhet vele. Az ember számára az elmúlás, a halál egyike a legfontosabb kérdéseknek. Annak ismerete, hogy a halál az élet megszűnését jelenti, és így megszűnik az életnek az emberre jellemző működése, a tudat és a gondolkodás, azt eredményezi, hogy az ember szörványos elmélkedésen kívül természetesen nem foglalkozik saját halálának problémájával. Annak feltételezése viszont, hogy a test megsemmisülése után a lélek tovább él, megtisztul és az igazi lét az élet után következik be, arra kényszerítette főleg a szabad idővel rendelkezőket, hogy rendszeresen készüljenek erre a halál utáni létre. Ennek a felkészülésnek a történelem előtti idők sirjaitól az egyiptomi temetkezési rendszerig számos tanújelét látjuk. Az ókori Egyiptomban, amelynek fejlett természetismeretéről megemlékeztünk, minden tehetősebb embernek egyik legfőbb gondja az volt, hogy már életében úgy gondoskodjék múmiájának laká-

sáról, környezetéről, falfestményeiről stb., mintha csak valaki ma idősebb, nyugdíjas korára tenne félre magának. Ez volt az, ami a „felvilágosodottabb” vezető rétegek legfőbb vallásos gondját képezte.

Mi jellemezte tehát az ókori kelet természettudományi ismereteit és világnézetét?

Éles ellentmondás az anyag funkciójának és struktúrájának magyarázata között. A funkció racionális, a struktúra irracionális magyarázata. A természet anyagi jelenségeinek antropomorfizálása. Annak hirdetése, hogy minden jelenség ennek az antropomorph úton konstruált istenségnek valamelyik megjelenési formája. Az a feltételezés, hogy a természet megismerésének legfontosabb útja a természettel való misztikus egyesülés, a természet átélése a tudat elhomályosításával, azaz a természetmegismerés irracionális módszertana. Mindebben jelentős szerepet játszott a test és szellem viszonyának elképzelése, ebből kiindulva a túlvilági élet, a lélekvándorlás hite, és az erre való felkészülés a mindennapi életben.

A papi iskolák szektariánussága arra vezetett, hogy jóformán egyetlen nevet sem ismerünk azok közül, akik valamilyen természettudományi felfedezést tettek. A felfedezett törvények mögött nem egy tudós neve, hanem a papi kaszt, a mítosz áll. Sok helyen, mint pl. Kaldeában vagy Indiában az elért eredményeket a hagyomány merev, áthághatatlan dogmákká változtatta, amelyek minden további megfigyelés és eredmény lerögzítését lehetetlenné tették.

NADÁLY ÉS NADÁLYOSOK

Írta: GRYNÆUS TAMÁS (Budapest)

Az orvostudomány gyakran „fedez fel” újra már ősidők óta használt, s csak a primitív-paraszti orvoslásban élő gyógy-eljárásokat. Napjainkban, a piócakezelés újjáéledésének idején, tanulságos végigkísérni a piócagyűjtés és -kezelés magyarországi történetét.

A nadályt a legprimitívebb, gyűjtögető társadalmakra jellemző módon: puszta kézzel fogják még ma is. Feltehető tehát, hogy a nadály használatában, és az evvel kapcsolatos népi tudásanyagban számos igen régi gyógyeljárás, megfigyelés és hiedelem maradt ránk.

Nyelvemlékeinkben már a XIII. század elején felbukkan a szó, s attól kezdve gyakran találkozunk vele:

1225: ...„iuxta stagnum quod uulgo dicitur *Nadalthov*”.

1244: ...„quaedam aqua nomine *Nodalos*”, majd egy bizonytalan adat a század végéről:

1293: ...„Ablacione duorum boum *Nadal* (a. m. nadály?), *Jobagionis Domini archiepiscopi*”.

1317/1407: „Pervenit (meta) ad pratum ad unum stagnum *Nadaliusto dictum*”.

1408: ...„Cuiusdam loci arenosi et viminosi wlgó *Nadaalsaar* sclauonicum autem *Pyewyczneblatho dicti*”. Az 1400–1410 között keletkezett schlägli szójegyzékben háromszor is szerepel:

806. sanguisuga — *nadal*

1703. sanguisuga — *nadal*

1704. irudo — idem.

A XV. század végéről származó besztercei szószeretben is megtaláljuk:

1120. sanġssuga — *nadal*

1121. i'ruġo — idem

Mindebből legalább annyi látszik, hogy a korai magyar közép-korban a fogalom ismert volt. (A szó eredete ismeretlen mindmáig [1.] — l. Bárczi SzfSz — de semmi esetre sem szláv eredetű; Kniezsánál még a „kétes eredetűek” között sem szerepel.) Azt már csak a rokonnépek megfelelő anyagával összehasonlítva lehetne eldönteni, hogy mint gyógyításra használt állatfajt, mint vízi emberek vagy az értékes halállomány kellemetlen elősdijét ismerték-e, de mindhárom föltevés valószínűnek látszik. Hogyan maradt volna fenn a halászati szempontból aligha értékes Nadálytó és Nadálysár neve, ha más okból nem lett volna fontos, ismert, jelentős számukra? És miért éppen a nadályokról nevezték el ezeket a bokros, mocsaras, ingoványos helyeket („loci arenosi et viminosi”, „stagnum”, „to”, „saar”), hiszen elnevezhették volna a nyilván nagy számmal ott élő madarak, vagy emlősök valamelyikéről, jellegzetes növényeiről, alakjáról (v. ö. Kerektő) egyaránt.

S nem egészen egy századdal az utolsó kézzel írt glossza után már jelképpé: az elnyomó, az uzsorás, a kizsákmányoló jelképévé vált, határozottan utalva jellegzetes *vérszívó tulajdonságára*. Ez pedig csak úgy képzelhető el, hogy a fogalom (és mindaz, ami vele összefügg) régóta és széles körben ismeretes volt, és éltek vele. Calepinus (1592) és Szenczi Molnár Albert szótárában (1604) is megtaláljuk a nadály szót; 1630-ban pedig „*Discursus de Summo Bono*” című művében így ír Sz. Molnár Albert: „Ez *vérszopó nadályok* az ő alattok valókat mind az tete-mekig megnyúzzák* és veleiket csontyokból is ki szívják.”

Apáczai Csere János Magyar encyklopediájában (1655) ezt olvassuk: „A *nadály vér szípó*”; majd ismét átvitt értelemben

* Szemléletes és képi erővel duzzadó leírását v. ö. Györffyével (i. m. p. 57): Az ilyen kotus réteken csak ... zsombokról-zsombokra ugrálva lehetett átkelni. Aki ... megállott, az rögtön belebukott a latyakba, s nagyon könnyen pócák, rákok s férgek tápláléka lett.”

használva Paskó Kristóf: Erdély pusztulásáról írt siralmában (1663): „Kevés értékedet kiszijta a török. mint a *vér szopo nadály*”. A sort Páriz-Pápai és Bod Péter szótárának adatával zárhatjuk (1767): „*Nadály, vér szopó*”.

Annál meglepőbb ezek után, hogy a XVI. századi orvosi könyvben még találni egy-két orvosságot, aminek egyik összetevője a nadály, de mint vérszívót (a mai népi orvoslásban szokásos módon és betegségekre) nem kommandálja, vérelvonásra csak érvágást ill. köpölyözést ajánl. Ime:

„Keznek awagÿ Labnak is dagadasarol” cím alatt ezt olvasuk a XVI. századi orvosi könyvben:

„Nadalÿokat vagdalÿ megh aprora, Feoldÿ gÿlÿztakat mos megh zepön, feÿer borban hannÿad mÿnd az ket felet es föld megh benne, zöd kÿ abbol es az vthan ismet fa olaÿban feozzed annÿra, hogÿ az gÿlÿztak mÿkor megh hasadoznak, hand kÿ előzör az Nadalÿokath megh wagdalwan, ha megh azalod, megh törödporra, es megh zÿtalod, es vgÿ vetödporul bele az fa olaÿban, sokkal ÿobb ees haznosb az dagadas kenesere.” (2) (Az eredeti szöveg „ÿ” betűjét „z”-vel, „f” betűjét „s”-sel írtam át).

„Hay awagÿ Ször neuleseröl” pedig ezt ajánlja:

„Törvissöntermé chÿgaknak chÿak az husat, Meheket, Darasokath, Nadalÿokat, es egöt Soth, ezöket veod egÿenlő mertekkel, töd mazos fazekben es had oth az mygh azoknak valamÿ Nedwessegeok zarmazÿk le, zöd feolazth es teod wegben. Eleozör törwld megh az kopaz feÿet eleos ruhawal es teoröth tengerÿ taÿtekkal, az vthath mosd az wegben valowal”. (3)

Száz év múlva, Pápai Páriz Ferencnél még egyszer ismét felbukkan. Nadályt rendel „A Köszvényről és Sciaticáról”: „Ila az hévségben a Lábad vagy Kezed erei meg-dagadtak, *nadalÿyal*, annak módgya szerint, vért szitatni belöle, hasznos igen.” (3/a) (Annyira közismert volt tehát akkor a nadály ragasztás, hogy nem is részletezi, csak „annak módgya szerint” kommandálja).

Egészen szokatlan és egyedülálló az a XVI. századi adat, melyben a nadály belső *betegség okozójaként* szerepel. (N. B. a népi orvoslásban gyakran szerepelnek különféle, a test belsőjébe jutott állatok — mint pl. kígyó, béka, vízbíornyú stb. —

betegségek okaiként. Ebben az idézett adatban megfigyelendő, hogy a nadály *vérbő* szervet *csíp* meg, s attól a beteg *elalél*. — V. ö. még az alábbi Dutka idézettel: „... vár, amíg kicsit megcsédül a *vérvesszeségtől*...”, „Az 1576. évben egy »tudós-asszony« vizsgálgta meg a betegeskedő Zrínyi Doricát. Amint Mihályházi Margit asszony írta, a tudósasszony „azt mondja, hogy *nadály* *vagyon benne*, az csípi a szívét, attul *vagyon* az alélás rajta!» (4).

Az eddig elmondottakat bizonyítja — közvetve — a pióka és a pióca szó története is. Mindkettő a szláv *pijavьka* és *pijavnica* szóból származik (5) (erre utal már a fentebb idézett, 1408-ból származó oklevélbeli adat is), s először 1533-ban, a Murmelius féle szójegyzékben jelenik meg (egy szinoníma-pár második tagjaként):

1251. Hirudo — Nadal pioka

1266. Tarmus — Nadal pioka,

érdekes példaként annak, hogy a szláv nyelvekből kölcsönzött szavak kiszorították a megfelelő magyar szavakat (6). Faustus Verantius „*Dictionariumában*” (1595) „*pieücze*” alakban, Decsi „*Adagia*”-jában (1598) pedig egy szólásban jelenik meg: „mint az pioka mindenkor raita czüg”. Nem egész száz évvel később pedig ismét szinonimaként találkozunk vele Comenius Amos: „*Orbis sensualium*”-ában (1685): „A *nadály*, *pioka*, *szopóka* *szopja* a vért”, majd ettől kezdve folyamatosan Szenczi Molnár Albertnél, Páriz Pápainál, Sándor Istvánnál, s végül a Czuczor Fogarasi szótárban.

Valójában két, külön-külön átvett, de ugyanazon, az egyházi szláv nyelvben, a bolgár, szlovén, cseh, szlovák, szorb, és orosz nyelvben egyaránt meglévő töből származott mindkettő (Kniezsa, SzfSZ). Régen a *pióka* volt a köznyelvi alak, s úgy látszik, ennek maradványaként még ma is Dunántúl (Somogy, Baranya vm., Göcsej, Ormányság, Dráva melléke; *pihóka*, ill. *piuka* alakban Somogy, ill. Zala megyékben) (MTSZ).* A XIX. század közepétől pedig a pióca alak terjedt el. (Szeged környékén

* Különös módon a MTSZ-ben a nadály szó nem szerepel, csak a pióca és idézett változatai.

szinte kizárólag (Sz. SZ.), piánc és pihóca változatában Bereg, ill. Sopron megyékben (MTSz), Tiszántúl ma is inkább a nadály alak használatos).

A nadályfogás mesterségének ősi volta mellett szól még két közvetett bizonyíték is:

A társadalom (7), a falu, (sőt: a piac!) perifériájára került emberek — az etnológia tanúsága szerint — a legjobb hagyományörzők. A nadályosok, pákászok pedig ezek között találhatók, illetve közülük rekrutálódnak.

A nadályosok, nadályon kívül, még rendszerint többféle — gyűjtögetéssel előteremtett — növényt is árultak. (Erre az alábbi recens gyűjtésekben sok adat akad). A mai magyar gyógynövénygyűjtők és árusok tudományának eredete még nem teljesen tisztázott, de aligha kétséges, hogy ennek egy része legalábbis ősi, keleti tudásanyag.

A nadály-adatok hiánya, részben már a XVI. századi orvosi könyvben és a boszorkányperek aktáiban, addigi összefüggő soruk megszakadása arra vall, hogy az a törés, amiről Németh László, Karácsony Sándor, és a magyar orvostörténeti irodalomban Oláh Andor írt (8), ezen a téren már elég korán bekövetkezett, s attól kezdve a lenézett és üldözött „tsalárd tsikászok és békázók” nemébe tartozó pákászok, nadályosok (akikre azonban mégis szükség volt, s igénybe is vették szolgálataikat), éltek a maguk „lappongó” életét szinte napjainkig, majdnem változatlanul örökítvén ránk több száz év előtti tudásukat.

Lássuk ezeket a híradásukat:

„A piócaszedőkről még nem is beszéltem!

Amire fűben-fában nem termett orvosság, azt hajdan már csak a nadály hozhatta helyre! Minden ablakban ott állott a nadályos üveg, gyanús tisztaságú vizében tíz- tizenkét nadály nyújtózkodott. A piócákat *nadályos emberek* vagy *pákászok* fogdosták a rét *ombolyos vizében*, sőt fogni sem kellett, ő fogta az embert. Szükség is volt a piócákra, mert eleink bőségesen táplálkoztak, hússal ették a húst. A vérmességből eredő guta-ütés elhárítására csak az érvágás, pióca volt az orvosság!”

Szücs Sándor leírása szerint az egyik nagysárréti pákásznak, Bezeg Miskának „mint afféle nádasban élemeskedő *pákász-*

nak, egyik kezében gyékényszatyor volt, telve *hatékony gyógyfüvekkel*, a másikban *piócás kobaktök*” (10).

Herman Ottó ezt írja: „A pákászvilág idején az orvosi tudomány egy szentháromságnak hódolt: hashajtó, hánytató és vércsapolás. Az utolsónak révén érintkezett Aesculapius a pákással, mert a hova köpülőzéssel, érvágással hozzá nem fért, oda rakta a piócát; ez pedig a pákász birodalmában termett.

Hogy mikor volt a piócafogás ideje, ezt elmondta a pákász-család arczultatja, mert akkor férj, feleség s minden fellelhető népség térdig beállott a cseret vizébe, arca feszült figyelmet árukt el; volt ok reá: hogy megérezze rögtön a pióca csípését; vére árán szerezte — elhaloványodott” (11).

Még egy adat a Nagysárrétről, kb. a múlt század végéről: „A Gilányi sor másik oldalán selymes, sűrű fűzfák alatt folydogált a Pece-patak, a lóbuszos, piócás, melegvízű Pece-patak ... Ez a víz a váradi (nagyváradi) szegénység jötevője. Itt áztatják Szőlös alatt a Pece-patak iszapos medrében fáradt csontjaikat kereset nélküli napszámosok, megrokkant öregek fuvarosok és *egyéb törmelékei* a nyüzsgő, nyughatatlan városnak. Itt mossák rongyaikat a váraljai szegények, s ennek a *társadalmon kívüli* zagyva és színes *társadalomnak*, amelyet a cigánysor tarka színekben pompázó szép királynői élénkítenek, bölcse, tanítója, kuruzslója és jövendőmondója a *piócasember*. Hosszú, kiöregedett, visszeres lábú sárréti pákász. Elképesztő mocsári meséket tud a csökmői sárkányról, s gyógyszerert minden földi nyavalyákra. *Beáll a vízbe kötésig, megtapossa az iszapot* és vár, amíg kicsit megszédül a vérveszteségtől. Akkor kilép a partra. Két lábszárán fürtösen lógnak az opálos, zöld piócák. Kövérek, eleven vérrel telített, jóllakott tömlők. „Mint a városi bankigazgatók» — mondja a piócasember, s lassan szedegeti le lábáról a tömérdek élősdit. Egy nagyszájú uborkás-üvegben hemzseg a zsákmány. Egy heti élet ára, mert az öreg patikusok jól fizetik a piócát.

— Sok életet mentett meg már ez a féreg — meséli az öreg piócás pákász. Sok kanonok, főbíró, földesúr nyakára ma is tethetnének egynehányat, hogy könnyítsünk a sűrű vérükön.

— A dünnyögő hallgatóság sokkal radikálisabb gyógymódot ajánl...” (12)

Kiss Géza sem hagyja megemlítetlenül, a Dráva áradásainak, ártereinek hasznáról szólván:

..., Bujdosó halászok, akik rütkök helön (rejtekhelyen) lerakott vorszák (varsa) után járnak. Itt két sütkő-gyerek (siheder) osztozik a rákon. Tekenyőst (teknősbéka) is visznek a csávásba. Ott egy gödörből *piókát* meröget a *piókás-szüle*. Pénzért cserél az gazdát. Mikor vonul el innen ez a töménytelen víz? Soha ...” (13)

A XVII. század végén a XIX. század elején nyugaton (újra??!) divatba jött, kapós cikk lett a nadály. Franciaországban, főleg Broussais (1772—1830) és Bouilland (1796—1881) hatására használatát olyan túlzásba vitték, hogy 1829 és 1836 közötti években, csak a párisi kórházakban, évi 5—6 millió piócat használtak el (14), s ennek fő beszerzési helye Magyarország volt. (H. Bottenberg id. művében — 1936-ban! — azt írja, hogy Németországban alig néhány helyen fognak piócat, „die Züchtung erfolgt heute vorwiegend in Jugoslawien und Ungarn”.) (15, 16)

Hivatalos helyről rögtön tájékoztottak, milyen a magyarországi „vadászterület”. Az első tájékoztatást kérő utasítást (1833. december 3.) (17) csakhamar követi 1834. február 25-én az 5688. sz. helytartótanácsi rendelet. Ez, mivel ... „fertur, ut id vermium genus ... in aliis Provinciis Accidisse” (i. m. p. 638) és „ut ... omni tempore, et ubivis locorum, tamquam necessarium in premultis hominum morbis remedium praesto sint” (u. o.) — részletekbe menően rendelkezik a nadályok fogási idejéről és módjáról, a tenyészhelyek háborítatlanságának biztosításáról, a szállítás módjairól és eszközeiről, valamint a nadályok tárolásáról (18). Az év derekáig még két rendelet lát napvilágot a piócák ügyében, ezek ismételten felhívják a figyelmet az 5688. sz. rendelkezésre, és elrendelik a nadályok tenyésztését is (19).

Egyoldalú túlzás lenne elhallgatni, vagy tagadni ezeknek a rendeleteknek humánus szellemét. Az előbb idézett és itt idézendő rendeletrészlet a jozefinista államapparátus és szemlélet késői hírmondói:

„.... ut articulus hic medicinalis pro gremialis publici usu, semper in sufficienti quantitate, iustoque praetio praesto sit” (20.)

Csak az volt a baja, hogy kívülről, felülről jött, szelleme idegen volt és főleg: nem számolt a magyarországi adottságokkal. Sem a lelkiekkel, sem a materiálisokkal. A rendelet p.o. előírja, hogy a nadályokat ősszel gyűjtsék, holott a hazai tapasztalatok szerint a derűs, meleg idő alkalmas nadályfogásra. Az ősz — a szeptember derekán jelentkező hideghullám miatt — nálunk gyűjtésre alkalmatlan idő. A mai nadályosok húsvét után kezdik gyűjteni a nadályokat, s főleg a rekkenő meleg, derűs nyári napokon csinálnak jó fogást.

Az idegen, felülről rántukmált dolog a lelkekből a szokásos reakciót váltotta ki: visszahúzódást, rezisztálást. (Ha nem így lett volna, jó kereslet mellett ugyan miért kellett volna egy évben is háromszor is megismételni egy rendeletet, hacsak azért nem, mert mindegyik csak írott papír maradt?!). Ha bajt hárítani, „kenni”, szabálytalanságot elrendőzni kellett, akkor a túrkevei és karcagi előjáróság fel tudott küldeni Budára vagy Bécsbe akár egy szekérrakomány teknősbékát is (21), de mikor kiadják az ordrét; gyűjteni és szállítani kell a piócát így és így, akkor azért se (22). Nem sok idő kellett hozzá, s a nadálykereskedők kiépítették nemzetközi kapcsolataikat: így jutott el a magyar pióca Amerikába és Algirba (23), Lássuk az egykori adatokat; Vámbéry Ármin írja visszaemlékezéseiben:

„.... a korcsmát be kellett csukni ... és a kereset új neme váltotta fel a csaplárosságot: a *pióczakereskedés*, amely úgyszólván családi üzletága volt a dunaszerdahelyi Fleischmann családnak (mostohaapja családjának). Igazabban szólva, nyomorúságos házalókereskedés volt biz ez. A Fleischmann testvérek *összevásárolták* a sok pióczát, melyet a *parasztok a környék töménytelen mocsarában gyűjtöltek* és szétválogatva eladogatták Felső-Magyarország gyógyszerházaiban. E szerint én is hamarosan megismerkedtem az üzlet minden csínja-bínjával ... a család minden üdve és keserve a pióca kelendőségétől és árfolyamától függött ... Magyarországon akkortájt (az 1830-as

évekről van szó!) még sűrűn rakták a piócát a beteg emberiségre, de mert a haladó orvosi tudomány ellene volt a vér minden csökkentésének, lassan-lassan kiment a divatból a piócza és abban az arányban, amint értéküket veszítették az állatok, nőttön nőtt a szegénység szülei hajlékában” (24).

Az Orvosi Tár 1831. III. sz. 289. oldalán egy német folyóirat nyomán közli az alábbi tudósítást:

„Német és magyar országból még mindig igen sok nadály vitetik ki Franczia országba. Az e' célra készült kocsik különösen vannak alkotva, 's 5—600 ezer (!!) nadály fér beléjük. A' vitel legjobban akkor történik, mikor hűs és nedves idő van: tehát tavasszal és ősszel. Sokszor öt hat illy szekér indul el egy hétben Franczia országba. Legujabban 8 000 nadály küldetett Párisból Algirba; sok megyen onnan Angliába 's éjszaki Amerikába is. Jelennen Párisban 10 nadálykereskedő van, kiknek mindegyike hetenként valami tíz ezer nadályt ad el; 's így egyedül Párisban esztendő által valami 5—600 ezer kél el. Adatnak súlyszáma: két kilógramm' (4 font 2 lat) ára 22 franktól gyakran egész 45-ig száll fel.”

A gyarmati jellegű kereskedelemre és nyersanyaggazdálkodásra jellemző rablógazdálkodás (25) hamar éreztette hatását. A helytartótanács kiviteli tilalmat rendel el, és leír Csanád vármegyéhez is: nyomozza ki, hová lettek a „jó hírű” csanád-megyei piócák. A vármegye így számol be válaszában a pióca-kereskedelemről (1834):

„A makói járásban a »piotza fogás és kereskedés«-t egyedül a püspöki uradalom határában gyakorolják, bérlője: Újhelyi Sámuel, aki 37 p. 30 kr. bért fizet a püspöknek. Vizes esztendőben sok van, száraz időben kevés, sőt nem is lehet találni. Néha 10—15 métermázsát is eladott Pesten Wurm, Lichtl nagykereskedőknek, hogy ezek kinek adják el, a bérlő nem tudja. Az ára különböző, ha kevés van, fontjáért egy p.-t is adnak, volt idő, mikor csak négy garast kapott. A nagylaki járás piócáit is szívesen vásárolták a pesti nagykereskedők, hol a bérlő Hermann Spiró és Fein Ábrahám voltak, akik vállomásuk szerint a nagylaki határban évente 24 mázsánál is többet összeszedtek, és valami Batt nevű francia kereskedőnek adták el

mázsáját 250 fr.-ért. *A minden évben való fogdosás nagyban hátrállatja kifejlődésöket.*" (26)

Nem vádol, nem átkozódik — csak közöl, leír, de megoldást sem javasol: passzív marad. (Ne kutassuk most, hogy valóban így volt-e ez, vagy pedig — valami rosszabbtól tartó — paraszti óvatosság festette sötétebbre a helyzetet, mint amilyen valóban volt. Elég az hozzá, hogy 1840-re Csanád vm.-ből a nagylaki határ kivételével kipusztultak a nadályok) (27). Ezután jött az újabb rólunk-nélkülünk intézkedés: a lecsapolás. Amit még a kereskedelem meghagyott — elvitte a gát, a csatorna: a pákász „őscinek birodalma, a Csíkország, lába alól mindinkább és mindenfelé fogytán van” — írja Herman Ottó (28).

A jelen. (A nadály gyűjtése, árusítása Hódmezővásárhelyen, Makón, Vésztőn, Szegeden, Kiskúndorozsmán, Nagykamaráson és Fehérgyarmaton).

A pákászok, nadályosok ismerték annyira terepüket, hogy még a nagy folyamszabályozási munkák után is megtalálták a maguk nadály-lelőhelyét. De ez már nem volt országos méretű, még kevésbé félvilágot behálózó áruforgalom kiindulópontja. Szűk kis terület vevőkörét — egy városét, vagy néhány községét — elégítették és elégítik ki mindmáig. Módszereik az idő folyamán nem sokat változhattak, ezt bizonyítja az ország különböző részein gyűjtött adatok hasonlósága.

Kiss Lajos írja, hogy a „*vásárhelyi* híres vásároknak” „piócát a volt polgári fiuiskolánál, a kádárokkal szemben árultak, befőttes, széles szájú üvegben. A piócás gombot, tűt, cernát és gyűszűt is árult” (29). Bálint Nagy István pedig *Makó*(?) nadályosemberét említi:

„Még gyermekkoromból (ez kb. a múlt század utolsó évtizedeit jelenti) magam is emlékszem a piócaárusra, aki széles szájú, pióciaktól hemzseggő üveget zsinigre kötve kezében lóbálta s utcákon keresztül kiabálta: »Piócát vegyenek!« (30).

Vésztőn (Békés vm.) a ragadvány-, vagy csúfnevekkel megkülönböztetett számos Papp családban mindenféle felekezet akadt. Egy verekedős természetűt és családját „vérese Papp”-nak, a liszteskófa családját „lisztes Papp”-nak nevezték. Volt ott „körmös Papp”, „nehézipipájú Papp” s végül akadt egy

„nadályos Papp” is. Nagy Imréné, Varga Zsófi néni (a továbbiakban V. Zs.) így emlékezett meg róla (1961. aug.): . . . „nadályos Papp Bálint — az a sok nadályat fogta a Kőrösbe, árulta

1. Sándor bácsi bekavarja a tisztás vizét

a piacon, meg házaknál. Má’ az sincs meg; (már) én is öregembernek ismertem az öreg nadályost. . . Itt vót nálunk (t. i. a vésztői határban; volt egy ér), úgy hítták: Büdösér. Abba tanyáztak a rengeteg nadályok, meg madarak: libuc, vadliba. Most nincsen má’ (az se), meg van semmisítve”.

Alighanem Pista bácsi, az okányi nadályos ember vehette át örökét. Hetipiacok alkalmával mindig lehetett hallani, amint

— rossz zsákkal a hátán — fel-alá járva a sokadalomban éneklő hangon kínálta portékáját:

Na- dááj, táá- jog gyö- kéér.

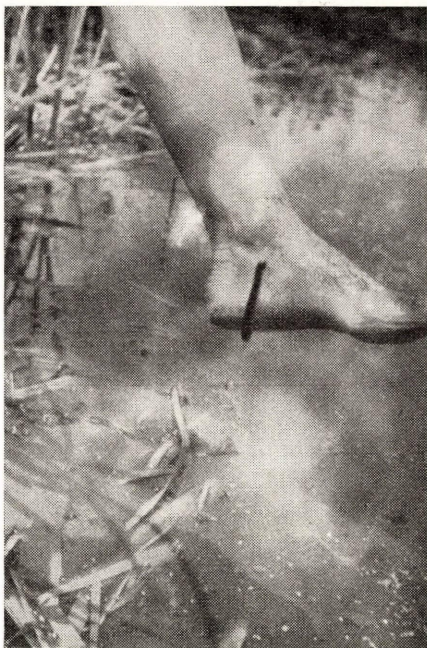
„Van egy öregember a községben — mondja róla V. Zsófi néni —, minden tavasszal kiabálja a piócat. Van egy nagy kétliteres üvege, kiabálja: »Nadály, tájoggyökér!« (Jobbára csak a piacon, de) utcákba is jár.”

„Egyik nyáron ki szerettem volna faggatni az öregotudomány felől, de sehogysem akart kötélnek állni. (Bizonyára rosszul kezdtem hozzá). Több év elteltével jutottam csak el újra Vésztőre, akkor hallottam, hogy ő is meghalt időközben. Nyugodjék békében! Most Komádiból jön át egy asszony (piackor), de csak ritkán”. (V. Zs.) (Okány és Komádi szomszédos községek.)

Nem szenvednek azért hiányt nadályban a vésztőiek, ellátják magukat. 1961-ben, egy verőfényes augusztusi reggelen, vendéglátó gazdámval, a jó öreg Varga Sándor bácsival (a továbbiakban: V. S.) beszélgettünk. Szó esett valahogy a nadályról is. Éppen jókor: az öreg már úgyszólván készült nadályt gyűjteni, az idő is éppen kedvező volt. Nem kellett sokat kérnem, megengedte, hogy vele tartsak. Fokközbe mentünk. Sándor bácsi, kezében az uborkás üveggel, elindult az egyik kis tisztás felé. Tapostuk a szárközépig, térdig erő sötétbarna vizet: lábunkat körbe mozgatva „bekavartuk”. (1. ábra) A felzavart víz tetején hullámos mozgással megjelent egy-egy cirmoshátú pióca. Változó szerencsével folyt a vadászat. (2., 3. ábra).

Szeged és Kiskúndorozsma. A szegedi piacokat főleg a dorozsmai gyógynövény- és piócaárusok látják el (részletesen más dol-

gozatomban foglalkozom velük). Egykor népes seregüknek két öreg hírmondója: Mári néni és Etel néni (Pintér Tamásné és Szántó Sándorné). Az egykori gabonapiacon, a szent István téri víztorony tövében minden szerdán és szombaton összegyűlő

2. „lóg a lábunkról ...”

hetipiac forgatagától kissé távolabb, a Vidra utcai sarok közelében hétről-hétre, esőben, hidegben, jó időben egyaránt megtaláljuk őket.

A XVIII. század végének Dorozsmájáról szólva ezt írja Sztriha (30/a): „ha vérmes volt valaki, piócat raktak rá a javasasszonyok. Még csak nem is kellett ezért a javasasszonyhoz

menni, mert minden házban tartottak üvegben piócát, mely a romlott, lusta vért kiszívta az erekből.”²

A Mars téri („rongypiac”) gyógynövényárusok egyikénél is láttam portékái között egy uborkásüvegben piócát (1955 őszén):

3. Fogságba kerülnek

Még egy szeged környéki adat Móránál (30/b): „nagy tél nagy havat jelent, a nagy hó sok vizet jelent, s a sok víz azt jelenti, hogy a tó bemászik a földekre, s aratás helyett majd szedhetik a piócát”...

Hasonló, időszaki jellegű pióca-lelőhelyről számol be *nagy-kamarási* (Békés vm.) adatszolgáltatóm is.

Az egykori Ecsedi-láp vidékén, *Fehérgyarmaton* is csak nadály-nak nevezik a jó piócát (adatszolgáltatóm a pióca szót Budapesten hallotta először). Ennek „barna cirkos (sic!!) meg fekete a háta”. A másik fajtát, a „lónadályt” gyógyításra nem is használják, mert egyetlen ilyen pióca ki tudná szívni egy ember minden véréét. A nadályos emberek a falu melletti mocsaras állóvízben fogták a nadályt kézzel, vagy lepkehálóhoz hasonló dróthálóval; házaknál és piacon árulták (a háború után 1–2 forintért „sokat adtak”) (N. T.).

A nadály haszna

A nadály tipikus háziszser: mindenki maga alkalmazza (legfeljebb szomszéd vagy családtag segítségét veszi igénybe), s rendszerint nem javasember, hanem ismerősök, rokonok vagy a nadályosok kommandálására. Sőt egyik dorozsmai adatszolgáltatóm szerint „odabe” (ti. a városban, a piacon) sok (vevőjük) mondja”:

— „Én má’ ha érzem, hogy bajom van, nem mék orvoshoz — gyűvök magukhoz piócáért, ha szédülök” (Sz. S.) (1. ábra).

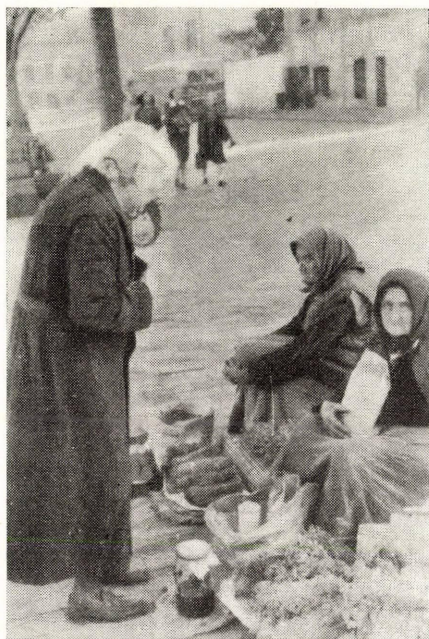
Használati módja és várt, ill. feltételezett terápiás hatása a különböző korokból (főleg a XVI–XVII. századig, de kisebb mértékben azután is) származott elemekkel gazdagodott primitív orvoslás szemléletéből érthető meg. Ez a szemlélet elsősorban (de nem kizárólagosan!): primitív, népi humorápatológia. Ennek megfelelően a nadály feladata: eltávolítani a bajt okozó „rossz vért”, „tört vért”, „összetört vért”, „fekete vért”, „sárvizet” (31). De használják fájdalomcsillapításra, egy XVI. századi adat szerint pedig hajnövesztésre is. Sőt, mint láttuk: a népi felfogás szerint betegség okozója is lehet (32).

„A nadályt *vír ellen* használták. Akinek *sok a víre*, vagy *rossz a víre*: a nadály azt szedi ki az emberből” (S. S. Vészto).

„Akinek szédül a feje, idős”, „*ajaj, de nehéz a fejem, de szédülök*” mondja — annak oda a tarkójába, hátul ragasztják (a nadályt). Teleszítja magát az a piszkos pióca *fekete vérrel*.” (S. K. Vészto.)

„Az ugyan jó, az a nadály. Mikor nekem kiugrott a csigolyám (nyakcsigolya), (nem luxatio vertebrae cervicalis értendő, hanem valamilyen népi kórforma) beleragasztottuk (ti. a

nadályt) a nyakam bőrébe, kihúzta a *rossz vért*, azóta tudok dolgozni.” (Addig a fájdalomtól nem tudott.) (K. E. Vésztő.)

4. „Én má’ ha érzem, hogy bajom van, gyüvök magukhoz piócéért...”

„Akinék *nagy a vérnyomása*, (az) ide a tarkójára, (meg) akinék a *lába, dereka fáj*: nadályt raggatnak rá. (Addig van rajta), amíg magától le nem esik. (Állatnak) mikor megdagad a lába, meg van erőltetve: vagy nadályt eresztenek bele, vagy megerelek. A szügyibe szokták ragasztani a nadalyat (sic!). Meg van olyan *vérmes* (ember), az is használja.” (V. Zs. Vésztő.)

A vésztoi fehér lábú Szabó Lajosné, Török Julcsa néném mesélte, hogy *fájós lábára* nadályokat ragasztott, „az kiszijja a *rossz vért*”, pedig valójában az a baja, hogy 65 éves. (T. J. Vészto.)

„Vannak olyan idős családok, sűrű a vére, nem tudják kivenni, (nem lehet) eret vágni rajta. Kis pohárral odateszik, mikor jólakott, leesik magától. (Van) aki ajnározza — van aki elhajtja, aszondja, ő nem vergődik vele — kicsi sőt tesz az orrához, (bedobja egy vízzel telt lavórba) már okádja kifelé. Tiszta lavórba meglátja: ha tiszta szép piros (a vére, amit a pióca kiokádik), akkor egészséges, ha sűrű *fekele a vér*, akkor beteg. (Utána) megmossa tiszta vízbe. Tegye üvegbe, kösse le ruhával.” (P. T. Dorozsma.)

Nagykamaráson viisszeres csomóra, vagy vizenyőtől duzzadt lábra rakják. Amikor leesett, még mindig szivárgott utána a „*törtvér*” vagy a „*sárvíz*”. Ha pedig „*a sárvíz a májára ment*”, „*elfutotta a máját a sárvíz*”, akkor 6—8 piócat tettek a májtájékra: „oda, ahol feszül”, „ahol az a kemény van”. *Fejfájás, szédülés* esetén, vagy ha valakit „*meg akar ütni a guta*”, a nyakába ragasztják. (Sz. E. Nagykamárás).

A teljesség kedvéért idézem saját gyűjtéséből származó adatait (33) és Csüry Szamosháti Szótárának egy adatát (idézi: Berde, i. m. p. 170):

„A Hajdúságban azt tartják, hogy piócat »*felragasztani*« csak szép, tiszta időben tanácsos, mert szeles, borús időben nem is tapad meg jól, de még ha fel is ragad, többet árt, mint használ. — A nyírségi Barnácz néni szerint a gerincre és az oldalbordákra nem szabad nadályt tenni. Az oldalbordák közt van az embernek egy olyan kis tüdeje, mint a tyúknak. Ha abból kiszívja a vért a nadály, nem lesz az illetőnek több nyála, és el is pusztul nem-sokára. *Fejfájás* esetén a nyakszirt két gumójára kell rakni. Ahol *véraláfutás* van, oda is jó nadályt tenni. A Szamosháton, ha valamely testrész *megdagad, támadás kél rajta*, vagy valakinek »*megmered a nyaka*«, nadályt ragasztanak rá, hogy szívja ki a *rossz vért*.”

A nádály természetrajza

Rendszertana (34):

Phylum: *Vermes*. — Classis: *Annulata* (Annelida). — Ordo: *Hirudinea* — Familia:

I. *Rhyncobdellidae* — Subfamilia: *Ichthyobdellidae* — Genus:

Piscicola

Clepsinidae

Clepsine

II. *Gnathobdellidae*

Nephelidae

Nephelis

Hirudinidae

Aulastoma

Hirudo

A számos magyarországi piócafaj közül egyesek *darabos táplálék*-kal élnek (*Nephelis*, *Aulastoma*), míg pl. a *Hirudo*, *Haemadipsa* fajok a *darabos táplálék*ről áttértek a *cseppfolyósra*: *gerincesek vérére*, s szájszerveik ennek megfelelően átalakultak.

A csekély számú idézett forrásmunka az orvosi piócat különböző néven (*Hirudo* off., *H. med. stb.*) említi, pontos rendszertani meghatározás azonban egy esetben sem történt. Ismerve a magyarországi piócafajok nagy számát, enélkül felelőtlenység lett volna bármilyen zoológiai fajmegjelölést használni (esetleg csak olyan alapon, hogy „felragad” — „nem ragad fel”). Ezért használtam következetesen az országszerte ismert két népi megjelölést: *nádály*, *lónádály* (valószínű, hogy mindegyik mögött több különböző zoológiai species rejtőzik). A változékonyság és a változatok száma olyan nagy, hogy Apáthy az összes közép-európai *Haemopsis* és *Hirudo* alakot egy fajba, a *Hirudo medicinalis*ba sorolja, s ezenbelül legfőbb varietásokat különböztet meg.

Apáthy írja, hogy a rendszertanban lópiócának nevezett *Aulastomák* „nem bírják a melegvérűek bőrét átharapni, vért sohasem szívnak” (35).

Testük két végén levő korong közül az elülső a szívó, a hátsó a tapadó korong. Az „úszást minden pióca egyformán végzi: a test lehető leghosszabbra kinyúlik. . . a lehető legnagyobb mértékben vízszintesen ellapul, és a vizet le-föl, elől-ról-hátra kigyózdó mozgással, függőlegesen csapja. A piócák fajsúlya a vizénél mindig jóval nagyobb, erős izommunkájukba kerül, hogy magokat

a vízben fönntarthassák, és pihenés végeft mindig valamely szilárd testen kell megtapadniok” (36).

Nadály az orvostudományban

Az ókortól kezdve napjainkig Európában és Keleten egyaránt szinte minden időben használták, de egyes korszakokban különösen kedvelt gyógyeljárás volt. Már a Susrutában találunk utasítást arra, hogy ha a pióca nem hagyja abba a szívást, s azt akarjuk, hogy leessen, akkor mézet vagy sót kell kenni a szívókájára (36/a). Fritz Lickint a piócakúrát perzsa eredetűnek véli, majd azt írja, hogy a piócát az európai orvoslásban elsőnek említő Hippokratész még parazitának, és nem gyógyítónak tartotta (36/b). Lokális vérelvonásra rendszeresen valószínűleg Kolophoni Nikander (i. e. 200—130) használta először. A középkorban, majd utána a XVIII. végén — XIX. század elején jött ismét „divatba”, főleg Franciaországban, Broussais és Bouillard kezdeményezése nyomán. Az aszepszis korában száműzték az orvostudományból, de „a népi orvoslásban, a fürdők, füves-asszonyok, gyógykovácsok és természetgyógyászok fegyvertárában átvészelt” (37), egészen a humorálpatológiai szemlélet előretöréséig. Ennek következtében a piócakezelés ismét elfoglalta helyét a hivatalos orvostudomány fegyvertárában: a németországi patikákban pl. a 30-as évek táján fokozatosan, évről évre nőtt az eladott piócák száma (38). Megindult a hatóanyag utáni kutatás is. Legfontosabb hatóanyagát, a hirudint Haycraft fedezte fel 1884-ben, Franz állította elő (1903, Göttingen), hatásmechanizmusát véglegesen Markwardt tisztázta (1956).

A hirudin kb. 20 000-es molekulasúlyú polypeptid, mely a vérárvadás kemizmusában fontos thrombinnal stöchiometrikus arányban egyesülve, komplex vegyületet képez, s így a thrombin hatását megátolja (39).

Valószínűleg azonban más hatóanyagok is szerepelnek a piócamarásnál, éspedig:

egy fájdalomcsillapító hatású (Langenhager, 40) ezért nem fáj a piócamarás helye;

egy, a histaminhoz hasonló, az ún. „H” anyagokkal rokon vegyület (Lindemann, 41). Az utóvérzést (vérbőség és értágulat

a kapillarisok megzavart reflexmechanizmusa és a subpapillaris plexus tágassága miatt), valamint a pióca csípés lymphagógus hatását erre vezetik vissza.

A piócamarás eddig ismert hatásai:

Általános hatás: más és nagyobb, mint amit ugyanilyen mennyiségű vér lebocsátása alkalmával észlelhetünk (42). Ezt a megfelelő Head zónából kiinduló reflexszekkel magyarázzák (43). Brück (43) és Bach (49/a) szerint vizelethajtó hatása is van. Ezekhez járul még komplex

helyi hatása is. Ennek tényezői: alvadás gátlása, további thrombusképződés megakadályozása, javul a nyirokkeringés (ennek következtében a vénás és collateralis keringés is), s ezzel javul a sejt légzés; fertőző anyagok, toxinok gyorsabban elszállítódnak, gyorsabb a felszívódás. Sőt, a piócákban, ill. piócákban élősködő, a subtilis csoportba tartozó ún. pióca bacillusok kifejezetten gátolják a gennykeltő staphylococcusok növekedését (47/a); fokozódik a fehérvérsejtek fagocitáló képessége (44); nő a serum baktericid hatása (45); érgörcsoldó hatás; fájdalomcsillapító hatás; ún. nem specifikus ingerterápiás hatás („helyi áthangolás”).

Ebből következik aránylag tág alkalmazási területe (46):

a) minden akut és krónikus gyulladásos folyamat: phlegmone, beolvadás nélküli gyulladásos infiltrátumok; endo-, myo- és pericarditis, pleuritis, pneumonia, cholecystitis, parametritis, mastoiditis, bursitis, ekzema, csont és ízületi tbc.

b) pangással járó állapotok: thrombosis, thrombophlebitis (46/a), venectasia, varicositas és ulcus cruris, májpangás, decompensációval járó májzár (Eppinger, Haynal [46/b], Hetényi G., Issekutz [46/c]), transplantátumokban fellépő pangás [47]).

c) érszűkítések: migrén, angina pectoris, dysmenorrhoea, hypertonia.

d) egyéb: lumbago („Hexenschuss”), ischias, trigeminus neuralgia, myalgia (47/a), apoplexia, nedves és száraz gangraena; minden olyan eset, ahol venasectio nem végezhető el; priapismus (48), övsömör (49); terhességi, szülési és szülés utáni eklampsia (49/a), s végül: hastífusz. Ez utóbbi megbetegedésnél egy francia szerző, V. Dias alkalmazta jó eredménnyel (50).

Az antibiotikus éra előtt tizedére csökkentette a tifusz mortalitását. Egymást követő napokon a regio mastoideára (fültő), a Petit-féle háromszögre, a regio hepaticára (májtajék), s végül a regio perianalisra (végbélnyílás környéke) tett 4—4 piócat. (Vö. az első három helyet a népi piócafelrakás klasszikus helyeivel, és a Head zónákkal [43].)

Több szerző határozottan kiemeli, hogy fertőzésveszély a pióca alkalmazásakor gyakorlatilag nincsen (40, 47, 15 és 51). A terápiás hatás szempontjából igen lényegesnek tartják a bőséges (6—10 órági tartó) utóvérzés biztosítását (43, 47).

Az 1950-es évek óta a piócakezelést kezdi kiszorítani a Hirudoid kenőcs használata. A legújabb klinikai és kísérleti adatok java része is erre vonatkozik. A kenőcs hatóanyaga az előállító cég (Luitpold-Werk, München [5. ábra]) és a szerzők java részé szerint a pióca megfelelő szervéből nyert heparinoid. G. Chyla viszont azt írja (52), hogy a Hirudoid kenőcs hatóanyaga nem azonos a pióca-nyál hatóanyagával. A Hirudoid használhatósága több, a piócamaráséhoz hasonló tényező együttes hatásából adódik. Ezenkívül még diagnosztikus célra is használják a hirudint: a véralvadás zavarainak kimutatására (ún. hirudin tolerancia-test [61]).

Hasonlítsuk végül össze a pióca és a pióca, ill. hirudoid népi és „hivatalos” alkalmazási, indikációs területét:

szédül, öreg, feje fáj, vérmes,
magas vérnyomás, sűrű a vére,
kővér, fenyegető agyvérzés

véraláfutás, „rossz vér”, daganat,
„támadás”

véreleobcsátás, apoplexia,
hypertonia

haematoma, gyulladás, panaritium,
paronychia, phlegmone

HIRUDOID

**A pióca-therápia alapján ható
standardizált szervkészítmény
kenőcs alakban**

5. Hirudoid címke

megmered a nyaka, dereka fáj,
vállá fáj, „sciatica”, „oda
ragassza, ahol fáj”, fájós láb,
dagadt láb, „keznek awagy
labnak dagadasarol”

lumbago, rándulás, zúzódás,
i schias, myalgia, fájdalom-
csillapító hatás, varix

dagadt májra
népi diagnosztika

máj pangás, májzár oldása

Befejezés

Ezek után, azt hiszem, nehéz a „tudatlan parasztok kuruzslásairól” beszélni, és el nem ismerni, hogy az orvostudomány sokat tanult (és tanulhat ma is) a primitív (népi) orvoslástól, ill. fordítva: hogy a mindenkori orvostudomány kisebb vagy nagyobb mértékben (koronként változva) hat a primitív orvoslásra, tehát az nem valami megmerevedett, fejlődésképtelen disciplina. Mindig kész a befogadásra, ha megfelelő *módon kapja*, ha az új elem *szervesen* bele és rá tud épülni eddigi kultúrájára.

Adatszolgáltatók:

Vésztő

V. Zs. Nagy Imréné, Varga Zsófia, sz. 1886.

V. S. Varga Sándor, V. Zs. öccse, sz. 1896., mh. 1962. jún.

K. E. Varga Sándorné, ringyó Kaszai Eszter, sz. 1901.

S. S. Simcsik Sándor, sz. 1884.

S. K. Sotus Károlyné, ? Teréz, sz. 1882.

T. J. fehérlábú Szabó Lajosné, Török Julcsa, sz. 1889.

Kiskundorozsma

P. T. Pintér Tamásné, Gyémánt Mária, sz. 1871.

Sz. S. Szántó Sándorné, ? Etel, sz. 1871.

Nagykamarás

Sz. E. dr. Szabó Erzsébet, sz. 1935. (Gyűjtés helye: Budapest, 1961. dec.)

Fehérgyarmat

N. T. Nagy Tiborné, sz. 1937. (Gyűjtés helye: Budapest, 1962. jan.)

Idézett és felhasznált irodalom

1. Erdélyi József szerint a nadály szó etymológiája: Okány, Ladány, Nadány helynevek (és a Nadányi családnév) jelentése: sármező, ahol ladikkal járnak, a ladikot rúddal tolják. Nadály = csónaktoló rúd. A pióca: rúdféreg, rúd alakú féreg. A pióca szó ugyanezt jelenti: pi = kicsi, piong = kicsi rúd, rudacska. (Erdélyi József: Árdeli szép dold, Bp. 1942. p. 9. és szóbeli közlés.)
2. Varjas Béla: XVI. századi magyar orvosi könyv, Kolozsvár, 1943, p. 406 (vö. uo. p. 582.)
3. uo. 448.
- 3/a Pápai Páriz Ferenc: Pax corporis, 1774-es kiadás, p. 265.
4. Takáts Sándor: Régi magyar asszonyok. Batthyányné, Zrínyi Dorica című fejezetben, p. 138. Idézve a körmendi ltr. Missiles anyagából.
5. A pi-ti „iszik” frequentatív pija-származékának -va képzős alakja. Az -ica és -bka deminutív képzők. Kniezsa I.: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Bp. 1955. p. 422–23.
6. Szamota I.: A Marmelius-féle latin–magyar szójegyzék, 1533-ból, Bp. 1896. p. 19.
- 7.l. pl. Győrffy I.: Nagykúnsági krónika (III.) Bp. 1955. p. 52.
8. Németh L.: Magyarság és Európa, Karácsony Sándor: A magyar észjárás, uő.: Ocsúdó magyarság, Oláh Andor: A természet szolgái (kézirat).
9. Győrffy I. m. p. 64.
10. Szűcs Sándor: Ludas Matyi cimborái, p. 5. (Jászkúnsági füzetek).
11. Hernan Ottó: A magyar halászat könyve. Bp. 1887. p. 474.
12. Dutka Ákos: A Holnap városa. Bp. 1955. p. 29–30.
13. Kiss Géza: Ormányság Bp. 1937. p. 56.

14. *H. Bottenberg*: Biologische Therapie des praktischen Arztes. München, 1936. p. 235. skk.
15. Uo.
16. *Bálint Nagy István*: Kolerajárványok Csanád megyében, Makó 1928. c. művében írja (p. 79): „A nem foltos hasú magyar piócát (Hirudo off.) európaszerke keresték a pióca-árusok”. (Piócaárusok alatt itt kereskedők, „vizszonteladók” értendők, nem a nadályosok !
17. *Concl. Conc. No. 33, 382.* Budae, die 3 Decemb. 1883. Idézi: Linzbauer: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. Tom. III. Sectio IV. p. 622. 3166. sz. alatt.
18. *Concl. Cons. No. 5688.* Id. Linzbauer, uo. p. 638.
19. 1834. júl. 29. No. 21,559. Id. Linzbauer, uo. p. 661 és 1834 szept. 16-án, No. 26,321, uo. p. 670.
20. uo. p. 661.
21. *Győrffy i. m. p. 53. és 64.*: „A karcagi templom építésében elkövetett szabálytalanságot pedig előljáró uraimék Bécsben 1743-ban egy szekér tekenős békával igazították helyre!”
22. Visszahúzóadásuk és az árunak idegen kereskedők kezébe jutásának másik okát Győrffy említi (i. m. p. 65.): „... a városok gyakran szorongatták a pákászokat vidra és nyérc bőrökért. A család pákászok azonban inkább eladták a görögnek vagy a zsidónak, mintsem hogy beadják a tanácsnak; okulván Bornemissza János türkevi pákász példáján, kitől két vidrát vett meg a tanács tizen négy máriáson, de a pénzt nem fizette ki, hanem a restanciák ejében visszatartotta.”
23. Azt hiszem, egyetlen értelmes ember nem fogja ezt antiszemita kijelentésnek tartani. Mint mindig, ez esetben is kettőn áll a vásár: az egyik félreállt az útból, — a másik megragadta a kínálkozó alkalmat.
24. *Vámbéry Ármán*: Küzdelmeim. Bp. 1905. p. 10.
25. Erre vonatkozólag l. Linzbauer i. m. 638. old. közölt rendelet egy részét : „... innotuit tamen eum vermium speciem recentione tempore, quo tamquam *Commercii articulus*, ad externas oras in majori quantitate evehi coepit, hic et ibi iam *minuiratione*, ut questores requisitam hujus articuli quantitatem conquirere amplius vix possint ...”
26. Csanád vm. Ltr. 360,392/1834. Id. Bálint Nagy i. m. p. 79—80.
27. uo.
28. i. m. p. 474.
29. *Kiss Lajos*: Vásárhelyi híres vásárok. Szeged, 1956, p. 61.

30. i. m. p. 79.

30/a *Sztriha Kálmán*: Kiskúndorozsma története. Kkdorozsma, 1937. p. 99.

30/b *Móra F.*: Ének a búzamezőkről. Lantos, 1927. I. p. 49.

31. *Oláh A.*: i. m. p. 82 skk.

32. l. 131. old. és 4. sz. jegyzet. A népi — és primitív — orvoslásban gyakran találkozunk avval, hogy a „kór”-ok és a „gyógyító tényező” valamilyen — *mágikus* — kapcsolatban vannak egymással. Ezt a kapcsolatot fejezi ki pl. az „ami elrontotta, meggyógyítja”, vagy az ismertebb „ebharapást szőrivel” szólás. (Nemcsak szólás, hanem gyógy mód is: pl. Vésztőn a kutyaharapás egyik gyógy módja: amely kutya megharapta, annak a szőriből vesznek, elégetik, és a hamujával bekenik a harapás helyét.) Utóbbi esetben a kapcsolat evidens, máskor bonyolultabb. A basaliomát (egy bőrrák féleség) sokhelyt nevezik (rák)fenének. A „fene” — mint ismeretes — a *farkas* egyik neve. A rákfene gyógyítása pedig igen sokhelyt *farkasalma* (*Aristolochia clematitis* L.) főzettel történik. Vagy például a hideglelést nevezik „disznó-hideg”-nek is. Gyógy módja (Vésztő): a disznó vályújából (a vályúba tett tányérból) kell enni. Ez a szemlélet abban is kifejezésre jut, hogy a primitív felfogás szerint a javasnak, sámánnak stb. rendszerint kettős: gyógyító és rontó hatalma van.

De megtaláljuk azt a felfogást is, mely egyes betegségeket bizonyos, a testbe jutott állatoknak tulajdonít. Az országszerte ismert vízibornyú és gyomorba bújó kígyó hiedelmét nem is említve, csak néhány ritkább adatot sorolok fel ennek igazolására. *Béka* — ha Vésztőn a gyerekek takony lóg az orrából, így szólnak rá: „A béka lába kukucskál itt ki, fiam.” *Kutya*: vésztői hiedelem szerint, akit a veszett kutya megmart, abban kilenc kis kutyakölyök támad. Györffy említ egy esetet (i. m. p. 127—28.), amikor valakinek „*priücsök*” volt a fejében, s emiatt orvosolták. S végül egy adat a vogul folklórból: a kisgyerek hasában lévő (ill. oda került) *tetű* a gyermek halálát okozta. (Az asszony unokája, Vogul népmesék, p. 95.)

33. *Berde Károly*: A magyar nép dermatológiája. Bp. 1940. p. 170.

34. *Apáthy István*: A magyarországi piócák faunája. Math. és term. tud. közl. 22. kötet. 1888.

35. uo. 327.

36. uo. p. 338.
- 36/a *Fritz Lickint*: Organismotherapie. G. Fischer, Jena, 1953. p. 27–29.
- 36/b uo.
37. Bottenberg, id. hely.
38. uo.
39. *F. Markwardt*: Untersuchungen über Hirudin. Arch. exp. Path. u. Pharm. 228, 220, 1956.
40. *id. Turcsányi*: Thrombophlebitis kezelése piócával. Gyógyászat, 1940, 80, 261.
41. *A. Lindemann*: Das Verhalten der Kapillaren in der Umgebung des Blutegelbisses. Arch. exp. Path. u. Pharm. 193, 480, 1939.
42. *Turcsányi i. m.*
43. *Fr. Brück*: Die Ersatzbehandlungen des Aderlasses. Wien. med. Wschr. 93, 422, 1943.
44. *Ledoux* (1895); *Bose és Delezenné* (1896). *Id. Bottenberg i. m.*
45. uo. és *V. Dias*: Le traitement des formes ataxo-adyamiques de la fièvre typhoïde. Presse Médicale. 48, 76, 1940.
46. Főleg *Brück és Bottenberg id. munkái nyomán.*
- 46/a *Haynal*: Szív és vérerek betegségei. 1938. p. 437.: (Thrombophlebitis esetén) „igen bevált a rögös gyűjtőér feletti bőrterület piócázása”.
- 46/b uo. p. 324.
- 46/c *Issekutz*: Gyógyszertan, II., p. 480.
47. *M. Derganc, F. Zdravic*: Venous congestion of flaps treated by application of leeches. Br. J. Plastic Surgery, 1960. 13, 187.
- 47/a *Liselotte Oberheid*: Ueber Blutegelbehandlung. Münch. Med. Wschr. 87, 942, 1940.
48. *Zubritskij*: (On the treatment of priapism with leeches.) Urologija, 1960, 25. 61.
49. *Nebel*: (Experiences with the treatment of herpes zoster.) (Hippokratész, 30, 789. 1959.)
- 49/a *E. Bach*: Zur Therapie der Eklampsie. Münch. med. Wschr. 89, 442, 1942.
50. *Dias, loco citato.*
51. *Ascner, id. Turcsányi i. m.*
52. *G. Chyla*: Klinische und experimentelle Erfahrungen mit Hirudoid. Dtsch. Med. Wschr. 1954., 9, 327.
- 52/a *F. Holzknecht*: Klinische und experimentelle Erfahrungen mit der Hirudoidsable. Schw. med. Wschr. 84, 254, 1954.

53. *H. Zimmerli*: Hirudoid prophylaxe im Wochenbett. Praxis 15, 368, 1960
 54. *V. Klare, W. Kurg*: Über Phonophoresebehandlung mit Hirudoid. W. Med. Wschr. 1960, 35, 701.
 55. *Th. Vetterlein*: Zur Therapie mit Hirudoidsable bei Pleuritiden und sonstigen Ergüssen der Thorax. Münch. Med. Wschr. 1956, 29, 981.
 56. *H. Piacenza, H. Michel*: Beitrag zur konservativen Behandlung der Pleuritis. Medizinische, 1956. 933.
 57. *Kl. Kracke*: Hämatombehandlung in den chirurgischen Praxis. Med. Klin., 1954, 49, 890.
 58. *K. Auinger*: Erfahrungsbericht über die Nachbehandlung von Strumaresektionen mit Hirudoid. Klinische Med. (Wien) 1, 1960, 31.
 59. *I. Wobbe*: Klinische Erfahrungen über die perkutane Therapie des varikösen Symptomenkomplexes in Gynäkologie und Geburtshilfe. Wien. Med. Wschr. 1956, 38/9., 828.
 60. *K. G. Eysholdt*: Hirudoid in klinischer Anwendung. Med. Klin. 1954, 49, 148.
 61. *F. Markwardt*: Der Hirudintoleranztest. Kl. Wschr. 1959, 21, 1142.
- G. Wenzel*: Beiträge zur Diagnostik der Blutgerinnungsstörungen und zur Überwachung der Antikoagulantientherapie mit Hilfe von Hirudin. Das deutsche Gesundheitswesen. 1961, 16, 2193.

Bálint Sándor: Szegedi szótár

Bárcei Géza: Szófejtő szótár

Finály Henrik: A besztercei szószedet. Bp. 1892.

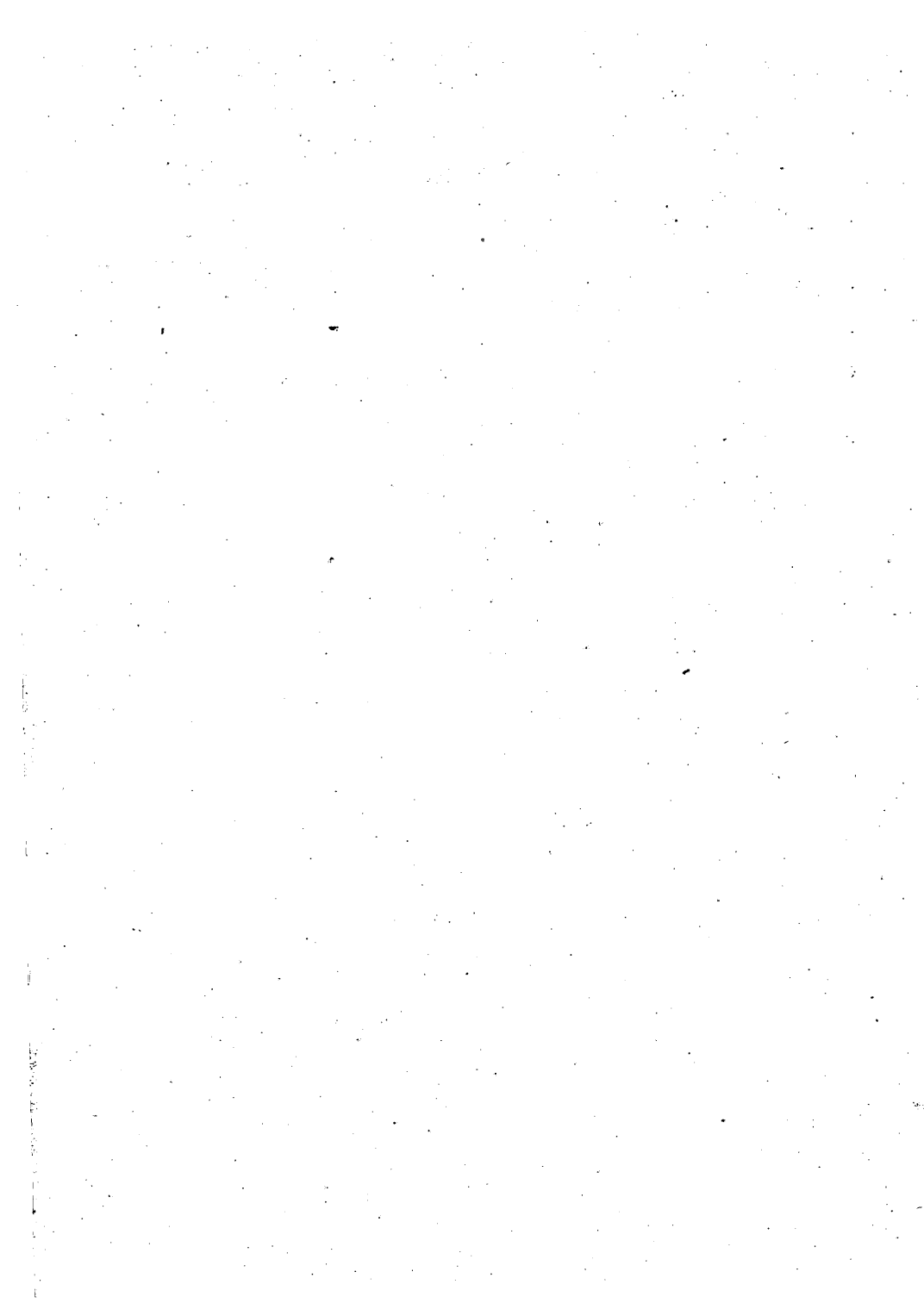
Komáromy A.: A magyarországi boszorkányperek oklevéltára, Bp. 1910.

Szamota I.: A schlägli magyar szójegyzék. Bp. 1894.

Szamota—Zolnai: Oklevélszótár

Szarvas—Simonyi: Nyelvtörténeti szótár

Szinnyei J.: Magyar tájszótár

31

ALKÍMIA

ÉS AZ EURÓPAI FEUDALIZMUS

Írta: Dr. BIRTALAN GYŐZŐ (Budapest)

Az alkímia történetéből kiemeltem azt a részt, amely az európai feudalizmussal összefügg. Az alkímia és az európai feudalizmus megismerését elősegíti összefüggésük szemügyre vétele. Mint látni fogjuk, ez nem egyszerű időbeli párhuzamosság, hanem mély, szerves kapcsolódás.

A történelmi korszaknak, az európai feudalizmusnak társadalmi szerkezete a nagy népvándorlás nyomán kezd határozott formát ölteni.

A kibontakozás elsőként a harc jegyében történt. A barbárok-nak nevezett törzsek egyfelől üldözőként, másfelől üldözötként kergették egymást Európa területén. A társadalom később szétváló osztályai ekkor még keresztül-kasul keveredtek az Engels által katonai demokráciának nevezett nagy kohóban, a harcos élet nagy sorsközösségében.

Csak a vezérek kis csoportja látható jól a legfelsőbb rétegben; ez mindinkább állandósuló jelleggel néhány vetélkedő fejedelmi család uralmát kezdi jelenteni. Ez az uralkodó réteg tehát a hadakozás, az erőszak erénye által emelkedett és jutott hatalomhoz. Ezt az erényt ápolták, fejlesztették, finomították. Ez lett a nemesség életformájának legfőbb vonása, melyet kultúrája is felmagasztalt. Mindezt a feudális gazdasági rend évszázadokra terjedően megalapozta.

A törzsek és népek közti reális erőviszonyok érvényesülésével lassanként véglegessé váltak a letelepedések. Kialakult a feudális

állam, létrejött az osztálytársadalom. A békejellegű berendezkedésben, az új gazdasági renden épülve egyre világosabban láthatóvá vált a nemesek, a papság, a különböző fokú jobbágyságok, a városi polgárság elkülönült csoportja. E csoportok kollektív érdeke egyre inkább követhető, mint mozgató erő az események menetében.

Idők folyamán e csoportok karakterisztikuma is jól meghatározhatóvá vált, amint azt később az események áramában élő emberek pl. a XIV. században maguk is jól láthatták. Gondoljunk csak a canterbury mesék alakjaira. De az elkülönülés irányába hatott a középkorban hangsúlyozott, kidomborított — természetesen felülről irányított — eszmény a világ hierarchikus rendjéről.

Ezt az eszményt, mint ahogy az egész ideológiát, a papok rendje, illetőleg a rendet képviselő római egyház formálta meg és közvetítette. Ennek az ideológiának indítékait és hatását áttekinteni, alkalmazkodását az egyes osztályok magatartásához értékelni természetesen nem feladatunk. Összegezve azonban megállapíthatjuk róla: évszázadokon át igazolta a feudalizmus rendjét, és nemcsak igazolta, hanem kritikus pillanatokban összes energiáját mozgósította is a rend fenntartásáért.

Visszatérve a hierarchiára, ennek az osztálytársadalmakban oly fontos elvnek a középkori egyház adta meg a legáltalánosabb érvényű megfogalmazását. Ez határozta meg a természet akkori szemléletét, és szentesítette egyben az alkímia egyik ősi alap-tételét is.

A régi újplatonikus eredetű felfogás szerint minden létező dolog a rangok lépcsőzetességében ítélendő meg. Mindennek megvan a maga természetes helye ezen a skálán, a szervetlen anyagtól a képzeletszülte lényekig, az angyalokig, amelyekkel a kozmoszt népesítették be. A világon tapasztalható mozgás lényege a léleké, mely tulajdonképpen erkölcsi természetű, célja a tökéletesedés. A változások mögött e folyamat vonul, természetesen a visszahúzó sötétség és gonoszság erőinek ellenében.

A metafizikai és a reálisnak nevezhető ismeretanyag aránya változó. A természettudományos világkép előtti időszakot a metafizikai rész túlsúlya jellemezte. A filozófiai rendszerek nél-

különbözhetetlen tekintélye az ismeretek első szintéziseivel keletkezett. Az érzékszervekkel és műszerekkel vizsgált anyagról és anyagi folyamatokról ezidőben viszonylag csekély és határozatlan ismerettel rendelkeztek. Ez a kutatási terület mellékesnek tűnt.

Az anyagot általánosan a roppant őselemek: a víz, a tűz, a föld és a levegő különböző keverékének fogták fel. Az anyag mozgása ezek szerint szerény megfelelője a nagy erkölcsi mozgásnak, mely szerint minden dolog a maga módján és lehetőségei szerint tökéletesedik, átváltozik. Ezen a ponton kapcsolódhatunk a középkori alkimisták problémaköréhez.

Az átváltozás gondolata adta ugyanis, már jóval a kereszténység kialakulása előtt, a legtöbb energiát az alkímia keletkezéséhez. Az alkímiára jellemző tanokat több kultúra formálta és közvetítette tovább. Kezdetre a homályba vész. Azt sem lehet megállapítani, mikor és hol tűnik fel utoljára. Nehéz kérdés ez már csak azért is, mert az alkimista törekvés, mint később látni fogjuk, az idealista gondolkodásmód bizonyos extrém, már-már kóros megnyilvánulásaival is egybeesik. Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy az alkímia számára a középkori feudalizmus ideológiája képezte az eddigi legmegfelelőbb alapot.

Mint ismeretes, jellemző az alkímiára az arany előállításának megkísérlése. Az arany a legtökéletesebb anyagnak számított, melyet valamely kevésbé tökéletesnek tartott anyag megnevesítése révén akartak nyerni. Mellőzve fejlődését, próbáljuk röviden összefoglalni az átalakítás elméletét, ahogyan a XII. századra kialakult.

1. Az alkimisták a fémeket összetett testnek fogták fel. Szerintük minden fém a kén és higany kombinációja. A közöttük levő különbség az említett összetevők arányán múlik. Az egyik régi mester, az arab Dzsabir szerint: „a nap (itt arany) egy nagyon szubtilis higanyból és egy kevés igen tiszta kénből formált. A réz esetében a két rész aránya közel egy az egyhez. A cink rosszul fixált kén, kevés tisztátalan higany stb.” A szóban forgó higany és kén azonban nem azonos a közönségesen így nevezett anyagokkal. Utóbbi az éghetőség, előbbi a fémszerűség állapotát jelképezi, és egyben legtöményebben tartalmazza.

2. Az alkimisták nem láttak elvi különbséget a méhen belüli állati fejlődés és az ásványok földalatti kialakulása között. Meg kellett tehát találni a fémek közös „magvát”, vagy legalábbis egy primitívebb anyagot, hogy annak fejlődését kívánság szerint irányíthassák. A természetes fejlődés, ami a földben folytonosan történik, az úgynevezett silányabb fémeknek (ólom, réz, cink) alakulása az arany felé. Ez — feltevésük szerint — a természetben igen lassan, évszázadok alatt megy végbe, és a csillagok befolyása alatt áll.

Úgy vélték, hogy e folyamat siettetéséhez egy anyagi tényező szükséges, ez a bölcsék köve, mely nagy magisterium, elixír, kvintesszencia és még sok más néven szerepel. A bölcsék köve azonban nem csak aranyat teremthetett, felruházták még más képességekkel is. Univerzális gyógyszer: meghosszabbítja az életet, egyesek szerint mesterséges drágakövek is készíthetők általa. Csak abban tértek el a vélemények, milyen mértékű ez az átalakító hatás. Ránk maradt az elragadtatott Raymundus Lullus sokszor idézett mondása: „Mare tingerem, si mercurius esset.” Megfesteném a tengert, ti. arannyá, ha higanyból lenne. Az alkimista kutatások közvetlen célja tehát a bölcsék kövének előállítása volt. Ez valóban rendkívüli perspektívát nyújtott. Lényegében egyezett mindazzal, melyek ez idő tájt az uralkodó osztály embereit csábították. Egyezett a nemesember ragadozó magatartásával, aki a kincseket mohó és vakmerő mozdulattal próbálta megkaparintani, akinek egyik vezérlő gondolata a hatalom volt. Egyezett a papéval, aki azzal tetszelgett, hogy varázsló képességei vannak, lelki fölénye az anyaggal szemben. Azokban a kis műhelyekben, melyeknek kéményén baljóslatúan különös színű fojtó füstök szálltak fel, elkülönülve és elkerülve küzködött a csoda felé tapogatódzó, mértéktelenül nagyravágyó ember, az alkimista.

Ez a vállalkozás hihetetlen erőfeszítéseket hozott létre. Kitérünk az alkimisták erényei közül a türelem. Megemlítjük példának a XV. században élt páduai Bernard Trevisan esetét. Gyermeckorától fogva foglalkozott az alkímiával. 15 évi irodalmi felkészülés után hozzáfogott a gyakorlathoz. Másfél évig tengeri sóból próbálta előállítani a bölcsék kövét. Ezután 5 évig

aszalta a napon az ezüstnek, a higanynak és a hamunak a keverékét, hogy az kikristályosodjék, de hiába. Ezt követő új kísérletében vett 2000 tojást, megfőzte, majd a lehámozott héjakat elégettette. Elkülönítették a tojásfehérjét és a sárgáját. Mindkét részt külön lótrágyával összekeverték. Ezután ezt a keveréket harmincszor egymás után desztillálták. Végül nyertek egy fehér és egy vörhenyes folyadékot. Erre elment 8 esztendő. Újabb próbálkozásakor vasszulfátot kalcinált 3 hónapon át, ezt nyolcszor desztillált ecettel keverte. Majd a nyert keveréket egy éven keresztül naponta tizenötször desztillálta. A kudarc nyomán lázas betegségbe esett, mely több mint egy évig tartott. Felépülése után higany, ezüst, olívaolaj és kénkeveréket főzött két hónapon át. Főzés közben az anyagot egyenletesen rázatta. Ezután következett a kiszáritás, mely 3 hétig tartott. A maradványhoz olajat tettek. Eredetileg úgy gondolták, hogy a kiindulási ezüstérték egyharmaddal fog növekedni, valójában egy-negyedére csökkent. Ezután tapasztalatszerzés végett hosszú külföldi utazás következik. Ennek utolsó állomása Rhodos, ahol egy híres öreg bölcs végre felnyitotta a szemet. A 77 éves Trevisan halála előtt óva int mindenkit az alkímiától.

Mint e példából is megtudható, a bölcsek kövének keresése során igen sokféle anyagból próbáltak kiindulni. Elsősorban fémekből, azután arzénből, antimonból, sókból, növényi anyagokból, állati produktumokból, mindenféle emberi váladékból. Egy halálraítélttel többször egymás után megittatták saját vizeletét, más táplálékot nem is kapott. Öt nap alatt elpusztult. Az utolsóként maradt koncentrált vizelettől általános oldóhatást vártak.

A régi irodalomban gyakran használt „terra virgine” kifejezést úgy érthetjük, hogy egyes adeptusok a szűzi földet keresték, mely a fémek magvát tartalmazná, miután felfogásuk szerint a fémek a földben keletkeznek. De sohasem találták a földet eléggé érintetlennek. Mások olyan anyagokat gyűjtöttek, melyek sokáig érintkeztek a levegővel: esőt, havat, harmatot. Ismét mások abból kiindulva, hogy egyes állatok sokáig élhetnek táplálék nélkül, arra következtettek, hogy ezek levegőt abszorbeálnak, azaz „spiritus mundi”-t, világszellemet; ők kigyót, gyíkot, békát desztilláltak.

Ezekről a kémiai manipulációkról azután különös nyelvezettel beszéltek és írtak. A legrégebb mesterek üzentek a legrejtélyesebben. A tudományt jelképező Thot isten és Hermes alakjának összefonódásából kialakult Hermes Trismegistos (Clemens Alexandrinus az egyiptomiak 24 „hermetikusan” elzárt könyvéről ír) így szól: „Minden, ami lent van, erők által egyesül a fentiekkel, amazok megint változnak ezekkel, hogy ezáltal létrejöjjön a legcsodálatosabb lény. A Nap apja az egyetlen lénynak és a Hold az anyja — a levegő is a hasában hordja és a Föld táplálja” stb. Ilyen formán hangzottak az elvi instrukciók.

Ez a hangvétel később sem változik. A rengeteg kínálkozó példa közül lássunk néhány részt az úgynevezett szebeni pap miséjéből. Ezt valószínűleg egy Melchior Miklós nevű papi férfi írta, aki hányatott élete során a XVI. században több királyt szolgált, és egyes verziók szerint végül hamis pénzverés miatt lefejeztetett. A bölcsek kövének előállítására vonatkozó tanácsok a mise egyes részeinek megfelelően vannak kidolgozva.

Az introitus így szól: „a vitriolnak és a salétromnak egyenlő részei adják az oldásnak bizonyosságát.” A kémiai folyamat leglényegesebb részét így beszéli el: „Akkor az edény mélyén megjelenik a bátor erős szerecsen összegetve, elmeszesítve, színétől megfosztva, egészen holtan, élettelenül: már óhajtvá, hogy eltemessék és saját nedvességében megáztassék, vagyis saját folyadékában magát kinyújtsa, hogy tűzzel enyhén kalcináltassék, míg a tűz ereje által ragyogó fehéren meg nem jelenik: de előbb magától italt vészen magához, hogy magától mosassék meg a tűz állhatatosságában. Most azután megszépül, megfiatalodik saját izzadtságában és az imént még sötét test megfehéredik. Íme, ez a szerecsen csodálatos megújulása. Ezért az újjászületés vize által új nevet követel magának, s a bölcsek »sulfur naturae«-nak hívják és az ő fiuknak, azaz a bölcsek kövének. Azután megerősödni vágyik a mi kövünk, s saját élesztőjétől áthatódni és saját nedvességétől átítatódni, így mérsékelten megpermeteztetni, míg eleget nem ivott. Akkor elkezdi uralkodni, és a tűz ereje ellen keményen harcolni felszállván az égbe sétálni, míg a királyok királyaként meg nem koronázzák a diadémmal...” stb.

Ez a történet Szathmári szerint azt fejezné ki, hogy „bátor, erős szerecsen”, azaz kuprioxid keletkezik, „magától italt vesz magához”, elfolyósodik. A kísérletnél ugyanis rézsulfátból és káliumnitrátból indultak ki. A káliumoxid higroszkopikus, és lassan káliumkarbonáttá alakul. Káliumkarbonát és kuprioxid némi fehéredést eredményezhet. Ezt fejezik ki úgy, hogy „a szerecsen csodás módon megfiatalodik”.

Megfelelnek e leírásoknak a gyakran használt képes illusztrációk is. Tanácsolták pl., hogy az aranycsinálás egyik szakaszában a higanyt „fixálni” kell, azaz elporítani. Ezt úgy fejezték ki, hogy meg kell ölni. Ennek megfelelően a higanyt jól fejlett sárkány ábrázolta, előtte egy páncélos lovag emeli a kardját: az alkímista. A jelenet háttérében békés középkori táj, dús erdők, kanyarodó folyó, egyik dombon kerek tornyú vár.

Egy másik ábrán hajó úszik a viharos tengeren. A hajóra az ólom jele került, a tengerre a kéné. Egy cölöpszigeten csupasz anygalka áll, aki a higany jelével világít feléje. A hajó duzzadó fővitorláján látszik még az ezüst és az arany jele is. Mindez azt fejezné ki, hogy az ólom csak a kénnel és a higannyal egyesülve változhat át nemesfémmé.

A tégeyekben és lombikokban izzó anyag változásai, íme, ilyen képekkel váltak érthetővé az alkímisták számára. A kémiai technika itt nem valaminek a bizonyítására vagy eldöntésére szolgált, mint nálunk, hanem — mint a képzőművészet — illusztrálta az elméletet. Nem meglepő tehát, hogy Luther, aki e tekintetben mélységesen középkori, nagyra becsülte az alkímiát, mely, mint írta: „nagyszerű hasonlatokat kínál nekünk a feltámadásról, melyben a holtaknak az utolsó ítéletkor részük lesz.”

Az alkímia nyelvezetében jellemzőnek kell tartanunk a koresett homályosságot a tartalomban, melynek kitűnően megfelel a kifejezés szimbolizmusa. Azokban az időszakokban, midőn a tudomány és teológia egy ötvözetben jelentkezik, ez szükség-szerűnek tűnik. A tudás, amennyiben van, titok, amennyiben nincs, sejtetni kell. Ez a magatartás az egyiptomi papoknál teljesedett ki, nekik volt az ókorban a legnagyobb tekin-télyük.

A kifejezés szimbolizmusa azonban nemcsak taktikai fogás. A megismerés menetéből való ez. A környező tényekről számot kell adjunk magunknak, minden fokon. E tekintetben az emberiség valóban átment a Saint-Simon-féle teológiai és metafizikai korszakokon, hogy azután az általa pozitívnak nevezett korszakba jusson el. Az eképpen jellemezhető tudat természetesen nem valami önmagába zárt fejlődés eredménye. Minden esetben az alapul szolgáló gazdasági-társadalmi helyzet-től meghatározott. A Saint-Simon által jellemzett első két állapotában a természeti jelenségeket és folyamatokat lényegében emberi történesek segítségével fejezik ki. Ezek a történetek eleinte plasztikusak, naívnul részletgazdagok, később elfinomodnak, szellemibbé válnak, közeledve a törvényszerű elvontsághoz.

Uralkodó szerepe ebben a külvilággal szembeni védekezésben a képzeletnek van. Mondhatnánk úgy is, hogy ez a képesség, a képzelet, nélkülözhetetlen kompenzáló munkájában annyira túlfejllett, hogy ez azután akadálya lett a célhoz vezető higgadt megfigyelésnek. Végeredményben így kell látnunk a helyzetet: a középkori ember jellegzetes létének hatása folytán — és tudjuk, ezt a létet a kiszolgáltatottság, bizonytalanság, kényelmetlen nyomor jellemezte — fokozott mértékben vetítette ki a külvilágra szubjektumát. Az ezt létrehozó környezeti tényezők közül igen jelentős a feudális ideológia, amit az egyház közvetített. Mint tudjuk, ez a földön túli régiókba igyekezett irányítani a tekintetet. A metafizikai hajlam mindig az elkülönülés gesztusa. A magány külön világot teremt, mely reménytelen távolságban marad a természet objektív világától, arról csupán az erőszakolt szimbólumok torzításával vesz tudomást. A gazdasági és társadalmi rend környezethatásként meghatározza, hogy a társadalom életében milyen csoportok kerülnek előtérbe. Közvetve még azt is, milyen típusú emberek próbálhatják irányítani a gondolkodást. Csodálkozhatunk-e Kretschmer azon megállapításán, hogy a középkor szellemi vezéregyéniségei között messze dominálnak a schizoidra jellemző fejformák, szemben a XIX. század tudósaival, akik jórészt piknikusok?

Rátérve a téma társadalmi vonatkozására, megállapíthatjuk, hogy az alkimista és a feudális nemes összetartozó dolgok. Emlí-

tettük, magatartásuk az étellel szemben lényegében egyezik. Az alkimistát szinte úgy tekinthetjük, mint a feudális úr valamiféle szervét, amellyel a természet titkai és kincsei felé nyúl; ez a mozdulat ragadozó. Engels mondja, hogy a pénznek akkorigiban pusztán politikai, nem társadalmi jellege volt: „adófizetésre szolgált, s főleg rablással szerezték.”

Az alkimista helyzete és sorsa a vizsgált koron keresztül változik. Alakja a XIII. században válik először határozottan láthatóvá. Itt találjuk középkori klasszikus szerzőiket. Ez az arisztotelészi tanulmányok százada, a nagy arabok befogadásának százada, a skolasztika legerősebb százada. Az anyag átváltoztathatósága elméletileg szilárd alapra kerül. Lehet, hogy túlzás van benne, de a későbbi adeptusok úgyszólván minden ekkor élt nagy egyéniségről kimutatták, hogy közéjük tartozott. Albertus Magnus, Aquinói Tamás, Roger Bacon éppúgy, mint a valóban alkimista mesterek: Raymundus Lullus, Villanovanus; utóbbiak papok. Fejedelmi környezetben, tekintélynek örvendőve éltek. Jelentőségüket néhány homályos könyv alapozta meg, majd a hozzájuk tapadó titokzatos eredmények. Gyakorlati hasznukat a fejedelmek az akkorigiban igen kiterjedt pénzhamisításban látták, melyben jó tanácsadóként működtek.

A XIV. században élt a párizsi ájtatos Nicolas Flamel. Foglalkozására nézve könyvkiadó, de egyben másoló, író és kereskedő. Régi könyvek között telvén az élete, előbb-utóbb rá kellett bukkannia egy olyan könyvre is, mely furcsa szimbolikus ábrákkal nyilvánvalóan az aranycsinálás titkait rejtegette. Flamel töprengett, imádkozott, álmokat látott: 21 évig hiába próbálta megfejteni a képek értelmét. Ekkor arra gondolt, hogy miután a könyv héber kabalista mű volt, Spanyolországba utazik, hátha az ott élő tudós rabbik közül akad valaki, aki segítségére lehet. A képeket gondosan lemásolta, a könyvet elzárta. Egy évet töltött különböző spanyol városokban eredménytelenül. Hazautaztában azonban találkozott egy tudóssal, aki Lyontól Orleansig együtt jött vele. Megbarátkoztak, az idegen fontos dolgokkal ismertette meg, de Orleansban váratlanul meghalt. Ennél többet nem tudunk. Tény azonban, hogy a következő években Flamel vagyona szokatlanul megnövekedett. Harminc-

nál több házat vásárolt, templomokat és kórházakat alapított. A bölcsek kövének rejtélyét azonban nem leplezte le, erről csak ennyit mondott: „Istennek tetsző dolog mindenkinek aranyat csinálni.”

Flamel ügyes, szorgalmas üzletember lehetett. A könyvkiadás és kereskedés az ő korában óriási üzletekre is lehetőséget adott. Figuiernek ez a magyarázata elfogadhatónak látszik. Ami pedig a kertelést és a sokatmondó célzásokat illeti, ez az alkímia etikájához tartozik. A Flamel-féle templomok némelyikén a homlokzaton, vagy egy-egy színes ablaküvegen látható az alapító képe, meghajlottan térdeplő helyzetben, szimbolikus figurákkal körülvéve, szalagos feliratokkal övezve, melyek azt hirdetik, hogy a földi világ nyomorult hiúság.

A XVI. században megjelenik az újabb típusú alkímista. Nem egyházi férfiú többé, nem is annyira a teológia istenével szövetkezett, mint inkább a természet istenével vagy isteneivel. Példakép a nagy Paracelsus és a róla növekvő legenda; bár Paracelsus igen alárendelt jelentőséget tulajdonított az alkímiának. Az ő perspektíváit ilyen mondatok érzékeltetik: „...a művészetek (tudományos ismeretek) nincsenek elzárva egy országban, hanem az egész világon szét vannak szórva. Nem egy emberben és nem is egy helyiségben találhatók, hanem összegyűjtendők, összeszedendők, megkeresendők ott, ahol vannak.” Más helyen írja: „...az írást betűről betűre tárjuk fel, a természetet országról országra. Egy ország gyakran egy lap, ez hát a Codex Naturae, melynek lapjait forgatni kell.” Paracelsus teremtő képzeletét más egyéb régi könyvek már nemigen láncolták le.

Viharvert, erőszakos emberek e század alkímistái. Profeszszorok, vagabundok, boszorkánymesterek, akik friss érzékenységgel, de illuminált vágyakozással állnak a jelenségek előtt. Ez a fausti attitude végső kialakulásának ideje. Bragadino mester fekete kutyákkal jár, amelyeket a hatalmában álló démonoknak tekint. Thurneysen üvegben tartotta szellemét, melyről csak halála után derült ki, hogy olajban konzervált skorpió. Borri azt híresztelte, hogy munkájában homonculususa segít neki.

Vegyünk szemügyre röviden két alkímistát, akik 1585 november 26-án délelőtt érkeztek Selmecbányára. Messziről jöttek,

két hónappal előbb indultak el Berlinből. Johann Georg herceg látta el őket útlevelekkel és ajánlólevelekkel, hogy a sokféle határon átjussanak, hogy minden ember jóindulatát megnyerjék. Kocsijuk, egy ócska batár, végre megállt a város egyik vendéglője előtt, ahol szállást kaphattak. A fiatalabbik alkimista Alexander Blinkling nevű, tagbaszakadt, középkorú, heves indulatú ember. A másik jóval öregebb nála, ez Vinzenz Reussen, törekeny, aggályoskodó kis figura. Ideérkezésük előtt több helyen megfordultak már. Jártak püspöknél, hercegnél, idős grófnőnél. Elfecsegték, hogy Magyarországra mennek, ahol tudvalevően vannak arannyal átitatott területek, melyeknek esszenciája némely borban ízlelhető. Bizonyosak, hogy visszatértükkor a bölcsek követ hozzák majd. Az üzletfelek gyanakodva méregették egymást. Az urak óvatosan ígérgettek. De az alkimisták kezdtek egymás terhére lenni. A tárgyalásokon a kisöreg forgolódott ügyesebben. Majd csatlakozott hozzájuk a fia is, aki egyengette útját. A nagy, súlyos indulatú ember kezdte érezni, hogy kijátsszák. Megtehetette volna persze, hogy futni hagyja a másikat, és magában dolgozik tovább, de annyira nem volt biztos a sikerében. És ha csak a társának sikerül megszerezni a bölcsek követ, és az továbbáll a vállalkozás egész hasznával? Mit szól majd a herceg, ha egyedül tér haza, méghozzá eredménytelenül? Már az eddigi késlekedéssel is gyanússá váltak.

A nap valahogy eltelt, aztán együtt vacsoráztak szálláshelyükön néhány lebzselő polgár társaságában. A bor fogyott, és Alexander egyre fokozódó indulattal gyalázta társát. Sötét célzásokat tett: bizonyos lehet, nem fog megszökni a keze közül. Az öreg nyöszörgött a félelemtől, siránkozott ennek a vadembernek a fenyegetései miatt, melyeket az úton is folyvást hallania kellett. A polgárok: a suszter, a kiszolgált katona, a vendéglős nyugtalanul bámulták a gyertyafénynél megvillanó szenvedélyes idegen arcokat. A hallott szavakat is jól megjegyezték. Másnap fel kellett mondaniok a bíró előtt, mert még azon az éjjel, amikor az elkeseredett kisöreg Vinzenz Reussen átfagyva, hajnalfelé a szobájukba botorkált (előbb nem mert felmenni), az ajtót zárva találta. Kopogott, követelőzött, eresszék be. Az

ajtó végre kinyílt, de a részeg, álomittas Alexander Blinkling kést tartott előre, és az a belépő hasába fúródott. Néhány óra múlva meghalt.

Reggel pedig a kijózanodó alkimistát a polgárok zúgó csödülete vette körül. Ezek jórészt kis, alacsony, zömök emberek voltak. Az örök megkötözték a magábaroskadt idegent, és az egyik magaslaton álló régi vár pincéjében helyezték el. A tények megállapítása után fejesztésre ítélték emberölés vétsége miatt.

Alexander ettől az ellenségesen viselkedő tömegtől csak a halált várhatta. Egy lehetősége volt: átnyúlni a fejük felett, ura segítségét kérni. Leveleket írt néhány befolyásos barátjának, a hercegnek és a feleségének. Sajnálatos tettét társa hamis gonoszsága és a bor menti. Könyörgéséből kicsap a nagy képzeletű ember rettentő félelme, mely ott növekedett egyre tovább a hegyi börtönben. Reményeit, ígéreteit felmagasztalta. Itt a közelben volt a kincs. Csak a szabadság hiányzott hozzá, még egy kis pénz.

Magánya sokáig tartott. Láthatta elmúlni a telet a rácsos ablakon át. Ezalatt a város küldötte megjárta leveleivel Berlint, és egyben tisztelettel előadta a fejedelemnek az előljáró kérését is. „Remélik, kegyelmességed hozzájárul az ítélet végrehajtásához. A gyilkos egyébként minden jel szerint szélhámos.” Az alkimisták hűtlenségéről tanúskodó tárgyalások felbőszítették a herceget, hozzájárulását megadta. Március elején a kivégzés megtörtént. A két ember után maradt ruhadarabokat, fegyvereket és egyéb holmikat listázták, értékelték; a lista aljára odaírták: „Ist alles zahlte.”

A feudalizmus fokozódó válsága a XVII–XVIII. században fellendíti az alkimista gyakorlatot. Bebizonyosodik egyben, hogy most már csak a nemesség konzerválja ezt a foglalkozást. Kapcsolatuk rendkívül általános és szoros. Megemlítik, hogy szegényebb nemes családok társultak. Hárman-négyen tartottak egy alkimistát. Az eddigi nyomorúságos séma most sem változott. Az alkimista a felkeltett bizalom és a végső kudarc keskeny mesgyéjén felragyogott (a XVIII. századra elegáns világfi lett belőle), felvett annyi pénzt, amennyit csak birt a munka költségei címén, majd a kellő időpontban továbbállt.

Ha ez nem sikerült, vége volt. A fejedelem pedig tovább álmodozott és további dűhrohamokat kapott.

A csalás és öncsalás e különös keveredésében azonban kialakult valami szilárdabbnak látszó tapasztalat is, ami a reménykedésnek további tápot adott. Forgalomba kerültek időnként bizonyos vörhenyes színű porok, melyek a felolvasztott nem nemesfémekkel összehozva, azokból aranytartalmú és küllemű fémet hoztak létre. Itt persze egyszerűen csak az történt, hogy a kérdéses por eredeti aranytartalma jelent meg új formában. Miután azonban a pontatlan kémiai elemzés miatt a mennyiségi viszonyokat önkényesen lehetett megítélni, másrészt a kiindulási anyagok is gyakran voltak arannyal szennyezve, az eredmények azt a látszatot kelthették, hogy az átalakítás, ha nem is abszolút — de viszonylagos, tehát a kezdeti aranytartalomhoz képest többlet mutatható ki.

Ezek a porok általában néhány titokzatosan viselkedő mester kezéből kerültek forgalomba. Eljutottak a kivitelező, fezőr típusú adeptushoz, aki csillogón szerepelhetett vele. Azután a por elfogyott, és bekövetkezett a csőd. Példaként fussunk át egy ilyen vállalkozást, kövessük a reakciók sorozatát.

A mester ezúttal Skóciából indul el. Hosszú útján gyakran változtatja a nevét, ő a titokzatos „kozmpolita”. Először Amsterdamban és Rotterdamban tartózkodik. Egyik holland barátjánál transmutációt mutat be, vagyis elővarázsol egy csekélyke aranyat. A hatás nagy, de mire a dolog szélesebb körben ismertté válna, már megy is tovább. Hajóra száll, Itáliában köt ki, ahol átmenetileg elveszítjük nyomát, de csakhamar felbukkan Baselban. Itt véletlenül együtt utazik néhány doktorral, akik megvetőleg beszélnek előtte az alkímiáról. Ekkor nem bírja türtőztetni magát. Kis tudós bizottságot hívat össze, előttük ügyes aranyátalakítást végez, majd siet tovább. Strassburgban beállított egy aranyműveshez, és engedélyt kért tőle, hogy néhány napig használhassa annak laboratóriumát. Hálából átadott neki egy kevés vörös port, majd eltűnt. Ez az aranyműves azután szerencsétlenségére ezzel a porral néhány eredményes transmutációt végzett. Az eredmény az lett, hogy Rudolf császár ügynökei felfigyeltek rá, elrabolták és Prágába vitték. Itt a por

elfogyván, a császár szenvedélyes alkimista hajlamait nem sikerült kielégíteni. Az aranyműves soha többé nem tért haza, börtönben pusztult el.

Eközben a kozmopolita apróbb csodákat téve haladt tovább. Látványosan szerepelt Kölnben, eljutott Hamburgba, majd vissza Münchenbe. Ezután megnősült és letelepedett, ami végzetes elhatározás volt. A fiatal száz uralkodó, II. Krisztián elfogatja, és a szokásos kínzásokkal próbálja kikényszeríteni belőle a titkát. Am jön egy lengyel Sendivogius nevű kalandornemes, aki pénzt, fáradságot nem kímélve kiszabadítja börtönéből. Nagy éjszakai lovaglás, hajsza, végre sikerül elérniök Krakkót. Most már a lengyel vallatja a mestert, de ez már teljesen kimerült, és nemsokára meghalt anélkül, hogy bármit is elárult volna megmentőjének. Ez jobb híján feleségül veszi a kozmopolita özvegyét, de sajnos, az sem tud semmi érdemlegeset. Mindenesetre maradt valami a vörös porból. Ezzel Sendivogius elindul rövid tündöklő útjára, ahol újabb cselvetések, éjszakai üldözések várnak rá. De ebből ennyi elégnek is látszik.

Az alkímia miszticizmusa idők folyamán önálló, sajátos megfogalmazást kap a XVIII. században kibontakozott rózsakeresztes mozgalomban. De ebben a században már az alkímia meddő, elhulló állapota mindinkább nyilvánvalóvá lesz, mint ahogy hasonló a sorsa a feudális világnak is, amelynek alapjáról felvirágozhatott.

Am ez a zuhanás az egyidejűleg emelkedő új felfogású tudomány fényében látszhatott csak ilyen világosan.

A fentebb idézett selmecbányai jelenet jellemzően ábrázolja az alkímia és a polgárság kapcsolatának lényegét. Az alkímiát állandóan kísérő szkeptikus és kritikai hangok mind ebből a merőben más, a feudalizmussal lényegi ellentétben álló polgári osztályból származnak.

Amíg az urak fegyvereinek ama sivár zaja hallatszott, folynia kellett a mindent tápláló munkának is. Ezt a folytonosságot a parasztok és fejlettebb fokon a városi polgárok biztosították. A múzeumokban gyakran megcsodálhatjuk egy-egy ötvösmunkán, faragványon a koncentrált értelmes munka nagyszerű alkotásait. És ez a munka folytonosan érlelte, építette a másfajta

jövőt is. Ezen emberek kapcsolatának az anyagi valósággal mindig harmonikusnak kellett lennie, más büntetlenül nem lehetett.

Később, amikor a gazdasági és társadalmi fejlődés lehetővé tette, ez az anyagi szemléletű felfogás terjed el a tudományban is. Az obskurus nyelvezetet felváltja a közérthetőségre való törekvés, a magány titkolózását a társaságok szélesedő nyílt fóruma, a tekintély felsőbbbségét a viták demokráciája. Ami a megújhodó kémiát illeti, ott egyre inkább két szempont vezetett: az ipari hasznosság és magasabb szinten, de szilárdan a kísérletek valóságára támaszkodva a törvények módszeres keresése.

Most, hogy e mozgalom általánosan győzött, a mi korunkban természetesnek tűnik, mint haladunk szinte egyenletes gyorsulással az anyagi világ megismerése felé. De sokáig tartott, amíg ez lehetővé vált. Sokáig tartott, bár a vágyakozás rá ősrégi, hiszen ez lényegében egyet jelent a természettel szembeni kiszolgáltatottság megszüntetésével.

Visszatekintve tehát a metafizika uralkodásának egyik tünete, az alkímiára, meg kell látnunk, micsoda szövevények, társadalmi, politikai és ideológiai ellenállások leküzdésével jutottunk el az anyagi világban magabiztosan tájékozódó emberi értelem uralmáig.

IRODALOM

1. *Achelis, J. D.*: Überwindung der Alchemie in der paracelsischen Medizin. (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie d. Wissenschaften — 1942—43)
2. *Berthelot, M.*: Die Chemie im Altertum und im Mittelalter (Leipzig, 1909)
3. *Engels, F.*: A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről. (Német parasztháború, Szikra, 1949)
4. *Fierz- David, H. E.*: Die Entwicklungsgeschichte der Chemie Basel, 1945)
5. *Figuier, L.*: L'alchimie et les alchimistes (Paris, 1860)
6. *Fülöp Zs.*: A bölcsek köve (Bpest, 1957)
7. *Ganzenmüller, E.*: Die Alchemie im Mittelalter (1938)
8. *Jung, C. G.*: Paracelsica (Zürich, 1942)
9. *Kautsky, K.*: Ursprung des Christentums (1908)
10. *Kopp, H.*: Geschichte der Chemie (Leipzig, 1931)
11. *Kretschmer, E.*: Körperbau und Charakter (Berlin, 1921)
12. *Lippmann, E.*: Entstehung und Ausbreitung der Alchemie (Berlin, 1931)
13. *Multhau, W.*: Medical chemistry and the Paracelsians (Bull. of the Hist. of Med. 1954. III—IV.)
14. *Pauli, W.*: Der Einfluss archetypischer Vorstellungen auf die Bildung Naturwissenschaftlicher Theorien bei Kepler (Zürich, 1852)
15. *Richter, E.*: Két német alchymista Selmeczbányán 1585—1586 évben (T; T. 1905)
16. *Stange, A.*: Die Zeitalter der Chemie in Wort und Bild (Leipzig, 1908)
17. *Szathmáry L.*: Magyar alkémisták (Bpest, 1928)

ADATTÁR

31, 24e

Az Aradon 1884. március 9-én tartott iparosmunkás gyűlés az ipartörvényjavaslat tárgyában.

Az 1872. VIII. t. c.-nek, az első hazai ipartörvénynek hatálytalanításáért és az új ipartörvény megalkotásáért folytatott küzdelem nemcsak a főváros munkásságát mozgatta meg. Kiterjedt a harc a fővárosi munkásság felhívására és irányításával az egész országra. Az 1884. február 17-én Budapesten tartott népgyűlést követően számos vidéki városban került sor hasonló megmozdulásokra.

A Magyar Országos Levéltárban az egyik ilyen vidéki nagygyűlés figyelemre méltó bizonyítékát találtuk meg. Éspedig azt a kérvényt, amelyet „A Magyar Országgyűlés mélyen tisztelt képviselőházához küldött” „az aradi iparos-munkás gyűlés... az ipartörvényjavaslat tárgyában”.

A népgyűlést Aradon 1884. március 9-én tartották meg „du. 4 órakor a Scheinberger-féle kávéház mellékhelyiségében” háromszáznyi résztvevővel.

A munkásmozgalom, de a munkásegészségügy története szempontjából is egyaránt érdekes és értékes a gyűlésről készített jegyzőköny, továbbá annak határozati javaslata, amely lényegében az 1884. február 17-én tartott budapesti népgyűlés határozati javaslatának felelt meg, és szó szerint a következőket tartalmazza:

„3070. érk. 1884. márczius 18-án
1881/84.

5739 ikt. sz.

883

A Magyar Országgyűlés mélyen
tisztelt Képviselőházához.

Budapesten

kérvénye

Az *aradi iparos-munkás-gyűlésnek*

Az ipartörvényjavaslat tárgyában.

J E G Y Z Ó K Ö N Y V.

Az aradi ált. iparos munkások f. évi március 9-én d.u. 4 órakor a Scheinberger-féle kávéház mellékhelyiségében tartott gyűlésről.

Madarász kiküldött-biztos 4 órakor megjelenván a gyűlés színhelyén, felkérte a megjelent iparos munkásokat, hogy saját érdekükben csendesesen, mérsékelten legyenek a gyűlés tartama alatt, melynek a napirendre kitűzött pont az új *ipartörvény revíziója* tárgyában, ezennel a gyűlést megnyitottnak nyilvánította, mely közel 300-ra konstatáltatott.

Elnöknek Borbás Lajos és Harinszky József választattak meg; magyar jegyzőnek ifj. Kintzig Péter, német jegyzőnek Gerold János.

Borbás Lajos elnök ezután üdvözlővén a megjelenteket, kérte, hogy mutassák meg, mikép az ügyet szívükön hordják.

Előadók: Fieber Ede magyar nyelven és német nyelven pedig Hirsch József.

Fieber Ede következően kezdi meg beszédét:

Igen tisztelt munkatársak!

Ha valaha tette kötelességét Arad sz. kir. város munkásai, úgy ma teszi meg azt, a mennyiben a legszükségesebb kérdés megoldását vette fel, az a mai ipartörvény javaslata, a mely társadalmi életünket virágzóvá teheti, de meg is semmisítheti.

Most kell tehát elmondani mind azt a mi az új ipartörvényben káros a munka osztályra és mi a munkás osztály érdekében mind az állam hasznos polgáraitra és a haza gyermekeinek jóvoltára, az új ipartörvénybe felveendő és rendezendő. A munkás osztály apellál a törvényre az országgyűléshez és a kormányhoz. Mi munkások az új ipartörvényben sérelmet láttunk a munka könyvek behozzatálánál a melyel az iparos munkást eseléd könyvvvel akarják elátni, ez uram nem iparos munkásoknak való, hanem úgy mind eddig, úgy ezentúl is a bélyegekkal hitelesített bizonyítványok alkalmazandók. Az 1872 évi kormány sokkal liberálisabb volt a mostaninál, a menyiből az akkori kormány meghívta a munkás és kisiparosok képviselőit, alkalmat adott nekik is, hogy mondják el véleményeiket az akkori ipartörvénynél. A czéhek is sokkal üdvösebbek voltak, a menyiben csak a szabadság szelleme hiányzott belőlük.

A mi kormányunk szeret dicsekedni azzal, hogy humanus, pedig az új ipartörvénnyel az ellenerőt mutatta, amennyiben

abban a humanizmusnak legkisebb nyoma sincs. A magyar munkások maguk alapították maguknak a biztosító pénztárt, csak abban ők rakják el filléreiket. Tiltassék be a női munka mely versenyezni kezd a férfi munkával, a gyermekeket pedig egyáltalára tiltassék el a gyár gyilkos lékkörétől, a nő a család-tűzhely öre legyen és gyermeke nevelésén legyen gondja* (úgyvan). Az inasgyermeket az iparosok teljesen kiaknázák, a menyiben a törvény ellen 9, 10 éves kortól felveszik és a legnehezebb munkára használják és a törvény ezt mind elnézi egész nyugodtan (igaz).

Most felolvastván a határozat javaslatot, melyet a gyűlés egyhangúlag elfogadta.

Hirsch József német nyelven szintén előadja mind előtte szóló, csak hogy azon megjegyzést teszsi, hogy amind akár milyen jó ács legyen az sohse lesz képes egészséges asztalos munkát előállítani. Ép úgy a miniszter sem lesz képes jó ipartörvényt alkotni, azt az iparos és munkás képviselőkre kell bízni, mindaddig nem hiszi, hogy jó ipartörvény lesz, míg azt szakértőkre nem bízzák.

Gerold János felolvastván német nyelven a határozati javaslatot, ami szintén épp úgy mind magyar nyelven hangzott és elfogadtatott.

Ennek megtörténte után az elnök óhajára

Harinszky József és Brány Péter személyében két hitelesítő tagot választottak, a mire a gyűlés a legszebb csend és rendben véget ért.

Aradon, 1884. márczius 9-ikán

iffj. Kintzig Péter

Gerold János

jegyzők

Borbás Lajos

elnök

Harinszky József

Brány Péter

hitelesítők

* Ez nem volt a munkásosztály hivatalos álláspontja, mert már az 1881. augusztus 20–21-én Budapesten tartott munkásgyűlésen a Magyarországi Általános Munkáspárt programjában a többi között a következő szerepel: „Az egészségre vagy erkölcsiségre káros befolyással levő foglalkozási szakokban a női munkának eltöltése. Egyenlő munkaszolgáltatásért egyenlő munkabérek férfiaknak és nőknek. S továbbra is azért küzdött a munkásosztály, hogy nőmunkásokat ne alkalmazzanak olyan üzemekben, amelyek a női szervezetre káros hatásúak voltak, éjjeli munkától a nőket tiltsák el, s ugyanolyan bért kapjanak azonos munkáért a nők is, mint a férfiak. (A szerző)

Az aradi ált. iparos munkás gyűlésnek határozati javaslata.

A ma 1884-ik év márczius 9-ikén Aradon tartott ált. iparos munkás gyűlés kimondja, hogy nem helyesli a kormánynak eljárását, melyet a jelenlegi ipartörvény alkotásánál követett, még pedig a következő okoknál fogva:

1. A munkás osztály azt várta a kormánytól, hogy hasonlóan, mind más országokban az ipartörvényjavaslat ideje korán nyilvánosságra fogja hozni, hogy érdekelt köröknek elég idejük legyen a javaslatot behatóan bírálni és megvitatni.

2. A társadalmi életet olyan mélyen sértő azaz érintő törvény alkotásánál helyén lett volna, hogy a különböző iparágak munkásai és iparosai kebeléből szakférfiak véleménye hallgattassék meg, így történt, habár csak formailag, így történik ez az előre haladt kulturállamokban, és így történt az 1872 évi ipartörvény meghozásánál az akkori kormány részéről.

3. Tekintettel erre, valamint a tárgy sürgös voltára, mely elhirtelenkedve törvény erőre szándékoztatik emeltetni, választ az aradi iparos munkásgyűlés egy Budapesten lakó 3 tagú bizottságot u. m. Irlinger Antal, Ferenczy József és Kürschner Jakab urakat azon megbízással, hogy ezen határozati javaslatot egy országgyűlési képviselőnek átnyújtani azon kérelemmel, hogy e pontok az ipartörvény javaslatot tárgyaló bizottságának figyelembe vétel és a törvénybe való beillesztése véget, adassanak ki. Az ált. iparos munkás gyűlés ennél fogva elvárja, hogy az ipartörvényjavaslat tárgyalására kiküldött országgyűlési bizottság tanácskozása folyamán, e gyűlésnek alább felsorolt jogos és méltányos kívánalmait és panaszait számba vegye.

a) A javaslatban tervezet és a munkás osztály lealacsonyításra irányuló munkás könyvek ejtessenek el, illetve e szakasz töröltessék ki a javaslatból.

b) Az iparhatóságok ne csupán önálló iparosokból, hanem fele részben munkásokból is alkotassanak és ruháztassanak fel végrehajtói hatalommal, hogy minden az ipar és munka viszonyaiból keletkező viszályoknak u. m. bérviszályoknak is mind választott bíróság közösen dönthessenek.

c) A munkások köteleztetése mellett, hogy a betegségek esetén valamely biztosítási pénztárhoz tartoznia kell, köteleztessék egyszersmind minden munkaadó, gyáros és vállalkozó is, hogy az általuk foglalkoztató munkások balesetei eleni biztosítási czéljaira sajátjukból egy bizonyos összeggel hozzájáruljanak.

d) A munkások egészsége és élete megvédése iránti felelősség

világosan és határozottan fejezendő ki és szigorú megtartása biztosítandó.

A gyárak felügyelete munkások kebeléből választott felügyelőkre bízandó, kik az iparhatóságnak működésükről rendszeren jelentést tenni tartoznak.

e) A munka idő naponként legfeljebb 10 órára állapítandó meg.

f) A vasárnapi munka betiltandó, e napon a munkás pihenésére szabad legyen.

g) Végül korlátozandó a fegyházi munka annyira, hogy ezzel az iparos osztály kárára verseny ne űzhessék és egyidejűleg szabályozandó a női munka viszonya.

Aradon, 1884. márczius 9-ikén

iff. Kintzig Péter

Gerold János

jegyzők.

Borbás Lajos

elnök.

Harinszky József

Brány Péter

hitelesítők."

A munkások követeléseai azonban süket fülekre találtak. A munkásság helyzetében javulást az új, második ipartörvény, az 1884. XVII. t. c. sem hozott. Hiába szólaltak fel még a képviselőházi vitában is többen a törvényjavaslat ellen. A felszólalások közül csak egyet emelünk ki. A György Endre képviselőt, aki — a többi között — elmondotta, rokonszenvezik azzal, „hogy a gyári munkásokkal szemben, amint azt nálunk eleink az 1848. XVII. t. cikkben igen helyesen letették ... minden megtéessék, a mi a humanitás igényeinek e téren megadható ... de a jelen törvényjavaslatban lefektetett elv nem ez. A jelen törvényjavaslatban az osztályérdek a vezérlő elv, nem a gyengébbnek a védelme az erősebb ellen, hanem egy osztálynak a körülzárása és megvédése a társadalom többi osztályaival szemben. A korporáció elve egész meztelenségében az, a mi e törvényjavaslatban legelőször dugja ki durványait az associata elvével."

Az igazságnak megfelelő tárgyilagossággal és nyíltsággal állapította meg a törvény hatálybalépése után egy esztendővel a Népszava: „Mit nyert tehát a munkás az ipartörvény által? Nyert egy munkakönyvet igen sok paragrafussal, hogy abból kötelességét megtanulja. Jogról pedig ne is álmódjon."

dr. Varga Lajos

Forrás: Magyar Országos Levéltár. Országgyűlés. 1884. 5739 sz.
— Népszava. IX. évf. 1881. 35. sz. — Népszava.
XII. évf. 1884. 14. sz. — Népszava. XIII. évf. 1885.
30. sz.

31,

e

Irányi Dániel egyik, a munkásegészségügyet érintő interpellációja

A kiegészítést követő viszonylagos gazdasági és kulturális fejlődés időszakában több olyan törvény látott napvilágot, amelyek az egészségügyet bizonyos tekintetben vagy közelről érintették. Elsősorban természetesen a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. XIV. t. c.-re gondolunk. De ide kell sorolnunk — a többi között — az 1872. VIII. és az 1884. XVII. t. c.-et is. Előbbi az első, utóbbi a második ipartörvény. Az említett törvények megalkotására a kormányt nemcsak vagy nem elsősorban az ország lakossága, illetőleg a számban, de szervezetileg is egyre erősödő munkásosztály érdekei vezették. A gazdasági okokon kívül nem kis mértékben politikai megfontolások is kényszerítették az uralkodó osztályokat arra, hogy egy-egy jogalkotással kifejezzék engedékenységet a munkásság iránt, de oly módon, hogy az egyre erősödő osztályharc gyengítését is szolgálja. Ez a célkitűzés nemegyszer elég nyíltan ki is fejeződött a törvényjavaslatok képviselőházi vitájában vagy egyes képviselők interpellációjában.

A Magyar Országos Levéltárban megtaláltuk Irányi Dánielnek a földművelés és ipar-kereskedelmi miniszterhez 1883. május 22-én intézett interpellációját. Az interpelláció a sütősegek panaszával és embertelen helyzetével foglalkozik. Ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy hasonló állapotok más iparágakban is előfordulhatnak. S az 1872. VIII. t. c. egészségügyi vonatkozású intézkedéseinek meg nem tartása nemcsak közegészségügyi szempontból kifogásolható, hanem azért is, mert „a társadalom alapjait fenyegető szocializmus és kommunizmusnak tápanyagot szolgáltatnak.” Az államhatalom figyelmét erre felhívja és az ipartörvény átvizsgálásáig is szükségesnek tartja, hogy a törvényhatóságok az 1872. VIII. t. c. rendelkezéseinek végrehajtását ellenőrizzék és a miniszternek tegyenek jelentést.

A munkásegészségügy és munkásmozgalom történetének szempontjából egyaránt figyelmet érdemlő interpelláció egyébként szó szerint a következőket foglalta magában:

„4302 ikt. sz.

883

Irányi Dániel

Interpellatioja

a földm. ip. és keresk. ministerhez

Interpellatio

a földművelés-ipar- és kereskedelmi minister úrhoz

A múlt napokban a sütősegédek egyebek közt azon panaszt hangoztatták némely munkaadó ellen, hogy elégtelen térfogatú és alig szellőztethető szobákban összehúsfólva szállásolják el, illetőleg hálatják, és hogy 16, 18 sőt 20 órán át is, nagyrészt éjjel, dolgoztatják őket, ezen és más panaszok miatt, miután nem orvosoltattak, a munkát meg is szüntetvén.

Minthogy pedig az 1872: VIII. tcz. 65-ik §-sa azt rendeli, hogy azon iparos, ki segédeit lakással is ellátja, e célra egészséges és lakható helyet tartozik kijelölni; az 57-ik § értelmében pedig csak olymértű munkát kívánhat segédjeitől, mely testi alkotásuknak és erejüknek megfelel:

Ámbár a legújabb hírek szerint, a sütősegédek és munkaadók között egyezés jött is létre, de mivel hasonló állapotok más iparágakban is léteznek, s ezek, azonkívül hogy az idézett törvénnyel ellenkeznek, úgy a közegészség szempontjából, mint annál fogva, mert a társadalom alapjait fenyegető socializmus és communismusnak tápanyagot szolgáltatnak, az államhatalom figyelmét felhívjuk:

Kérdem a t. minister úrtól:

Hajlandó-e addig is, míg az ipartörvény átvizsgálása bekövetkezik és a munkások érdekében is hozott s hozandó törvények foganatosításának ellenőrzése netalán külön iparfelügyelőkre bízatik, a törvényhatóságokat felszólítani, hogy az 1872^{ik} VIII. t. cikkben foglalt, s úgy a műhelyekben alkalmazott tanonczok és segédek, mint a gyárakban dolgozó gyermekek, nők és munkások javára szolgáló rendelkezések miként való foganatosítása iránt

időközönként szoros vizsgálatot tartassanak s az eredményről a t. minister úrnak jelentést tegyenek?

Budapest, 1883^{ki} május 22-én

Irányi Dániel

A minister azonban nem sietett a válaszadással. A főváros munkássága viszont azonnal felfigyelt arra, és az 1883. június 10-én tartott népgyűlésen már foglalkozott is vele.

Dr. Csillag Zsigmond a népgyűlésen elmondotta, hogy Irányi képviselő interpellációt intézett a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszterhez, hajlandó-e a miniszter a gyárakat, a munkatelepeket ellenőriztetni, hogy közegészségi szempontból megfelelnek-e a törvény kívánalmainak, és hogy a gyárakban dolgozó nők, továbbá gyermekek javára szolgáló intézkedéseket miként foganatosítják. Utalt dr. Csillag Zsigmond arra is, hogy Irányi interpellációjában világosan megmondotta: azok az állapotok, amelyek a sütőmunkásoknál előfordulnak, más iparágakban is előfordulhatnak. Ezért hívja fel a kormány figyelmét arra: nemcsak a törvény végre nem hajtásából eredő közegészségellenes állapotokról van szó, hanem arról is, hogy ezek a társadalom alapját fenyegető szocializmus terjedéséhez nyújtanak tápot. A népgyűlés határozatában kimondotta, hogy az 1881. augusztus 21-én és 22-én Budapesten tartott országos munkásgyűlés által elfogadott programpontokat vallja magáénak. Ezek között a programpontok között szerepeltek — a többi közt — a következők: „Szigorú törvények, melyek a munkaadókat kötelezik minden egészségügyi és óvóintézkedések megtételére és mely felelőssé teszi őket minden, a vállalkozás hanyagsága által a munkásoknak okozott szerencsétlenségért. — Munkások által választott tisztviselő útján minden bányában, gyárban és műhelyben egészségügyi felügyelet gyakorlása.”

Mindez, mint cseppben a tenger, tükrözi egyrészt azt, hogy a legkülönbözőbb módon igyekeztek az országgyűlésben is a munkásmozgalom erősödésének gátat vetni, másrészt pedig azt, hogy milyen gyorsan és bátran mozdult meg a munkásság érdekeinek a védelmében.

Dr. Varga Lajos

Forrás: Magyar Országos Levéltár. Országgyűlés. 1883. 4302. sz.
— Népszava. IX. évf. 1881. 35. sz. — Népszava.
XI. évf. 1883. 22. sz. — Népszava. XI. évf. 1883. 24. sz.

A Budapesten 1884. február 17-én tartott népgyűlés az ipartörvény módosítása tárgyában

A kiegyezést követő években a magyar munkásosztály is hozzákezdett a szervezkedéshez. Ennek egyik megnyilatkozása volt, hogy 1870-ben létrehozta az „Általános Munkás Betegsegélyző és Rokkant Pénztár”-t. Az országgyűlés a munkásosztály követeléseire, de az egyre élesedő osztályharc gyengítésére is elfogadta és kihirdette az első magyar ipartörvényt, az 1872. VIII. t. c.-et. Már az előzetes viták is sejtették azonban, a hatálybalépés után pedig ténylegesen kiderült, hogy az a munkásság szomorú helyzetén mitsem változtat. Rövidesen egyre élesebb és mind hangosabb követelések hangzottak el az első ipartörvény hatálytalanítására, és új ipartörvény megalkotására. Miután az új ipartörvény tervezete ismeretessé vált, kiderült az is, hogy a törvénytervezet készítői az uralkodó osztály érdekeit képviselő kormány elképzeléseinek megfelelően, a munkásosztály követeléseit egyáltalán nem vették figyelembe. Ezért a munkásság nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is számos népgyűlést tartott, és követelte a képviselőháztól, hogy az új ipartörvényben a munkások jogos követeléseit is vegyék figyelembe, és a törvényben azoknak adjanak helyet.

A Magyar Országos Levéltárban végzett kutatásaink során sikerült megtalálnunk azt a kérvényt, amelyet „az 1884 évi február hó 17-én Budapesten tartott népgyűlés” küldött „Nagyméltóságú Péchy Tamás Országgyűlési Elnök Úrhoz ... az ipartörvény módosítása tárgyában”.

A népgyűlés — amelyen 2000-nél több munkás vett részt — határozata szó szerint a következőket tartalmazta:

„2030 érk. 1884 február 25-én
2881/84
5498 ikt. sz.
884

Nagyméltóságú
Péchy Tamás, Országgyűlési
Elnök Úrhoz

Budapesten

Kérvénye
az 1884. évi február hó 17-én
Budapesten tartott népgyűlésnek.
Az ipartörvény módosítása
tárgyában.”

„Nagyméltóságú
Péchy Tamás, Országgyűlési Elnök Úrhoz!
Kegyelmes Urunk!

A legmélyebb tisztelettel alóírottak, mint a f. évi február hó 17-én Budapesten tartott népgyűlés elnöksége, megbízatásunkhoz képest bátorkodnak a népgyűlésnek az ipartörvény módosítására vonatkozó határozatát, Nagyméltóságod elé terjeszteni.

A ma 1884. február hó 17-én Budapesten tartott népgyűlés kimondja:

hogy nem helyesli a kormánynak eljárását, melyet a jelenlegi ipartörvény alkotásánál követett, még pedig a következő okoknál fogva:

1. A munkásosztály azt várja a kormánytól, hogy hasonlóan, mint más országokban, az ipartörvényjavaslatot idejekorán nyilvánosságra fogja hozni, hogy az érdekelt köröknek elég idejük legyen a javaslatot behatóan bírálni és megvitatni.

2. A társadalmi életet olyan mélyen érintő törvény alkotásánál helyén lett volna, hogy a különböző iparágak munkásai és iparosai kebeléből szakértői véleménye az ipar és munka viszonyaiból keletkező viszályokból, úgy mint bérviszályoknál is, mint választott bíróság közösen dönthessenek.

a) A munkások köteleztetése mellett, hogy betegségek esetére valamely biztosítási pénztárhoz tartozniuk kell, köteleztessék egyszersmind minden munkaadó, gyáros és vállalkozó is, hogy az általuk foglalkoztatott munkások baj esetei elleni biztosítása céljára, sajátjukból egy bizonyos összeggel hozzájáruljanak. E célra a legalkalmasabbnak bizonyul a Budapesten székelő és az egész országra elágazó „Általános munkás-betegsegélyző- és rokkant pénztár” rokkantbiztosítási intézménye.

b) A munkások egészsége és élete megvédése iránti felelősség világosan és határozottan fejezendő ki és szigorú megtartása biztosítható. A gyárak felügyelete munkások kebeléből választott felügyelőkre bízandó, kik az iparhatóságoknak működésükről rendszeren jelentést tenni tartoznak.

c) A munkaidő naponként legfeljebb 10 órára állapítandó meg.

d) A vasárnapi munka eltiltandó, e nap a munkás pihenésére szabad legyen.

g) Végül korlátozandó a fegyházi munka annyira, hogy azzal hallgattassék meg: így történik-e az előrehaladt kultúrállamokban és így történt, habár csak formailag, az 1872. évi ipartörvény meghozásánál az akkori kormány részéről.

3. Tekintettel erre, valamint tekintettel a tárgy sürgős voltára, mely elhirtelenkedve, törvényerőre szándékoltatik emeltetni, kiküld a mai népgyűlés egy, a kebeléből megválasztott 12 tagú bizottságot azon meg hagyással, hogy az alább felsorolt kívánságokat és panaszokat közölje az országgyűlés elnökével azon kérelemmel, hogy e pontok az ipartörvényjavaslatot tárgyaló bizottságnak figyelembevétel és a törvénybe való beilleszkedés végett, adassanak ki.

A népgyűlés ennél fogva elvárja, hogy az ipartörvényjavaslat tárgyalására kiküldött országgyűlési bizottság tanácskozása folyamán, e gyűlésnek alább felsorolt jogos és méltányos kívánalmait és panaszait számba vegye.

a) A javaslatban tervezett, és a munkásosztály lealacsonyítására irányuló munkáskönyvek ejtéseinek el, illetve e szakasz töröltessék ki a javaslatból.

b) Az iparhatóságok ne csupán önálló iparosokból, hanem fele részben munkásokból is alkottassanak, és ruháztassanak fel végrehajtói hatalommal, hogy minden az iparos osztály kárára verseny ne űzhessék s egyidejűleg szabályozandó a nő munkaviszonya.

Kmft.

Nagyméltóságodnak

Mély tisztelettel maradván
alázatos szolgálói

Dr. Csillag Zsigmond
elnök
Szakáts István
jegyző

Giánone Sándor
II. elnök
Sternér Vilmos
jegyző

A munkások küldöttsége 1884. február 24-én adta át a kérvényt Péchy Tamásnak, az országgyűlés elnökének. Péchy a küldöttségnek adott válaszában — a többi között — a következőket mondotta: Ő maga is meg van győződve arról, hogy az ipar-törvényjavaslat nem felel meg a kor kívánalmainak. Méltá-nyosnak tartja, hogy a munkások érdekei is figyelembe vétessenek. Mindez azonban üres ígéret maradt.

Dr. Varga Lajos

Forrás: Magyar Országos Levéltár. Országgyűlés. 1884. 5498. sz.
— Népszava. XII. évf. 1884. 9. sz.

3

Adatok a nagyváradí röntgenlaboratórium működéséhez

I.

Röntgenfényképek Nagyváradon címen 1896. február hó 11-én jelent meg a nagyváradí „*Tiszántúl*” napilapban a közlés a *Károly Irén József* középiskolai fizikatanár által készített röntgenfelvételekről. Ezek voltak országunkban, Budapestet követően vidéken az első röntgenfelvételek. E közlés alapján *Schlauch Lőrinc* bíboros, nagyváradí megyéspüspök megtekintette február 24-én a nagyváradí premontrei főgimnáziumnak *Károly Irén* vezette fizikai szertárát, és az első Nagyváradon készült röntgenfelvételeket. E látogatás alkalmából Mayer Antal püspöki könyvtáros kezéről röntgenfelvétel is készült. A látogatásról a „*Tiszántúl*” 1896 február. 25-i számában *A Röntgensugarak keletkezéséről és hasznáról* címen számolt be. A Nagyváradon megindult a röntgenológiai tevékenység.

II.

A röntgenlaboratórium berendezésére a főgimnázium fizikai szertárának költségvetése nem volt elégséges. Ezért Des Eche-roles-Kruspér Sándorné Gerliczy Stefánia indítványára 1896 május 27-én gyűjtés indult meg a következő szövegű felhívással: „Közérdekű felhívás!”

Humánus célból a Nagyvárad városi és biharmegyei szenvedők részére, akik a Röntgen-féle sugarakkal kívánják bajaik helyét megállapíttatni, gyűjtést rendezünk egy e célra szolgáló nagyobb fizikai eszköz beszerzésére.

Az eszköz a nagyváradí premontrei főgimnázium szertárának a tulajdonában marad.

A szertárban ingyen eszközli a felvételt a szaktanár.

Nagyváradon, 1896. május 27.

dr. *Károly Irén* a fizika professzora *Kotunovics Sándor*
főgimnáziumi igazgató”

A nagyváradai premontrei főgimnázium évi Értesítőjének a tanúsága szerint 214 személy adakozott e gyűjtésen. Az adakozók nevét és az adományozott összeget az Értesítő személyek, illetőleg adományok szerint közölve nyugtázta. A gyűjtésben nagy számban vettek részt orvosok és gyógyszerészek. Az íven begyűlt 1114 forint 25 krajcár. A begyűlt összeget a készülékek megérkezéséig gyümölcsöztették. A kamat 27 forint 14 krajcárt tett ki. A gyűjtés befejezése után Des Echerolles-Kruspér Sándor 45 frt-ot, Óvári Sándor 10 frt-ot, valamint Glacx Antal 50 frt-ot adományozott Crookes-csőekre. A főgimnázium VIII. osztályú tanulói pedig elektromos vezetékre 5 frt-ot adtak össze, ezzel is elősegítve a röntgenlaboratórium megteremtését az 1896/97 évi Értesítő 87–92 oldalain feltüntetettek szerint.

III.

„Hogy a gépek kifogástalanok legyenek, Károly Irén szaktanár nem szorítkozott a levél útján való megrendelésekre, hanem saját költségén 1896 szeptember havában pár hétig tartó hosszabb tanulmányútra kelt Németországban” — az Értesítő tanúsága szerint. Ez az út *Bály Ferenc* közlése szerint szeptember 16-tól október 8-ig tartott.

Károly Irén ezt a tanulmányutat *Klupáthy Jenő*vel együtt tette meg. Együtt vettek részt a Német Orvosok és Természetvizsgálók 1896 szeptember 21–26 között Frankfurt a. M.-ban megrendezett vándorgyűlésén és a vele kapcsolatos kiállításon, amelyen már röntgenkészülékek és röntgenfelvételek is kiállításra kerültek. Utána mindketten együtt utaztak Würzburgba, ahol felkeresték Röntgent, az X-sugarak felfedezőjét, és megtekintették intézetét. Ezután Klupáthy Jenő Londonba utazott, míg Károly Irén Berlinbe és Chemnitzbe ment a röntgenkészülék beszerzése érdekében. Minthogy a világirodalomban nem ismeretesek a röntgenológia hőskorának készülékei, alkatrészei és még kevésbé az azok beszerezhetőségére vonatkozó adatok, igen érdekes Károly Irénnek a beszerzéseiről az Értesítő 1896/97 évfolyamában közzétett beszámolója.

A Frankfurt a. M.-i kiállítás „kiállítói közül a Reiniger, Gebbert és Schall cégtől a kísérletek bemutatása alapján megvett három nagy Crookes-féle csövet három elektróddal. Majd Kölnbe ment a Leybold's Nachfolger fizikai gyártelep megtekintésére s a focus-cső készítmódjának a megsejmlélésére. Itt megrendelt egy

elektromos kisütőt és egy Geissler-csővet. Tanulmányozta Berlinben a kiállítást s megtekintett több berlini laboratóriumot, főleg pedig az akkor legnevezetesebb charlottenburgit.” — Közbevetőleg megjegyezni kívánjuk, hogy a megtekintett röntgenlaboratórium *Max Ingelmann* (1864–1923) *Medico-mechanikus Intézete* volt, amely később Charlottenburgból Berlinbe a Lützowstrasse 72 szám alá költözött.

„A berlini kiállítás alapján több, fizikai eszközöket készítő cég telepét látogatta meg, így a Kaiser és Schmidt féléét, ahol az Ampére- és Volt-mérőket, továbbá az ellenállásokat megrendelte. Elment C. Richter üvegfüvő intézetébe, ahol a saját kísérletei alapján legjobb minőségűnek ismert csöveket megszerezte. Felkereste Berlinben az F. Kahlbaum kémiai gyárat és megvett az átvilágításhoz szükséges két darab barium-platin-cyanürernyőt. Ugyancsak Berlinben a Paul Gebhardt cégtől megrendelte azt a nagyon praktikus vasállványt, mely az átvilágításnál, a fotográfálásnál a csövet tartja és amely minden irányba állítható. Berlinből Chemnitzbe ment, hogy Max Kohl gyártelepét s az ott készülő legjobb minőségű nagy Ruhmkorff-féle induktorokat megszerezze. Itt ismét saját kísérletei alapján megrendelt egy 50 cm ütőtávolságú hatalmas jól szigetelt induktort, továbbá egy forgó higanyos szaggatót, az induktorhoz jól elszigetelt áramvezetőket, kapcsolókat stb. A gyár tulajdonosa megtudván a készülékek beszerzésének célját, s hogy a költségek adakozás útján gyűltek össze, maga is hozzájárult a nemes ügy gyámolításához s ajándékba adott egy rheostatot, a készülékek árából pedig 4%-ot leengedett. Ugyancsak itt szerzett be a szaktanár fotográfiai lemezeket s a Röntgen-féle kísérletekhez szükséges több mellékkészüléket.”

„Az Intézet teljesen felszerelt Röntgenlaboratóriuma, ha eltekint az áramforrástól, amit eddig primitív úton a Bunsen elemek helyettesítettek, Németország első laboratóriumaival áll egy színvonalon.”

IV.

A nagyváradi premontrei főgimnázium fizikai szertárában felszerelt röntgenlaboratórium az 1896/97. évi Értesítő tanúsága szerint a következő készülékekből illetve alkatrészekből állott:

Ruhmkorff-féle 50 cm. ütőtávolságú induktor

Tesla-féle transzformátor

forgó higanyos interruptor (szaggató)
elektromos kisülő ellenállás
Ampére és Voltméter
Geissler-cső
10 darab Crookes-féle cső
bármely helyzetbe és irányba állítható állvány a világító cső
tartásához
két hengeralakú cső az átvilágításhoz
két átvilágító ernyő — bariumplatin-cyanür
elszigetelt vezetékek, kapcsolók, üvegedények, kén- és légsav.

V.

A röntgenlaboratórium felszerelése a kifizetett és a főgimnázium igazgatójának bemutatott számlák szerint 1580 forintot képviselt, nem számítva az összegbe az előadások, a lemezek és a fotografálások költségét. Az 1896 május 27-én kezdeményezett gyűjtés során 1114 forint 25 krajcár gyűlt viszont csak össze. A még hiányzó összeg fedezésére, de főleg az idetartozó ismeretek népszerűsítése szempontjából hét, kísérletekkel egybekötött szabad előadást tartott Károly Irén szaktanár belépődíj mellett. Az előadások napjai: 1896 december 19, 20, 26, 27, 31 és 1897 január 2 és 3. A hadsereg tisztikara részére 1897 február 3 és a királyi tábla bírói kara részére 1897 június 11-én kerültek ilyen előadások megtartásra. A bruttóbevétel mindezekben az előadásokon 330 forint volt.

A népszerűsítő előadássorozatot 1896 december 12-én sajtóértekezlet (bemutató) vezette be, amelyről a „*Tiszántúl*” 1896 december 13-án *Röntgen találománya Nagyváradon. Érdekes természettudományi előadás* címen számolt be. Eszerint Károly Irén szaktanár a röntgensugarakat demonstrálta, majd Podmaniczky Emmi bal kezéről sikeres röntgenfelvételt készített, utána 6 cm vastag deszkán keresztül fémpénzt tartalmazó pénztárcáról, majd söréttel meglőtt pulykáról készített röntgenfelvételt. Az előadás során megköszönte Károly Irén Des Echerolles-Kruspér Sándornak, valamint dr. Kornstein Lajosnak, a nagyváradai és biharmegyei orvos- és gyógyszerész egyesület alelnökének a röntgenlaboratórium felállítására érdekében végzett gyűjtés terén nyújtott segítségét. Végül bejelentette Károly Irén, hogy a röntgenlaboratórium beszerzései még további 500 forintot igényelnek, amely

hiányon valamelyest segített a Wachsmann Albert nagyvárad
drogista által adományozott egy-egy mázsa kénsav és légsav
(salétromsav).

VI.

Dr. Kornstein Lajos orvos *A Röntgensugarak szerepe az orvosi diagnosztikában* címen 1896 júniusában tartott a biharmegyei orvos- és gyógyszerészegyesületben előadást. Ez volt az első gyakorló orvos által a röntgensugarakról tartott népszerűsítő ismertető előadás Magyarországon. Ezen az előadáson propagálta Kornstein dr. a röntgenlaboratóriumra történő gyűjtést. Az orvosok és gyógyszerészek által nyújtott segítséget megköszönendő, Károly Irén a röntgensugarakról a megye orvosai és gyógyszerészei részére díjmentes előadást tartott 1896 decemberében.

VII.

A röntgenlaboratórium működését 1896 decemberében kezdte meg. 1897 júliusáig 44 felvétel készült. Az átvilágítás, illetőleg felvétel 30 esetben teljesen ingyenes volt. 14 beteg a dologi kiadást (lemezek, savak a telepek megtöltéséhez) fedezte. A személyi honorárium mindig teljesen ki volt zárva. *Adakozás a Röntgen-gépek üzemeltetésére* feliratú perselybe adták adományaikat a betegek.”

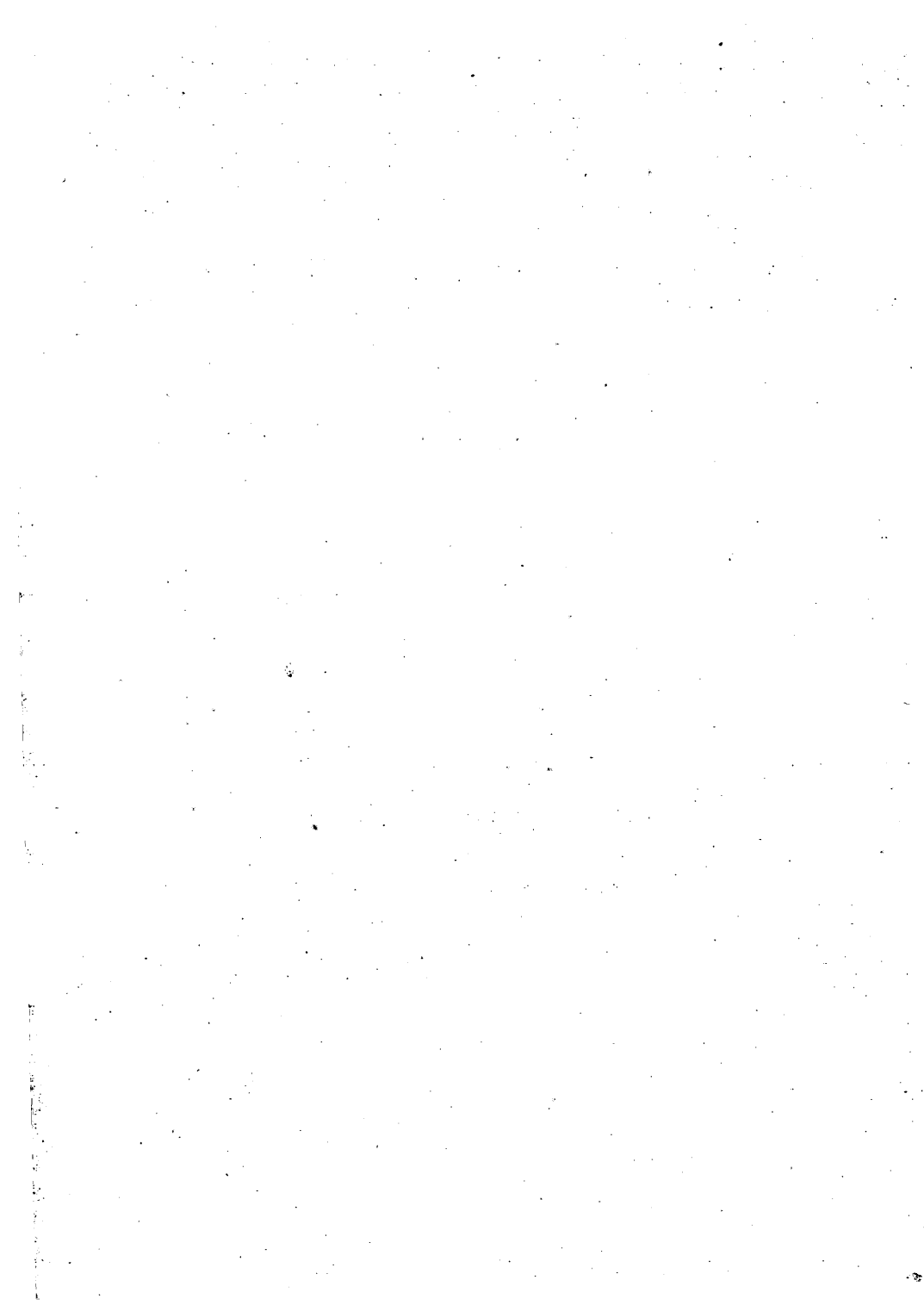
A felvételeknél *Fekete Sándor* nagyvárad udvari fényképész segédkezett, aki a szegénysorsúaknak a lemezeket is egészen ingyen adta az *Értesítő* közlése szerint.

Az 1897/99. évben 26 beteg kereste fel a röntgenlaboratóriumot, akik közül 18 esetben röntgenfelvétel, 8 esetben átvilágítás történt. Négy esetben a dologi kiadások megtérültek, a többi esetben a felvétel, illetőleg az átvilágítás teljesen ingyen történt.

A későbbi években a röntgenlaboratórium forgalmáról nem történt említés.

A röntgenlaboratórium a nagyvárad kórháznak 1908-ban történt megalapításával aktualitását veszítette. Ekkor a röntgenlaboratórium felszerelését a nagyvárad premontrei főgimnázium a nagyvárad közkórháznak ajándékozta, amely a laboratóriumi felszereléssel kezdte meg közkórházi röntgenológiai tevékenységét.

Dr. Bugyi Balázs

KÖNYVISMERTETÉS

Tasnádi Kubacska András: Palaeopathologie. Pathologie der vorzeitlichen Tiere. 269 oldal. 293. részben többszörös ábra. A magyar Akadémiai Kiadó és a Veb. Gustav Fischer jénai könyvkiadóvállalat együttes kiadása. 1962.

Palla Ákos szerkesztésében megjelenő *Palaeopathologia* első köteteként őszinte örömmel fogadhatjuk az ismert nevű őslénytankutatónak, Tasnádi Kubacskanak, a történelemelőtti idők állatainak betegségeivel foglalkozó igen érdekes, színes és sokrétű könyvét.

A betegségek természetrajzával, időbeni fellépésével, alakulásával és változásaival ma mindinkább nagy érdeklődéssel foglalkozik az orvostudomány. Az a kérdés pedig, hogy az egyes megbetegedések az emberre korlátozottak-e csupán, vagy már az állatokon is megtalálhatók, általános érdeklődésre tarthat számot. A palaeopathologia az ősi állatfajokon kutatja már a megbetegedések keletkezését, és így az állatvilág fejlődésén keresztül és az emberiség kialakulásához csatlakozóan vizsgálja a betegségeket és azok változásait is. A történeti kórtannak magyar művelői megelőzően is világhírt szereztek. A kitűnő munka ékes tanúbizonysága szerint az úttörő *Nopcsa* által megindított irányzatot eredményesen fejlesztette tovább Tasnádi Kubacska.

Az érdekes, bőségesen illusztrált és nagyszámú ábrája révén jól érthető munka, igen helyesen, az állatvilág fejlődésén keresztül taglalja az egyes megbetegedéseket, és így a betegségek megismerése kapcsán az állatvilág fejlődéséről is tájékozódást szerez a zoológiai ismeretekkel nem rendelkező orvos.

Érdeklődéssel várjuk a palaeopathologiai munka további köteteit, amelyek bizonyára világsszerte megbecsülést fognak szerezni a magyar orvostörténészeknek.

Karl-Heinz Jüggel: Hungarica Auswahl Katalog der Universitätsbibliothek Jena. Weimar. 1961. H. Böhlau utóda, kiadó. 341 oldal. 8 oldalnyi képtalasz.

1558–1918 között 3000 magyarországi hallgatója volt a jénai egyetemnek, ami érthetővé tette, hogy az egyetem magyar diákjai előbb saját maguk Jénai Magyar Kör-t, majd az egyetemi könyvtár kezelésében „Bibliotheca Hungarorum”-ot létesítsenek. E könyvtár katalógusát tartalmazza ez a kötet, röviden ismertette a Jénai Egyetem magyar hallgatóinak történetét is.

A könyvnek igen fontos része a bibliofil *Christian Gottlieb Budaer* (1692–1763) magángyűjteményében foglalt régi magyar vagy magyar vonatkozású kiadmányok jegyzéke, amelyet a szerző annotált. A viszonylag kevés orvosi és orvostörténeti vonatkozású munka azért érdekes, mert képet kapunk arról, hogy a jénai Friedrich Schiller egyetemen a magyar hallgatók milyen magyar vonatkozású könyveket ismerhettek meg tanulmányaik során.

Louis-Ferdinand Céline: Semmelweis (1818–1865). Galimard, Párizs, 1952., 132 oldal, ára 3.50 új frank.

Céline „*Mea Culpa*” című könyvének második részeként már közölt egy rövidebb Semmelweis-életrajzot, amely igen nagy sikert ért el. E második Semmelweis-munkája az előzőnél sokkal nagyobb terjedelemben, regényesen ismerteti az „anyák megmentőjének” életművét.

Érdekes és meglepő Semmelweis gyermek- és ifjúkorának ismertetése, amennyiben Céline az utcának, a népzenének, a nép szegénységének tulajdonít Semmelweis fejlődése szempontjából különös fontosságot. Semmelweis bécsi, budapesti, majd ismét bécsi egyetemi tanulmányainak, majd a bécsi nőgyógyászati klinikán végzett megfigyeléseinek és a gyermekágyi láz megismerésének történetét ismerteti a könyv rendkívül érdekesen. Igen színesen tárgyalja a Semmelweis tanával kapcsolatos végtelen heves vitákat. Leírja Semmelweis visszakerülését 1848-ban Budapestre, a szabadságharcnak és az azt követő elnyomásnak a magyar orvostudományra gyakorolt megnyilvánulásait, kifejezésre juttatva a magyar nép és orvosok iránti őszinte együttérzését. Megrázóak a Semmelweis utolsó időszakával foglalkozó részek. Céline könyve a Semmelweis-irodalom egyik gyöngyszeme, amelynek értékén alig változtat az a sajnálatos körülmény, hogy Korányi, Bugáth és számos más neves magyar orvos nevét hibásan írja, és hogy e kitűnő életrajznak számos részletadata hiányos vagy éppen hibás.

Gerhard Hartig: Sowjetische Beiträge zur Geschichte der Naturwissenschaft. Deutscher Verlag der Wissenschaften. Berlin, 1960. 242 oldal.

A lipcei Karl Sudhoff orvostörténeti intézetből *G. Harig* professzor kiadásában jelent meg ez a nagyon érdekes kötet, amely jó áttekintést ad a természettudományok fejlődéséről. *Figurovski* számot ad a természettudományok történeti kutatásának fejlődéséről. *Kolman* a természettudományok fejlődésének törvényszerűségeit igyekszik megállapítani. *Kuznecov* Arisztotelésznek a relatív és abszolút mozgásról vallott felfogását világítja meg a modern fizika nézőpontjából. *Juszkevics* és *Rosenfeld* a keleti országok középkori matematikájának történetét ismerteti. A XVII. századi atomizmus és arisztotelizmus harcáról ír *Subov*, míg *Grigorjan* a XIX. század első felében végzett orosz elméleti mechanikai kutatásokkal foglalkozik. *Leshneva* az oroszországi fizika fejlődését ismerteti a XIX. század első felében. *Polak* az atom quantumelméletének létrejöttét értékeli. A szép kiállítású kötet a természettudományok fejlődéséről jó áttekintést nyújt, és így orvostörténészeinknek melegen ajánlható.

M. Soheil Afnan: Avicenna, His Life and Works., (Avicenna, élete és munkái) George Allen és Unwin, London 1958. 298 oldal, ára 30 shilling.

Abu Ali al Husain ibn Abd-Allah ibn Hasan ibn Aku ibn Sina, akit *Avicenna* néven ismer a nyugati tudományos világ, az iszlám fejlődésére mind filozófiai, mind orvosi vonatkozásban óriási hatással volt, de közismert, hogy nem kicsi a hatása a nyugati orvostudomány kialakulásra sem. Ennek ellenére az Avicennával foglalkozó tárgyi ismeretek igen hiányosak és voltak történeti munkák, amelyeknek adatai is kétséges megbízhatóságú kútforrásokra szorítkoztak, csak életművének csak egyes részleteivel foglalkoztak. Afnan könyvében az eredeti perzsa és arab források alapján a kitűnő perzsiai szakértő alapos szakismeretével feldolgozva végre napfényre kerül Avicenna valóságos képe, jelleme, életműve, erőnei és hibái egyaránt. Avicenna 980 augusztusában Bukhara közelében született. Igen alapos oktatásban részesül, amelynek során különös előszeretettel fordul a filozófia és az orvostudomány kérdései felé. Orvosi tevékenységének elismeréseként Nuh ibn Mansur uralkodó herceg házi orvosa lesz, aki lehetővé teszi részére a klasszikus görög és római orvosok munkáinak megismerhetését. Ezek alapján és a saját nagy tapasztas-

talatait értékesítve, Avicenna a *Sifa* — Gyógyítás könyve — című művében a gyógykezelés alapelveit foglalja össze, a *Kanon*-ban pedig, amely évszázadokon át volt az orvostudomány iránymutatója, egyesíteni törekszik a klasszikus orvostudományt a perzsa és arab orvostudomány tapasztalataival és a népies perzsa gyógy móddal. Avicenna — saját életleírása szerint is — eredményesen kezelt bélfertőzőes megbetegedéseket, amelyek kólika formájában nyilvánultak meg. Avicenna 1037 nyarán Hamad-hánban bélfertőzésben halt meg egy hadjárat során, amelyre az uralkodót, mint annak háziorvosa és politikai tanácsadója elkísérte. Életrajzírói szerint az őt kezelő orvos feltehetően tudatosan helytelen gyógykezelése lett volna a megbetegedés halálos kimenetelének az oka.

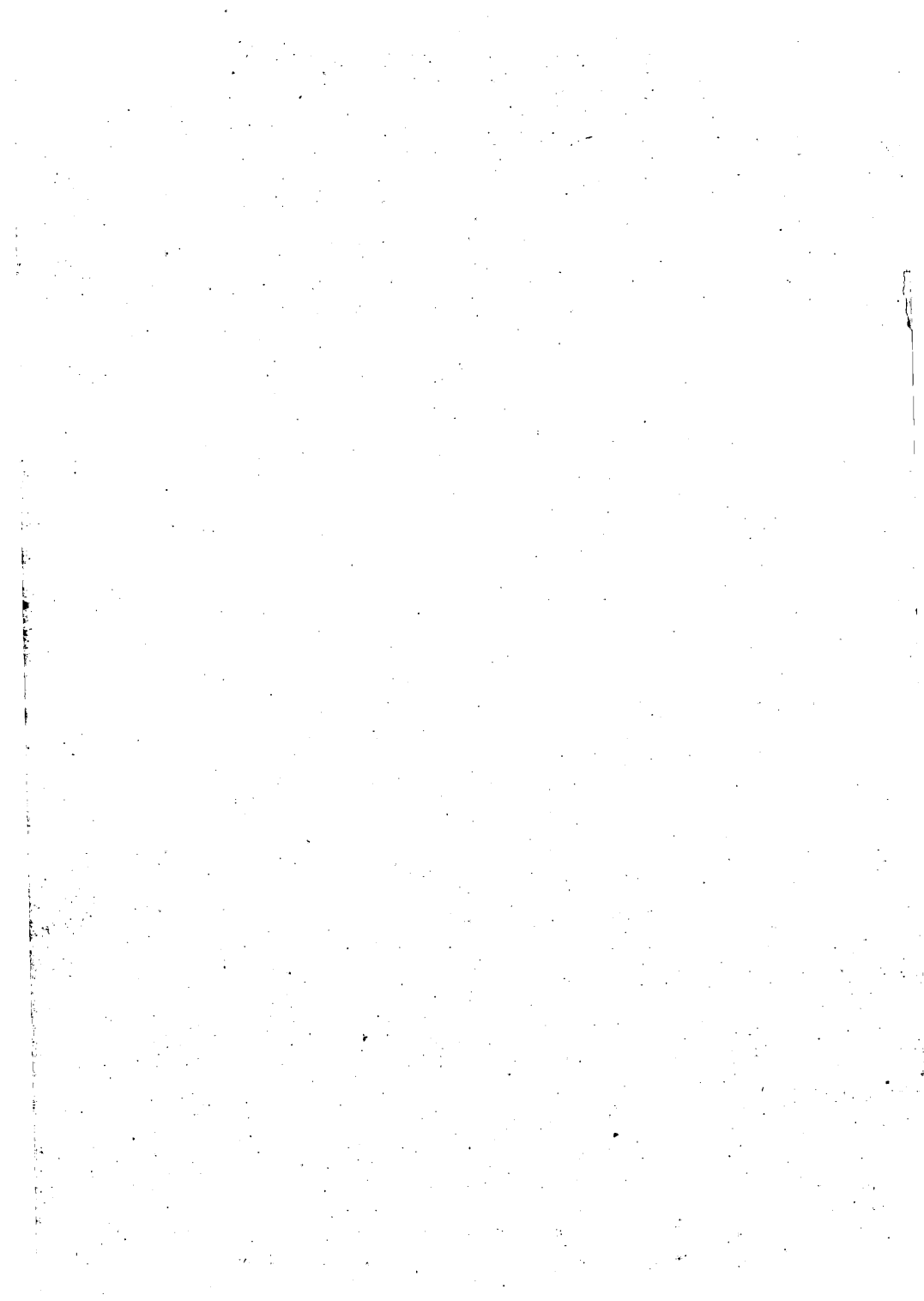
Afnan — maga is filozófus lévén —, Avicenna életművének méltatásakor elsősorban a filozófiai, logikai, lélektani és kisebb terjedelemmel a természettudományi munkásságát ismertette. A könyvben az orvosi vonatkozások sajnálatosan rövidre szabtak ugyan, mégis Avicenna életművének ismertetése fontos hézagot pótol az orvostörténelemben.

Alan Ralph Bleich: The story of X rays from Röntgen to Isotopes. (Az X — Röntgen — sugarak története Röntgentől az izotópokig) Dover Publications, New York, 1960. 186 oldal, 54 oldal, ára 1,35 dollár.

A röntgenológia történetével foglalkozó munkák száma feltűnően csekély, ezért örömmel kell üdvözlönnünk *Bleich* igen érdekes kis könyvét, amely népszerűsítő jelleggel, elsőként igyekszik a röntgenológia történetét a nagyközönség részére is érthetővé tenni. Az élvezetesen megírt, a tudományos ismeretterjesztés célját minden tekintetben kitűnően szolgáló könyv foglalkozik az újfajta sugárzás felfedezésének a történetével és Röntgen életével. Röviden megmagyarázza a röntgensugarak lényegét, majd sorban tárgyalja a röntgensugaraknak a szervezetre gyakorolt hatását, a felvételek, a röntgendiagnosztika kialakulását, jelentőségét a népbetegségek időben történő felismerésében, majd részletesen kitér és szinte drámaian beszél a röntgensugarak rákgyógyító hatásáról. A röntgensugarak tisztán orvosi vonatkozású alkalmazásain túlmenő felhasználási körét igen színesen és érdekesen ismerteti a könyv: kitér a festmények, a bélyegek a virágok és nem utolsósorban a múmiák röntgenvizsgálatának a lehetőségeire is. Tárgyalja a könyv a röntgensugarak ipari

anyagvizsgálatokra történő felhasználását, a kristályszerkezet megismerhetőségét és végül a sugárkárosító hatást taglalja igen érdekesen. A szakkifejezések értelmezését külön szótárban foglalja össze. Az igen érdekes kis könyv a röntgensugarak megismerésének és felhasználhatóságának színes történetét tartalmazza. Bleich könyve elsősorban az amerikai szerzők munkásságát ismerteti, és így olvasva érdekes áttekintést nyerhetünk az amerikai röntgenológia történetéről is.

Dr. Bugyi Balázs

17